TOPLUMSAL
tarih
313
OCAK 2020

Türkiye-Rusya İlişkilerinin Tarihi
ONUR İŞÇİ - PINAR ÜRE - SAMUEL J. HIRST

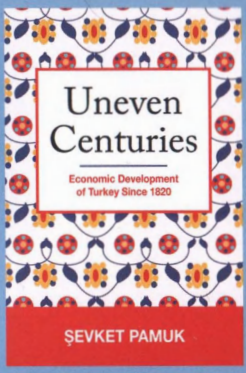
Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardımları ve Karayollarının İnşası
BARIŞ CELEP

Türkiye'de Yılbaşı Kutlamaları ve Noel Baba

İLK BAŞVEKİLİN MEZARINI DA YIKTIK
BURAK ÇETİNTAŞ

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | FİYATI: 15 TL. (KDV DAHİL) | ISSN: 1300-7025
ISSN 1300-7025-9-1
9 771300 702598

Değerli iktisat tarihçisi, yazarımız Şevket Pamuk'un 2014'te yayımladığımız *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi* kitabının Princeton University Press tarafından 2018'de *Uneven Centuries, Economic Development of Turkey since 1820* başlığıyla yayımlanan İngilizce versiyonu, İngiltere'de "Book Prize in Middle East Studies" ödülünü kazandı. 1990'lardan bu yana her yıl British-Kuwait Friendship Society tarafından verilmekte olan ödüle bu yıl 55 kitap aday gösterilmişti. 22 Kasım'da Londra'da düzenlenen törenle ödülünü alan yazarımızı tebrik ediyoruz.

Şevket Pamuk
Türkiye'nin 200 Yıllık
İktisadi Tarihi
378 sayfa, k.kapak
24 TL

Maximum Mobil'den QR ile ödemelerde **ücretsiz kargo!**

Antalya kitabevimiz açıldı.
Balbey Mahallesi Cumhuriyet Caddesi No:2 Muratpaşa / Antalya Tel: (0242) 243 87 33

Kitabevlerimiz: • **İstanbul** - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 Taksim, Tel: (0212) 238 08 37 • **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 Bahçelievler, Tel: (0312) 222 63 38 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 Konak, Tel: (0232) 484 77 21 **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 **Konya** - Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07 • **Kayseri** - Melikgazi, Tel: (0352) 222 56 92 • **Manisa**, Tel: (0236) 231 69 24 Samsun - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • **Trabzon** - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39 • **Mersin** - Yenişehir, Tel: (0324) 327 55 12

Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

ALFA

Siyah beyaz baskı / Karton kapak

Renkli baskı / Sert kapak

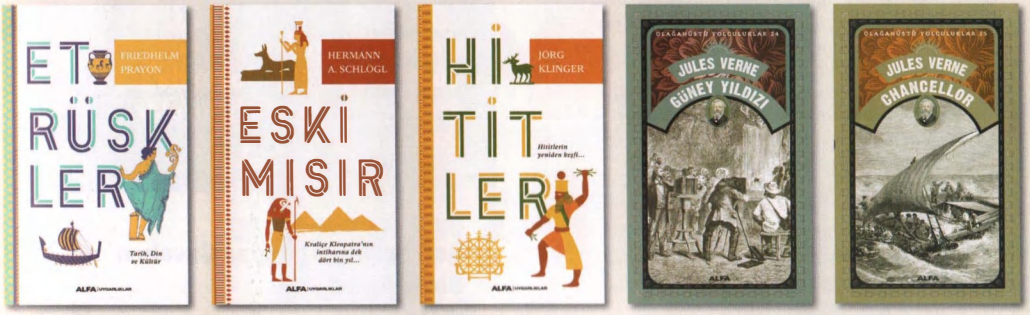

Sert kapak: tek ciltte BÜTÜN HİKÂYELERİ

Sert kapak: tek ciltte BÜTÜN ROMANLARI

www.alfakitap.com | alfakitap

Merhaba,

Toplumsal Tarih dergisi Ocak 1994'ten bu yana, 26 yıldır düzenli olarak her ay çıkıyor. 313. sayımızı çıkarırken, geriye dönüp baktığımızda önyargıları kıran, çok disiplinli ve tarihyazımındaki yeni yaklaşımlara açık çalışmaları destekleyen büyük bir birikimin yaratılmış olduğunu görüyoruz. *Toplumsal Tarih* akademik yönünü daima güçlü tutarken, diğer yandan da hakemli bir dergiden çok daha fazla okuyucuya ulaşmaya gayret eden bir yayın oldu. Son bir yıl içinde de tasarımından dağıtım kanallarına, bir dizi alanda dergiyi yenileyerek, dergimizin daha fazla okuyucuya ulaşmasına gayret ettik. Bu amaç doğrultusunda tüm sayılarımızda bazen resmi tarihçiliğin bir kenara ittiği meselelere, bazen de son sayılarımızda yer verdiğimiz çevre tarihi çalışmaları gibi günümüz dünyasının önümüze koyduğu sorunlara dair çok çeşitli konularda dosyalar hazırladık.

2020 yılının bu ilk sayısında da ilginizi çekeceğini düşündüğümüz iki küçük dosyaya yer veriyoruz. İlk dosyamız Türkiye'de yılbaşı kutlamalarının tarihi ve Noel Baba kültünün dönüşümü üzerine. Gökhan Akçura, zengin görsel arşiviyle desteklediği makalesinde Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren yaşanan iktisadi, toplumsal ve siyasal dönüşümlerin yılbaşı kutlamalarını nasıl değiştirdiğini tartışıyor. Sema Doğan, Likyalı Aziz Nikalaos Kilisesi'nin tarihini ve burada yapılan kazı çalışmalarını aktarıyor. Brigitte Pitarakis ise Aziz Nikalaos kültünün Bizans'taki gelişimini ve o dönemde edindiği farklı boyutları ele alıyor. Dosyada yer verdiğimiz son yazı Fransız yapısalcı Antropolog Claude Lévi-Strauss'un 1952 yılında kaleme aldığı "Noel Baba'nın Çilesi" başlıklı makalesi. Lévi-Strauss'un, Noel Baba kültüne yönelik tüm itirazlara karşı, ritüellerin toplumsal işlevi ve kalıcılığına dair söylediklerini ilgi çekici bulacağınızı düşünüyoruz.

Bu sayımızda yer verdiğimiz ikinci küçük dosya ise Türkiye-Rusya ilişkilerinin tarihi üzerine. 2019 yılının "Türkiye-Rusya Karşılıklı Kültür ve Turizm Yılı" ilan edilmesine binaen Tarih Vakfı Vangelis Kechriotis Perşembe Konuşmaları'nın 2019 Bahar dönemi için "Türkiye Kurulurken Sovyet Rusya" başlıklı bir program hazırlamıştık. Bu dosyada yer alan Onur İşçi ve Samuel Hirst'in makaleleri Vangelis Kechriotis Perşembe Konuşmaları kapsamında yapılan sunumlara dayanıyor. Pınar Üre ise Türkiye-Rusya ilişkilerinin kültürel boyutuna ilişkin çok orijinal bir makale ile dosyaya katkıda bulunuyor.

Şubat ayında görüşmek dileğiyle, mutlu yıllar...

Barış Alp Özden

İÇİNDEKİLER

04 **Kadın ve Tahrik**
HAZIRLAYAN: MURAT CANKARA

08 **Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay**
HAZIRLAYAN: EMEL SEYHAN

14 **Bir Yol Hikayesi: Erzurum-İskenderun Karayolu**
BARIŞ CELEP

22 **Türkiye'de Yılbaşının Kısa Tarihi**
GÖKHAN AKÇURA

32 **Lykialı Aziz Nikolaos'un Kilisesi ve Manastırı'nda Kazı Çalışmaları**
SEMA DOĞAN

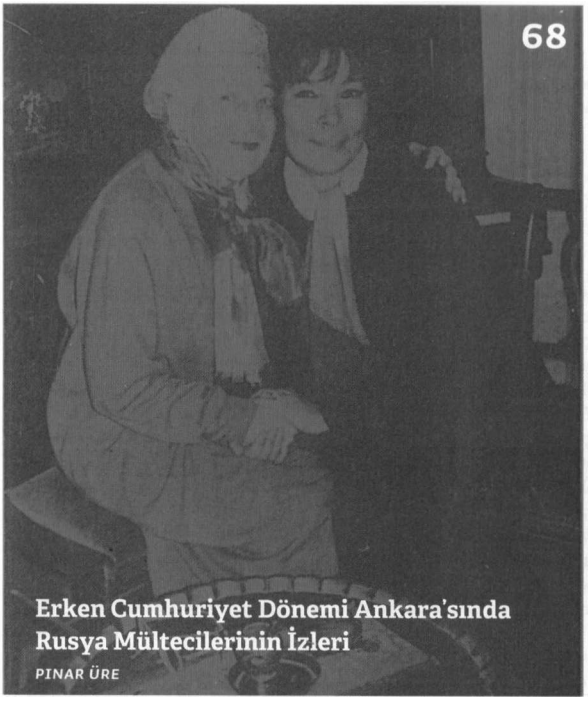
40 BİZANS BAŞKENTİNDE AZİZ NIKOLAOS VE KIŞ ŞENLİKLERİ:
Dünyevi ile Ruhani Yaşam Arasında
BRIGITTE PITARAKIS

47 **Demre Metropoliti Hrisostomos ile Söyleşi**
SÖYLEŞİ: ELÇİN MACAR

48 **Noel Baba'nın Çilesi**
CLAUDE LÉVI-STRAUSS

62 TÜRKİYE'NİN KALBİ ANKARA:
Batı Şarkiyatçılığına Cevaben Bir Belgesel Film
SAMUEL J. HIRST

Erken Cumhuriyet Dönemi Ankara'sında Rusya Mültecilerinin İzleri
PINAR ÜRE

74 **Garth Fowden'ın *Birinci Binyılı:* Küresel Dünyaya Kapsayıcı Tarihyazımı Önerisi**
TURHAN KAÇAR

78 **İlk Başvekilin Mezarını da Yıktık!**
BURAK ÇETİNTAŞ

KAPAK
Ömer Durmaz arşivi

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 313, Ocak 2020

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Mehmet Öznur Alkan

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul (0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Buket Kitapçı Bayrı, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, İpek Hüner Cora, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Ömer Durmaz, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Selçuk Esenbel, Fırat Güllü, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihlioğlu, Murat Koraltürk, Burcu Kurt, Elçin Macar, Ayşe Ozil, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Oya İkili Selçuk, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Ateş Uslu, İsmail Yaşayanlar, Nuran Yıldırım

S. YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Barış Alp Özden

YARDIMCI EDİTÖR
Zeynep Büyükpalta

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Gökhan Pahlı

KAPAK, SAYFA TASARIM / UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 5235 (Dahili 11)
barisozden@gmail.com

BASKI
Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.
Akpınar Mah. Hasan Basri Cad. No:4
Sancaktepe - İstanbul
(0216) 585 90 00

BASKI TARİHİ
Aralık 2019

DAĞITIM
Turkuvaz Dağıtım Paz. A.Ş.
Sabah 2000 Tesisleri
Akpınar Mah. Hasan Basri Cad.
34885 Samandıra - İstanbul
(0216) 585 90 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
12815

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 1500 TL.
ABD 170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL.
Tarih Vakfı İş Bankası Pangaltı Şubesi
IBAN TR81 0006 4000 0011 0410 8655 25

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

Kadın ve Tahrik

HAZIRLAYAN: **MURAT CANKARA**

"Zor Dayak" başlıklı imzasız yazı, *Dzağig* [çiçek] gazetesinin 24 Aralık 1886 tarihli 2. ve 27 Aralık 1886 tarihli 3. sayılarında iki bölüm halinde ve Ermeni harfleriyle Türkçe yayınlamıştır. 1886-1911 yılları arasında İstanbul'da yayınlanan *Dzağig*, söz konusu sayılar itibarı ile, çarşamba ve cumartesi günleri olmak üzere haftada iki kez yayınlanan 8 sayfalık "millî" (*azkayin*) bir gazetedir. Zakarya Mildanoğlu'nun verdiği bilgiye göre, imtiyaz sahibi başından sonuna kadar Andon Sakayan olan gazetenin hacmi, içeriği ve editörleri ise sürekli değişir; üst başlık olarak da "siyaset", "edebiyat", "iktisat", "pedagoji", "bilim" ve "mizah" sözcüklerinin çeşitli bileşimleri yer alır. Yayın hayatı kesintilere uğrayan ve farklı dönemlerde farklı başlıklarla çocuklar, gençler ve kadınlar için de yayınlanan gazete Shakespeare, Balzac ve Maupassant gibi yazarlardan çevirilerin yanı sıra "Ermenice edebiyatın önde gelen isimlerinin eserlerine, kız çocuklarının eğitimiyle ilgili makalelere yer verir. Batı Ermeni edebiyatının gelişimine, eğitim ve dil meselelerine ve gazetecilik sorunlarına eğilir. Seyahatnameler, edebi sohbetler yayınlar. Kültür tarihi ile ilgili sorunlara, gelenek ve göreneklere, göç merkezlerinin tarihine değinir."[1]

"Zor Dayak", Osmanlı basınında örneklerine bilhassa mizah gazete ve dergilerinde sık sık rastladığımız diyalog tekniğiyle yazılmıştır. Her ne kadar karı koca arasındaki "boş" bir tartışmanın dramatize edildiği bir tür kamu spotu gibi görünse de, aslında, klişe bir durum üzerinden, kadına yönelik aile içi şiddetin, meşru sayılmasa bile, bazı durumlarda anlaşılır olabileceği mesajını vermektedir. (Eğer *Dzağig* kadın okurlar için de ayrıca yayınlandıysa, bu halinin, en azından ağırlıklı olarak, erkeklere hitap ettiğini varsaymak yanlış mı olur?) Yaşanmış bir olayı aktarıyor izlenimi veren yazıda, dönemin popüler olduğu anlaşılan ev içi tartışmalarından birine şahit olur okurlar: Dışarlarda fink atan, oyuncu kadınların peşinden koşan erkekle evde kıskançlık krizine girerek tokadı hak etmek için elinden geleni yapan ve tokat yemeden sakinleşemeyen kadın. Üstelik bu klişe hikâyede iki tokat vardır; ilk tokadı atan kocanın adını bilmeyiz, ikincisi de "mahallemizin akıl hocası" olan "bizim Müsü Korkot'tur". Dolayısıyla, adını bilmediğimiz ilk tokatçı koca da Müsü Korkot'la ahbaptır ve belli bir saygınlığı olmalıdır. Bununla birlikte, tokatlanan kadınların ikisinin de adları açıkça verilir. Zaten okurun Müsü Korkot'la özdeşleşmesinin beklendiği de anlaşılmaktadır; gittikçe "zıvanadan çıkan" Dürig Dudu karşısında –ki o da, kocasının hareketini "hayvanlık" olarak tanımlamakla birlikte, Ziba Dudu'nun yediği tokada gülmekten kendini bir türlü alamamıştır ve akşam eve "dışarıdan" gelmiştir– adeta hep birlikte, ve elbette bir yere kadar, sabredilir. Öte yandan, Dürig Dudu'nun rol icabı da olsa ulaşabilmek için epey çaba sarf ettiği o meşum tokat ânı bir yana, bu diyalog, kadına yönelik şiddetin ciddi bir tartışma konusu haline geldiğini, belli çevrelerde ve söylem düzeyinde de olsa kınanmaya başladığını göstermiyor mu?

Dili açısından da dikkate değer bir yazıdır "Zor Dayak". Bunun yegâne nedeni İstanbul Ermenilerinin bazı Türkçe sözcükleri nasıl kullandıkları ve telaffuz ettikleri, hangi deyimleri (veya argoyu) hangi bağlamda kullandıkları hakkında ipuçları vermesi değildir. *Dzağig*'in bu diyaloğu Ermenice değil Türkçe yayınlamayı tercih etmesi üzerine de düşünmek gerekir. Zira gazetenin büyük bölümü Ermenicedir. O halde, son olarak, "Ermenice basın" sınıflandırmasını tartışmanın gerekliliğini de bu vesileyle not edip şu soruyu soralım: Büyük bölümü Ermenice olduğu için ya da bir sayıdan sonra sırf Ermenice yayınlandığı için "Ermenice" kategorisine dahil edilen gazete ve dergilerin sayfaları arasında sıkışıp kalmış Türkçe yazıların göz ardı edilmesi, bu yayınların, potansiyel okurlarıyla neleri müzâkere ettiklerini, dil seçiminde hangi kaygılarla hareket ettiklerini de görünmez kılmıyor mu?

ZOR DAYAK[2]

Çok evlerde karı koca mabeyninde [arasında], bazı öyle boş bir şey için maraza çıkar ki bir adam sebebini arasa, bulamaz. Fakat bu asılsız marazalar, çok defa familyaca vahim mazarratlara [zararlara] vesile olur. Yahut hiç değil ise tarafeynin [tarafların] kalpleri kırılır.

Bu teessüf olunacak hale bir numune olmak üzere atideki [aşağıdaki] vakayı tarif edelim.

ԶՕՂԱԿ ՕՐԱԳՐԱԹԵՐ

ԹԻՒ 2 Ա. ՏԱՐԻ ԴԻՒ 40 ՓԱՐԱ 1886 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 24 ՇԱԲԱԹԻ

ԱԶԳԱՑԻՆ

Dzağig, sayı 2, 24 Aralık 1886. www.nla.am

Gayet muhibbimiz [yakın dostumuz] ve mahallemizin akıl hocası bulunan Müsü Korkot, geçen akşam evine gittiğinde madamını evde bulamaz. Nereye gitmiş olduğunu bildiğinden, yemek vaktine kadar bekleyip, "Zahir [belli ki] Madam K. bırakmamış, akşam yemeğini onlarla yiyecek" deyip, yemeğini yedikten sonra odasına çekilir.

İki saat sonra kapı çalınıp madamı gelir ve doğru kocasının odasına giderek, başlar kahkaha ile gülmeye:

-Ne oldu ki böyle gülüyorsun madam?

-İnanırsan beraber bulunmalıydın. Ey, artık gülme[k]den kemiklerim kırıldı.

-Sebebini söyle de ben de güleyim.

-Müsü K.'nin evine vizitaya [ziyarete] gittim, çok zorladılar yemeğe, bırakmadılar... Ey, gülmemi tutamayorum.

-Yine Müsü K. tohaf bir şey yapmış olmalı. Geçen günkü gibi kahve içerken uyukladı mı?

-Hayır, bul zihninde bir kere ki Müsü K. madamının yüzüne bir kuvvetli sille patlattı.

-Mümkünsüzdür bu.

-Öyle kuvvetli bir şamar ki hepimiz şaşırdık kaldık.

-Sebebi ne idi?

-Müsü K. sofrada lambayı sağ tarafına koymak isteyordu, o taraftaki gözü[nün] kuvvetsiz olduğunu bilirsin. Madamı da sol tarafa komak isteyordu, başının sol tarafına koyduğu mücevherini parlak göstertmek için. Kocası sağ tarafına kor, karısı alıp sol tarafa getiriyordu. Böyle sağdan sola, soldan sağa bir müddet devam etti.

-Desene lamba Boğaziçi'nin zigzag vapuruna döndü.

-Tam altıncı defada, patates ezmesi yediğimiz vakit idi, madamının tabiatı[nın] biraz sabırsız olduğunu bilirsin, kocasını bir terslikle azarladı. O vakit Müsü K.'nin sabrı tükenip bir elli altı aşk etti ki yemek odası çıngır çıngır öttü. Ey, artık Ziba'nın o hali hatırıma geldikçe bir türlü gülmemi tutamayorum. Ama Müsü K.'nin ettiği de pek münasebetsiz şey, zira bir karıyı dövmek adeta hayvanlıktır.

-Evet, bazı defa öyledir.

-Ne..? Bazı defa mı..? Daima deyemeyor musun? O koca ki karısını döver, *her* vakit, ağnadın mı, *her* vakit, alçaktır!

-Hakkın var, fakat mecburiyet hasıl olunca ne yapsınlar?

-Hayde şuna taraf çık bakayım.

-Haşa! Neye taraf çıkacağım, sade bazı öyle kerteler gelir ki...

-Söyle, söyle, çekinme! Efkârını liberta [serbestçe] söyle bakayım.

-Sana bir şey deyim mi, benim bu hakka hiçbir efkârım yoktur.

-Öyle cinaslı lakırdı istemez. Ama desene sen de o güruhtansın.

-Ben...? Allah etmesin.

-Bak, yok dediğin halde gülümseyorsun.

-Gülümseyorum ki... biraz evvel sen niçin güleyordunsa, ben de onun için güleyorum. Şu şakacı Müsü K. hatırıma geldikçe ki...

-Şakacı mı? Bu kayvanlığın ismine şaka mı koyorsun? Ama ne fayda, erkek değil misiniz, hep birbirinize taraf edersiniz. İcap ederse, zannederim ona taklit edeceksin.

-Ey pekiyi, öyle zannedeyorsun, acaba beni arzumdan men eden nedir?

-Cesarettir, cesaret! Zatı [zaten] tabiatım ters değil de sebebiyet vermem yoksa.

-Şüphe mi var? Yalnız tabiatın biraz şakacıdır, şaka olsun deyi lakırdıyı uzatırsın.

-Ben mi uzatıyorum?

-Canım vaz geç! Say ki ben bu akşam bir şey demedim.

-Öyle kaçamaklı lakırdı istemem. Ben şakacıymışım ha, inatçıymışım ha?
-Ey pekiyi ya, daha bu sabah sen değil miydin inat eden ki teatro aktrisi Matmazel K. sarı saçlıdır deyi?
-Evet, sarı saçlıdır.
-Söz senin! Sarı saçlıdır.
-Dişini sıkarak cevap istemem. İnatçı olmayan pardon dilemeli ve "Matmazel K., hakkınız var, sarı saçlıdır" demeli.
-(Tah[am]mülü tükenerek) Evet, hakkın var. Fakat buraya bir nokta koyup ileri gitmemeliyim. Senin canın isteyor ki Matmazel K. sarı saçlı olsun. Pekâlâ! Hatta istersen yeşil saçlı olsun. Daha?
-Yeşil mi? Şuna bak hele, karşındaki deli değildir. Madem ki sen inat edeyorsun, ben de inadı eder bahs giderim ki Matmazel K. sarı saçlıdır.
-(Müsü Korkot tahammül edemeyerek) Canım ne ü[s] tüme farz, şu küçük aktrisin saçları isterse yumurtanın içi gibi sarı olsun, keyfin yerine geldi mi şimdi?
-Bu lakırdılarından belli ki sen, Küçük K.'yi asla görmemişsin. Eğer görmüş olsaydın, mutlak sarı saçlı derdin.
-Uzun sözün kısasını ister misin? Ben renk budalası değilim.
-Ona, görmemişim bilmem derler.
-Bak, nasıl cin atına bindirir adamı. Sana yirmi defa dedim ki iyi tanırım ve kendisi ile lakırdı bile etmişim.
-(Müsü Korkot'un madamının rengi solarak) Ben de bunu ağnamak isterdim. Onun için her akşam teatrolardan başın çıkar ayağın çıkmaz!
-Ağnadım, eğer kitabın bu yüzünü açarsak bitireceğimiz yoktur. Reca ederim, artık uyusak da rahat etsek iyi olmaz mı?
-Şimdi bu dakka Küçük K. ile ne münasebetle görüştüğünü söyleyeceksin. (Hoca Korkot hiddetinden yumruklarını sıkarak odanın içinde dolaşmaya başlar) Makarna kırar gibi parmaklarını çıtırdatma, cevap isterim.

Bizim Müsü Korkot hiddetini teskin etmek için pek çok güçlük çekerek, meseleye, atideki veçh üzre hitam [son] vermek istedi:

-Sana bin defa dedim ki Bonmarşe'de[3] rast geldim...! Yağmurlu bir günde halk birbirini iterek Bonmarşe'ye giriyorlardı. Kalabalıkta sıkıştım, düşecek gibi oldum, Matmazel K. arkamdaymış, ayağına bastım. Hemen pardon dilemek için geri döndüm ve diledim. İşte bu...!
-Ey buna güleyim. Bu hiç başka birinin ayağı rast gelmeyip de, hemen küçük K.'nin ayağına mı bastınız?
-Çok şey...! Tesadüf olmaz mı?
-Demek ki ayağına bastığınız vakit, saçların[ın] siyah olduğunu gördünüz.
-Aman Allah, sen sabır ver.
-Ka bu heyetlerin [tavırların] kimedir? Bunlar cevap vermek değil.
-Aman efendim, sana ne cevap istersin ki vereyim?
-Bana franşıman [lafı dolandırmadan] söylemeli ki benim hakkım vardır.
-Zaten on defadır hakkın var da dedik, pardon da diledik.
-Öyle yarım ağız pardon dilemek olmaz.
-Bana bak Dürig, Allah bilir keyfim yoktur, reca ederim mürüvvet [insaf] edin de kısa kesin, artık rahatlansak daha iyi olmaz mı?
-Bu çok kolay yoldur. Bir adam haksız olduğunu gördüğü gibi, hastayım deyerek geri çekilir. Acaba ben hasta değil miyim? Bir saattir odanın içinde çark gibi dolaştığında, yüreğimi de beraber çeviriyorsun.

ԱՄԻՍՆԱԿԱՆ ԹԵՐԹ

ԱՆՆԱԽԱՄՆԵՐՈՒԹ ԴԱՐՈՒՆ ՄԵՋ

—

Ազատաբերիչը կիսան բնական վիճակի է, այն վիճակը, որուն մէջ ատեղի երկնակերիչն կրնայ ատենայ։

Ազնի այն բան որ գիտէք այս վիճակին գտնը կը կեդրնէ' անկորգ է, իւրեն էութեանդ մէջ, խոտորութիւն կը դնէ ատ բնիկ։ բայական հասատարկութեան կը վերաբե, Ուսած ազատութիւնն ատեղ խիտ կարելուր բան մը ըլլալով պիտք է որ լաւ պայման. նեղու մէջ հասատարկի դ. ազատ. նածեր երանելատարկութիւնները չրշատարկ։ Ըստ հարկ չէ թէ հարկատը է որ ազատնացողը բարերարկութիւնը միւս նկատելուն ծնողք։ միւս ատարկ ցգատ. չտեսած են որ երբեք ատեղ մէջ բանտատած չըլլայ։

Դժբախտաբար որ օրի ատոր հակառակը կը տեսնենք, ազատ. նատութիւնը ատեղ թերնեղօրէն ատ. ատարկատեղ ատեղի կ'ատենեն։ Ինչպես ազատնեւին հոգը չէ եղած ազատնացելոց մէջ կարելութեան և բնատարկութեան միակերպատութիւնն չըլլալ։ այն միակերպութիւնը որով երբեմն երանելն որոնք բերդ կեանքը ժխկեց պիտի ատ. կային։ Իրարու համար սէր մը չէր նատցած ազատութեան ատարկած։ այլ ատ. ատհմական նեանութիւնը։ հարատատութեան և բնիկութեան միացման է. Նիւմական չատհոց։ Տեսնատարկութեան. միատարկատութեան. Ազատ. բատութեան նատեւ ըլլալ խիտ չատ կայ, ատ ցգատցած նկատալ խոտ ցեղ։ Ա.ր ատկատութիւնն ալ մէջ միատութիւն կրնայ ըսուիլ այլ ատ. ատարկական ընկերատութիւն չէ։

Մեզք չատհանց մէջ քանի որ միացած մի միայն իրենց ազգական ատեղիք օգնալ կ'ըլլ. բացին, և հարեցուներն ալ մի միայն տատնիկատեղ ատ. ատ. կատարած ; գործելու կատաղ խելքերնին և գրեթէ բնատ միատարկն։ ինչատ ալ ազգին հատ. ատատարկութեան ընդեր գործելու է. Ազատ. նատ ատենատ կրցած է հարատել հատար, իւրեր որ ծնողաց հատար միատարկութենը, ատատ միատ. կըն ատ ատարկատեն է. Ա, ծնողք և ալ հարատցուն' միատացուին ազ. րելու եղանակին, ատենատ հատ. գատատացի ատ. բնատարկեանը վրայ կը խորհին. եթէ երբեմն ատրկատ ալատցատց մէջ գըտներ է. ծնողք կըտեն թէ' ատ. նատ մը թէ ալ կարգատ' ատ. ցեկ երկի կըլլայ. եթէ ատեղ և խելաց կոչատեն հինատ է կատ. խատատ ծերատկ մի է, պալ ատ ատնար մեկն է. ատոր ընկացքին կատեղատարկութիւնը կը գտնեն. եթէ խելացի ըլլայ' կը պատճենեն. ատ եթէ յարմար է ազատ մեկն ըլլայ' բարեմիտ և գործատեալ կատեղատեղ. իրենց ալկին ատրկեցին վայրկ ատրկ մ'ատ. ատենալ կատ ալ տիրալ կ'ընդունին.

ԹԻՒ 3 Ա. ՏԱՐԻ ԳԻՆ 40 ՓԱՐԱ 1886 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 27 ՇԱԲԱԹ

BÜYÜK BÖLÜMÜ ERMENİCE OLDUĞU İÇİN YA DA BIR SAYIDAN SONRA SIRF ERMENİCE YAYINLANDIĞI İÇİN "ERMENİCE" KATEGORİSİNE DAHİL EDİLEN GAZETE VE DERGİLERİN SAYFALARI ARASINDA SIKIŞIP KALMIŞ TÜRKÇE YAZILARIN GÖZ ARDI EDİLMESİ, BU YAYINLARIN, POTANSİYEL OKURLARIYLA NELERİ MÜZÂKERE ETTİKLERİNİ, DİL SEÇİMİNDE HANGİ KAYGILARLA HAREKET ETTİKLERİNİ DE GÖRÜNMEZ KILMIYOR MU?

(Hoca Korkot tahammülü kalmayacağını görünce) "Sizi yalnız bırakalım, istediğinizi söyleyin" deyerek odadan çıkıp salona gider ve bir dakika sonra madam arkasından salona girer.

-Bu komedinizi ne vakit bitireceksiniz? Bilirsin ki inatçı adamları sevmem. Acaba küçük K.'nin saçları sarı olmuş siyah olmuş, benim umurumda mıdır?

-İşte sarı saçlıdır dedik ya...! Allah, Allah... Beni rahat bıraksana (doğru yemek odasına iner).

-(Arkasından yetişerek) Beygir sürücüsü gibi fena fena lakırdılar söyleyeceğine daha terbiyeli bir etvarla [tavırla] bana cevap verebilirsiniz. Zira bilmem niçin, sinirleriniz ayaklandığı gibi, terbiyeyi rafa koyorsun.

(Hoca Korkot cevap vermeksizin mutfağa iner).

-(Arkasından yetişir) Zatı iyi bilirsin ki öyle hiddetini saklayarak garez saklar adamları sevmem. Bir adam cesur olmalı, her şey geçip gitmeli, unutulmalı, safderun adamlar sahihtir ki bazı birdenbire hiddetlenirler amma biraz soğrama [sonra] geçer gider, bir şey kalmaz.

-İşte bu sırada [konuda] ben de senin efkârındayım.

-Ne demek isteyorsun, çabuk söyle bakalım.

-(Kendini zapt ederek) Hiçbir şey, hiçbir şey! Ancak son defa olarak söylerim, beni rahat bırak (doğru avluya kaçar).

-(Arkasından yetişerek) Karısının yüzüne sille vurduğu için K. Efendi'yi haklı buluyorsun, öyle mi? Galiba ona taklit etmek arzusundasınız. Beni Ziba gibi muhallebiden yapılmış zannediyorsun. Hayde seni göreyim, yalnız parmağının ucu ile hele bir dokan da bak, yarınki gün artık hayatta olmazsın. (Yaklaşıp ellerini yüzüne doğru uzatarak) Hayde dokan bakalım, bir karıya vurmaya kadar alçaklığa cesaret et bakalım... Şu bendeki tırnakları görüyorsun, Allah bilir yüzünü gözünü parça parça ederim ha...!

-Kendine gel Dürig, başparmağın gözüme girdi...

-Kolumu bırakır mısın, yoksa şimdi ne kadar sesim varsa cankurtaran bağırır, dünyayı başımıza yığarım.

-Öyle ise parmaklarına dikkat et.

-Seni hain seni...! Küçük K. sarı saçlı olduğu için beni boğmaya kadar çıkışasın ha...! Hayde boğ bakalım, başla bakalım..

-Aman Allahım, başım dönmeye başladı, nereye kaçayım... Çıldırmak bir şey [işten] değil (bahçe kapısına koşar).

-(Arkasından yetişerek) Dokansana bakayım bana, işte sana meydan okuyorum, dokansana. Evet, evet, Küçük K. sarı saçlıdır! (Bahçeye çıkar).

-(Daima arkasından) İşte sarı saçlıdır, sarı saçlıdır, dokansana bakalım, sarı saçlıdır, alçak herif, dokansana bana...

(Hoca Korkot daha kaçacak yer arar, bakar ki bahçeye kadar gitmiş).

-Ben sana dedim aslı ki cesaretin olmayacak, bana dokunamayacaksın, işte bahçeye kadar geldik, yalnız[ız], kimse şahit olamaz, dokansana bakalım, hayde, işte sarı saçlıdır...!

-Dürig, ayağını öperek yalvarırım, beni deli ettin, sus ol artık!

-Sarı saçlıdır!

-Elverir deyorum.

-Sarı saçlıdır sarı...!

-[İ]radetim [iradem] elden gidiyor...

-Sapsarı!

Bizim Hoca Korkot'un artık tahammülü tükenerek "Al sana kırmızılısını" deyip tabanca patlarcasına bir sille aşk etti ise [ettiğinde], hemen aklı başına gelerek yaptığından pek nâdim [pişman] oldu fakat aksi olarak, sillenin şiddeti madamın sinirlerini oturtup aklı başına geldi ve başladı ağlamaya.

-(Müsü Korkot diz üstüne gelerek) Dürig, iki yüz elli bin defa affınızı diler ve merhametinizi reca ederim ki bu ettiğime pek...

-Hayır, benim kocacığım, aksi olarak ben sizden af dilerim ki böyle sizi tahrik ettim. Ben haksızdım. Şimdi hatırıma geliyor ki sarı saçlı olan küçük K. olmayıp, yine aktrislerden Matmazel S. sarı saçlıdır.

Müsü Korkot'un tokadı şiddetinden zevc u zevce [karı koca] akıllarını başlarına toplayarak, böyle boş bir şey için birbirlerinin kalplerini kırdıklarına pişman olup, eskisi gibi yine muhabbetle yaşamakta imişler.

DİPNOTLAR

1 Zakarya Mildanoğlu, *Ermenice Süreli Yayınlar: 1794-2000* (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2014), 56.

2 Yazının diline hiç müdahale edilmemekle birlikte, aynı durum noktalama işaretleri ve imla için geçerli değildir. Okumayı kolaylaştırabilmek için bazı yerlere virgül eklenmiş, standardını anlamanın çok güç olduğu iki nokta, üç nokta, ünlem vb. için günümüz okurunu yadırgatmayacak seçimler yapılmaya çalışılmıştır. Genel olarak sözcüklerin imlası günümüz standartlarına uydurulmuş ancak dönemin ruhunu yansıtabilecek bazı sözcüklerin imlası olduğu gibi bırakılmıştır.

3 "İçinde her türlü giyim, süs eşyası oyuncak vb. satılan büyük mağaza." https://sozluk.gov.tr/.

HAZIRLAYAN: **EMEL SEYHAN**

Şehrimizde Otobüs

2 OCAK 1920 **İLERİ**

Dersaadet'de bir otobüs anonim şirketi tesisi için vuku bulan talep hükümetçe tervic ve şirketin nizamname-i esasiyesi Şura-yı Devlet Maliye ve Nafıa dairesince tasdik ve tasvib olunduğu cihetle Avrupa'ya otobüsler sipariş edilmiştir. Şirketin işleteceği başlıca hudut: Beşiktaş – Harbiye, Şişli – Beyazıt, Şişli – Galata, Kadıköy – Fener, Üsküdar – Tophanelioğlu'dur. Bilahare şirket tevsi'-i daire-i faaliyet edecektir.

Kadınlarımızın Muhtelif Sahalardaki Faaliyetleri

4 OCAK 1920 **İKDAM**

Kadınların erkek işlerine girişmek arzusunda bulunmaları yeni değildir. On dokuzuncu asırdan beri kadınlar, erkeklerle müsavi hukuk ve menafie (menfaatlere)sahip olmak için var kuvvetleriyle çalışıyorlar. Fakat şimdiye kadar kadınların umumi hayata iştirak etmeleri hep birer nazariye içine sıkışmış tasavvurlardan ibaretti. Kadın doğrudan doğruya erkeğin yaptığı işleri eline almamıştı.

Bu harp esnasında erkeklerin bir kısmı harp cephelerine dağılınca birçok işler yüzüstü kaldı. Kadınları boş kalan yerlere ikame etmek zarureti hasıl oldu. Kadınlar erkeklerin yerine geçince ispat ettiler ki onlar da erkekler kadar- hatta daha fazla vazife-perverdirler. Bu gün birçok işlerde kadınların vazifelerine erkeklerden daha ziyade aşk ve ciddiyetle merbut oldukları teslim edilmiş bulunuyor.

Bizde Kadının İş Hayatı:

Kadınlar denince bunların içinde Türk ve İslam hanımlarını da kastetmiş oluyoruz. Çünkü Türk ve İslam kadınları, Harb-ı Umumide zeka ve ciddiyetlerini ispat eden birçok faaliyetler gösterdiler. Türk kadınının terbiye ve tedris vadisindeki faaliyeti yeni değilse de memurelik, işçilik, tüccar katibeliği, kasadarlık, idare memurlukları vesaire hayatına girmeleri Harb-i Umumi esnasındadır. [...]

İstanbul'da Köpekler

4 OCAK 1920 **İLERİ**

Cemil Paşa Emanete geldiği gün İstanbul'u harpten sonra pek pis ve köpeklerle dolu görmüştü. Köpekleri ortadan kaldırmak istedi. Bunun için köpekleri ortadan kaldıran adamı buldu ve onunla anlaştı. Artin Efendi bu işi yirmi beş Teşrinisanide aldı ve İstanbul'un muhtelif semtlerinde köpekleri avlamaya başladı.

Ortalık bu kadar pahalı olduğu zamanda köpekleri besleyecek erbab-ı hayır azalmıştı. Aç kalan köpekler öteye beriye saldırmaya ve bu suretle birçok zarar ziyan ile fenalık yapmaya başladılar. Hatta Karaca Ahmet mezarlığında sırtlan gibi ölüleri çıkartıp yiyenler bile göründü. Bundan maada kuduz illetinin tezayüd ettiği de görüldü.

Artin Efendi 20 Teşrinisani'den bu güne kadar Üsküdar'da 313 Kadıköy'de 5 ve İstanbul'da 60 köpeğe hap yutturdu. Kendisine Emanet tarafından itâ edilmiş bir vesika olduğu için bu işe salahiyettar ve icabında Emanet memurları ve polisler muavenet etmekle mükelleftir. Maamafih dolaşılan mahallerde bir nezafet-i fenniye memuru kendisine refakat etmektedir. Geçen gün Yeni Camide yine bir köpeğe hap yuttururken birkaç külhan beyi hapçıyı dövmüşlerdir. Zavallı Artin Efendi şimdiye kadar iki defa dayak yemesine ve üç defa vesikası yırtılıp parçalanmasına rağmen evvelce olduğu gibi köpekleri ortadan kaldırmaya ahd etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Telgrafnamesi

5 OCAK 1920 **İKDAM**

Roma'da münteşir İtalyan gazetesinin İstanbul muhabiri bu günlerde Kuva-yı Milliye Reisi Mustafa Kemal Paşa ile teati ettiği bir takım telgrafları karşı gazetelerine tebliğ etmiştir. Muhabir Mustafa Kemal Paşa'ya âtideki telgrafnameyi keşide eylemişti:

1-Sulh Konferansı Türkiye meselesinin tetkikine başladığı sırada maksad-ı şahsiyenizi öğrenmek ve Osmanlı Parlamentosunun yakında içtimaı dolayısıyla taht-ı riyasetinizde bulunan cemiyetin kendiliğinden dağılıp dağılmayacağını bilmek gazetem için şayan-ı ehemmiyettir.

2- Meclis-i Mebusan'da Erzurum Mebusluğunu kabul ettiğiniz doğrumudur?

Mustafa Kemal Paşa şu cevabı vermiştir:

Ankara 30 Kanunuevvel

Bu meselede benim maksad-ı şahsiyem mevzubahis olamaz. Milletin arzuları Sivas Kongresinin resmi beyannamesinde teşrih edilmiştir. Teşkilat-ı Milliye baki kalacak ve milletin âmâli mevki-i husule gelmedikçe daha tevessü etmekte devam eyleyecektir. Meclis-i Mebusana iştiraki reddettiğim de yanlıştır.

Amerika'da Bolşeviklik

6 OCAK 1920 **TASVİR-İ EFKAR**

Bolşeviklerle anarşistlere karşı ittihaz edilen tedabirin tatbikine Amerika'nın 56 şehrinde devam edilmiştir. İki bin kadar şüpheli eşhas tevkif edilmiştir. Bunlardan ellisi kadındır. Ekserisi Rusça ve Almanca yazılmış pek çok muhaberat elde edilmiştir. Bu muhaberattan Amerika Hükümetini ıskat ederek yerine Sovyet idaresi ikame etmek maksadıyla büyük mikyasta tertibat-ı hafiyede bulunulduğu tezahür etmiş-

tir. Takibata ve muhaberatın müsaderesine devam edilmektedir.

İspanyol Nezlesi

7 OCAK 1920 **VAKİT**

İspanyol nezlesi maalesef salgın halinde devam etmekte ve her gün zayiat ve vefiyata sebebiyet vermektedir. Bu hastalık, ihbarı mecburi hastalıklardan olmadığı için Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinde musâbinin miktarı malum olmamakla beraber bir hafta zarfında malum olan musâb miktarı pek mühim bir yekun teşkil etmektedir.

Tedrisat-ı İbtidaiye

7 OCAK 1920 **İKDAM**

Maarif Nazırı Said Bey marif-i umumiye meselesi hakkında karşı gazetelerden birine uzunuza diye bazı beyanatta bulunmuştur. Said Bey memleketimizde maarifin adem-i terakkisi esbabının izah ettikten sonra tedrisat-ı ibtidaiye hakkında Nezaretin tasavvuratına dair âtideki malumatı i'tâ eylemiştir:

Tedrisat-ı ibtidaiyenin mecburi ve meccani olması usulünü kabul ettik. Nezaretimizin köylerde küşat edilecek olan mekatib-i ibtidaiye için bir hayli muallime ihtiyacı vardır. Bu muallimleri Darü'l-muallimin mezunları ve kadro harici olacak genç zabitan arasından tedarik etmeye karar verdik. Köylerde tedris edecek olan muallimler diğer memleketlerdeki köylü hayatı hakkında malumat sahibi olmak ve köylülere telkinatta bulunmak için de ziraatı bilmeleri lazımdır. Bittabi tedrisat-ı ibtidaiye ile meşgul olmakla beraber mekatib-i tâliye ve ilmiyemizi de diğer büyük memleketlerdeki emsal derecesine getirmek için gayret edeceğiz.

Anadolu Ahvali

8 OCAK 1920 **VAKİT**

Anadolu hakkında son istihsal ettiğimiz malumattan her tarafta bir sükunet hüküm-ferma olduğu anlaşılmaktadır. Bir müddetten beri Kuva-yı Milliye, Anadolu ahalisine mürşidlik(kılavuzluk) vazifesini görmekte olduğundan ahali umumiyet itibarıyla Kuva-yı Milliyeye taraftardırlar. Son zamanlarda üseranın memleketlerine iadesi, ahali arasında vahdet hislerini uyandırmıştır. Bununla beraber Anadolu teşkilat-ı içtimaiyeden büsbütün mahrumdur. Teşkilatın fıkdanı dolayısıyla ahali bir sefalet içinde çırpınmaktadır. Geçen gün Anadolu'dan gelen bir zat muharrirlerimizden birine Anadolu'nun umumi dertlerinde bahsederek demiştir ki:

-Anadolu ahalisi bu gün her şeyden bezgin bir halde bulunduklarından hiçbir fırkanın taht-ı idaresinde bulunmaya taraftar değildirler. Bundan evvel, Ferit Paşa Hükümeti zamanında Hürriyet ve İtilâf taraftarı gibi görünen bazı ahali bu gün bundan da yüz çevirmişlerdir.

Halk bu gün nazarlarını Kuva-yı Milliyeye atfetmiştir. Memleketin selametine hadim olan ciddi teşebbüsleri hep onlardan beklemektedirler. Bununla beraber Anadolu'da sefalet ve yardımsızlık zavallı ahaliyi pek acındıracak bir vaziyette bulundurmaktadır. Bu gün Anadolu dahilinde küçük bir cevelan icra edilecek olursa, her tarafta külliyetli miktarda eytama tesadüf edilir. Her türlü muavenetten mahrum, Hükümetin, cemiyetin Anadolu'da şimdiye kadar uğraşmak lüzumunu göstermediği bir kısım halk varsa o da yetimlerdir. Bunların miktarı bir milyona karibdir. İçlerinde 3- 4 yaşlarından başlayarak pek aciz olanları mevcut olduğu gibi 20- 22 yaşında genç kızlar da vardır. Bunlar küçük bir himmetle çalıştırılabildiği halde bu husus ihmal edilmiştir. Evvelce tesis edilmiş darüleytamlar bugün tamamen kapanmış ve yetimler sokaklara atılmıştır. [...] Anadolu'nun büyük dertlerinden biri de doktorsuzluktur. Bu dertlere çare bulunmadıkça Anadolu'da sıhhat-i umumiye her zaman büyük tehlikede bulunacaktır. [...]

Anadolu'da Heyecan

9 OCAK 1920 **İKDAM**

Anadolu, istiklal ve tamamiyet-i mülkiyemizin muhafazası iştiyakını elan izhar etmektedir. Muhtelif şehirlerde mitingler akd edilmekte ve Düvel-i mü'telife mümessillerine telgraflar keşide olunmaktadır. [...]

Anadolu'da Kadınlarımız Nasıl Çalışıyorlar

10 OCAK 1920 **İKDAM**

Anadolu'da intişar eden gazeteler, Anadolu kadınlığının takdire pek layık bir uyanıklık ve hareket asarı ibraz ettiğini haber veriyorlar. Geçen nüshamızda Konya hanımlarının bir cemiyet tesis ettiklerini bildirmiştik. Bu gün de Sivas'ta muhterem hanımlarımız tarafından bir cemiyet tesis edildiğini karilerimize haber vermekle müftehiriz. Anadolu'muzun en uzak sinelerinde Türk ve İslam kadınlığının böyle canlı ve feyznak hareketler göstermesi kalplerimizi iftihar hisleriyle dolduruyor. Demek ki Türkiye'nin en uzak köşelerinde bile, duyan, düşünen, düşündüğü gibi hareket etmesini bilen zi-hayat bir kadınlık, bir Türk kadınlığı vardır. Demek ki bizim kadınlığımız, kadınlık alemimiz vardır, yaşıyor ve memleketin her köşesinde faaliyet gösteriyor.

Kabiliyet-i medeniyemizi bundan daha iyi ispat eden canlı bir misal olabilir mi? Bizi medeni ve içtimai teşkilattan mahrum, kendi kendini idareden aciz, himaye-i ecnebiyeye muhtaç addeden o mağrur Avrupalının nazar-ı hayretine bundan daha beliğ bir numune-i intibah arz edebilir miyiz?

Sivas'ta hanımlarımız tarafından tesis edilen cemiyet, Anadolu Müdafaa-i Vatan Cemiyeti ismini taşımaktadır. Cemiyetin müessisleri, Sivas'ın güzide eşraf ve halk sınıflarına mensup münevver hanım-

lardır. Vali Reşit Paşa'nın hanımı cemiyeti taht-ı himayesine almıştır. Cemiyetin tesisinde Sivas Darü'l-eytam müdiresi Makbule Hanımın büyük bir gayreti vardır. Katib-i mesullük vazifesi de Tabur Kumandanı Binbaşı Ali Bey'in refikaları Hanımefendi tarafından deruhte edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Bir Nutku

11 OCAK 1920 **VAKİT**

Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Temsiliyesinin Sivas'ta Ankara'ya geldiğini geçende yazmıştık. Dün Ankara muhabirimizden aldığımız bir mektuba nazaran Ankara eşraf, ulema ve ahalisi müctemian Heyet-i Temsiliyeyi ziyaret etmiş ve bu münasebetle Mustafa Kemal Paşa tarafından pek mühim meseleleri ihtiva eden bir nutuk irad edilmiştir. [....]

Halide Edip ve Fatma Aliye Hanımlara Verilen Reyler

11 OCAK 1920 **VAKİT**

Trabzon'da çıkan İstiklal refikimizin son gelen nüshası Giresun intihabatının neticesini neşretmiştir. İntihabatta Halide Edip Hanım 10, Fatma Aliye Hanım 7 rey almışlardır. Halide Edip Hanım Beyşehri intihabatına epeyce rey kazanmışlardı. Anadolu'nun iç tarafında görülen bu hareketler, bu intihabatta değilse bile gelecek intihabatta bizim Meclis-i Mebusan'ımızda da hanımların mümessili bulunacağı ümidini takviye etmektedir.

Hukuk-i Milliyemizi Müdafaata Azmettik, Müdafaa Edeceğiz

14 OCAK 1920 **TASVİR-İ EFKAR**

Dün yine İstanbul halkı aksakallılardan masumlarına kadar işini gücünü terk ederek Sultan Ahmet meydanına koşuyordu.

Hatipleri kürsüsü Ayasofya hamamının önüne vaz' edilmişti. Kürsünün karşısında Polis Müdürü ile zabıta memurları, İtilâf zabıtası müdiranı ahz-ı mevki etmiş idi. Sol cihette polis efradı vasıtasıyla tefrik olunan mahal mektep talebelerine tahsis edilmiş, arkasındaki mevki de kadınlara tahsis olunmuş idi. Mitinge bilcümle mektepler iştirak etmişti.[...]

Miting mukarreratı

Nutukların iradından sonra Hamdullah Suphi Bey tekrar kürsüye gelerek miting mukarreratını ber- veche zir kıraat eyledi: Umumi sulhun ancak beynelmilel adalet ve muhadenet (dostluk) esaslarına müsteniden teessüs edeceğine kani olan Türk ve Müslümanlar 13 Kanunusani 1920 tarihinde Sultanahmet Meydanında akdedilen muazzam mitingde Şark-ı karibde sulh ve selamet-i ebediyenin takririne medar olacak ber- vech-i âti kararları bütün Türk ve Müslüman efkar-ı umumiyesine tercüman olarak arz ederler:

1- Yalnız Hilafet-i İslamiye'nin makarrı değil tahsisen Türk tarihinin abide-i yeganesi, Türk milletinin münferit merkez-i hayatı olan İstanbul'un kemakan Saltanat-ı Osmaniye'ye payitaht olarak ibkası.

2-Makarr-ı Hilafet ve Saltanatın son hatt-ı müdafaası olan Edirne ve tevabinin mülk-i Osmaniye muhafaza-i merbutiyeti.

3- Bütün Garbi Anadolu'nun yegane mahrec-i ticareti ve bin seneden beri en halis Türk memleketi olan İzmir'le mülhakatının yabancı ellerden kurtarılarak ana ocağına iadesi.

4- Anadolu'nun şark ve cenup cihetlerinde ahalisi ekseriyetle Türk ve Müslüman olan vilayetlerimizin Saltanat-ı Osmaniye'ye ibka-yı merbutiyeti suretiyle Türk vahdet-i milliye ve siyasiyesinin halelden vikayesi.

5- Gerek mülk-i Osmani'de bulunan Hıristiyan, gerek memalik-i sairede kalan Türk ve Müslüman ekalliyetlerin hukuk ve menafi-i meşruasını masuniyet-i kamile halinde tutacak tedabir-i teminiyenin siyyanen (eşit)ve mütekabilen ittihaz ve tatbiki.

6- Avrupa ile Asya'nın nokta-i temasında bulunan Türkler Asya muvazenesinin ve müsalemet-i alemin atiyen halelden vikayesi hususunda hasbe'l-mevki uhdelerine terettüb eden vazifenin ehemmiyet ve ciddiyetini ve insaniyetin menafi-i aliyesine derce-i nisbetini bihakkın müdrik olduklarından üç asırdan beri taarruzi muharebelerden tevakki ettiği halde türlü türlü düşmanlara karşı idame-i hayat mecburiyetiyle mücadelat-ı mütevaliyeden kurtulamayan Türk milletinin huzur-ı fikir ve vicdanına ve diğer milel-i mütemeddinenin emniyet-i kâmilesine nail olarak bu vazife-i fahireyi tamamen ve müstemirren ifâ edebilmesi için ciddi ve samimi muavenat ve irşadata mazhariyeti.

Pierre Loti Cemiyetinden

15 OCAK 1920 **TASVİR-İ EFKAR**

Pierre Loti namına dört zattan mürekkep bir heyet evvelki gün Veliaht Abdülmecid Efendi hazretlerinin Beşiktaş'taki saraylarına azimetle cemiyetin himayesini kabul buyurmalarını istirham eylemiştir. Veliaht hazretleri cemiyetin maksad-ı teşekkülünü pek ziyade tasvip ve takdir buyurarak istirham-ı vakii lütfen kabul ve cemiyet tarafından yakında verilecek olan büyük konferansa teşrif buyuracaklarını vaad eylemiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Tebriknamesi

20 OCAK 1920 **TASVİR-İ EFKAR**

Meclis-i Mebusan Riyaset-i celilesine

Hakimiyet-i Milliyenin en mühim devre-i hayatımızda uzun bir müddet tecelli ettirilmemiş olmasından mütevellit mücahedatımız Meclis-i Milli'nin

küşadıyla neticelerinden birini istihsal etmiş oluyor. Heyet-i milliyemiz mukadderat-ı milliyeyi en meşru ve en kanuni mercii tetkik ve muhakemesi olan muhterem meclise tevdi etmiş olmakla müftehir ve bahtiyardır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı altında kuvvetlerini, emellerini ve ruhlarını birleştirmiş olan millet bu günden itibaren yalnız kendi iradesini temsil ve bilfiil hakim kalacak olan Meclisin nigâbânı (bekçisi) vaziyetindedir. İstiklal ve mevcudiyetinin sonuna kadar müdafaası emrinde onun en fedakar bir istinatgahıdır.

Heyetimiz bu itibar ile Meclis-i Milliye matuf olan âmal ve metalib-i milliyenin kuvvet ve mahiyeti hakkında olduğu gibi bu günden itibaren mebusan-ı muhteremenin dûş- i tahammülüne raci kalacak olan mesuliyet-i tarihiyenin derecesi hususunda da muterem mümessillerimiz vukuf ve metanetinden emin ve mutmain olarak tebrikat-ı ihtiramkaranesini takdim ve heyet-i muhteremeye iblağını istirham eyler ol bâbda.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i temsiliyesi namına

Mustafa Kemal

Tramvay Faciaları

20 OCAK 1920 **TASVİR-İ EFKAR**

Tramvay Şirketinin kendi hatası yüzünden feci surette telef veya mecruh olan birçok zavallılara veya ailelerine bir tazminat bile vermeye yanaşmadığı gibi Hükümetçe de maalesef işin arkası takip edilmediği malumdur. Kazaların men-i tekrarı için ne gibi yapıldı veya yapılıyor? Bunlardan kimsenin haberi yok.

Büyün Avrupa memleketlerinde bu gibi vesait-i nakliye şirketlerine müessir ve şiddetli cezalar tatbik olunur. İfnâ-i hayatlarına sebebiyet verilen kimselerin hukuku bir taraftan cihet-i adliyece takip edildiği gibi şirketler de kazazedelerin ailelerine ayrıca tazminat-ı sahsiye i'tâsına mecbur tutulurlar. Bizim ceza kanunumuzda bu kabil kazalar hakkında vaz' olunan mevad pek müphem olduğu gibi hiçbir kuvve-i te'yidedeyi de haiz değildir. [...]

Hükümetimizden, şimdiye kadar vuku bulmuş ve bundan sonra da vukuu bu gidişle melhuz bulunmuş olan kaza kurbanlarının haklarını kâfil bir madde-i kanuniyenin ceza kanunumuza ilavesini ehemmiyetle rica ederiz.

Bir Endişe

25 OCAK 1920 **İLERİ**

İngiltere'de bu gün bazı mehafil-i siyasiyeyi büyük endişelere ilka eden bir mesele var; Amele Partisinin ihtimal-i galibiyeti. . . Son Londra Belediye İntihabında ihraz-ı kesriyet eden yine bunlar olmuştu.

Cereyan, gittikçe kuvvet ve rasânet (sağlamlık) peyda ediyor. Mister Churchill bu münasebetle Sunderland'ta irad ettiği bir nutukta ezcümle diyor ki:

Amele Fırkası memlekette müthiş bir kuvvet olmaya başladı. İntihabet-ı umumiyeden beri ihraz eylediği muvaffakiyet ile Amele Fırkası fimâba'd (bundan sonra) Parlamentoda muhalefet grubunu temsil edecektir. Daha doğrusu bu fırkaya biz hal-i hazır Kabinesinin müstakbel müstahlifi (yerine geçen) nazarıyla bakmalıyız.

Mister Churchill'in beyanatında hilaf-ı hakikat hiçbir nokta yok. Gerçi bu gün Amele grubunu Avam Kamarasında yalnız altmış mebus temsil ediyor, fakat gelecek umumi intihabatta bunların ne yapıp ekseriyeti temin eyleyecekleri zann-ı kavi ile maznundur. Hatta bunların fimâba'd hiçbir temerküz kabinesine iştirak eylemeyecekleri suret-i kat'iyyede söylenmektedir. İngiliz gazetelerinin neşriyatına bakılırsa bundan sonra Amele Fırkası kendi mevcudiyetleriyle başkalarını takviye etmek siyasetinden müebbeden feragat etmiştir.

İngilizler, muhafazakarlıklarıyla, ananat-ı milliyeye sadakatleriyle marufturlar. Aristokrasinin en fazla mazhar-ı revaç olduğu memlekette sosyalizm nazariyatının galebe çalmasını bilmem nasıl tefsir etmeli? [...]

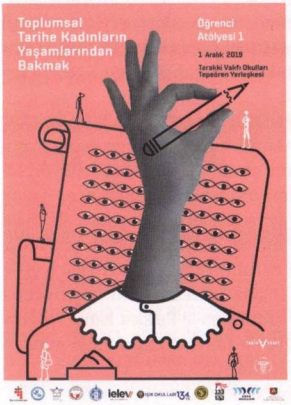
Odesa'dan 9.000 Mülteci

30 OCAK 1920 **VAKİT**

Son günlerde Karadeniz'deki Rus limanlarından şehrimize yeniden birçok mülteci kafilesi gelmeye başlamıştır. Bunlardan bir kısmı Yunanistan'a gidecekler, bir kısm-ı mühimi de şehrimizde kalacaklardır. Şimdiye kadar şehrimize muvasalat etmiş ve peyderpey gelecek olan Rus muhacirlerinden dokuz bininin Büyük Ada'da iskan ettirilmesi takarrür etmiştir. Bu dokuz bin kişinin iskanı için otellere, pansiyonlara ve birçok hanelere şimdiden vaziyet edilmeye başlanmıştır. Bu dokuz bin kişi için icap eden yatak, yorgan, elbise, yiyecek ve giyeceğe müteallik diğer mevad dün Büyük Ada'ya nakledilmiştir. Dün akşam Odesa muhacirlerini hamil Pravda vaporu limanımıza gelmiştir. O Vapordaki Ruslar ancak Köstence, Burgaz, Varna için pasaport almış olduklarından şehrimize yalnız ecnebi tebaasının çıkmasına müsaade edilmiştir. Pravda yolcularından biri Monütör Oryantal muharririne Odesa'da ahval ve vaziyetin gayrı kabil-i tahammül olduğunu söylemiştir. Binlerce halk vaporlara binmek istiyorlar. Çünkü son defaki muhacirlere Odesa ahalisinin kısm-ı azamı da inzimam etmektedir (katılmaktadır). Bunlar Bolşevik şekl-i idaresinin tadını tattıklarından artık orada oturmak istemiyorlar.

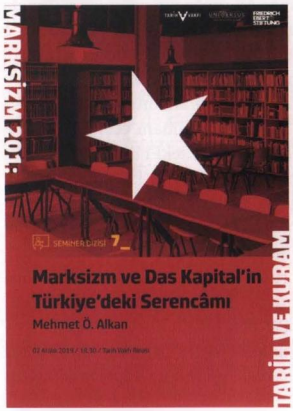
Rıhtımlarda gayet acıklı, elim haller vukua gelmiştir. Hamallar yükleri taşımak için binlerce ruble istemektedirler. Hamallar altı piyanoyu vapora taşımak için 150.000 ruble istemişler, piyanolardan biri ise yolda kaybolmuştur. Şehirde ancak sekiz on günlük kömür var. Mahrukat bütün bütün tükenince ne ziya, ne de su bulunabilecektir. Şehirden müfarekat etmek isteyenler kemal-i endişe ile vaporlara intizar etmektedir. [...]

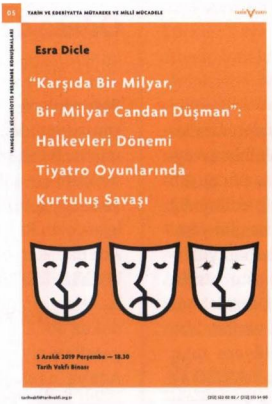
HAZIRLAYAN: **ZEYNEP BÜYÜKPALTA**

Tarih Vakfı, 2013 yılından beri *"Gençler Tarih Yazıyor"* projeleriyle tarih eğitiminde akademisyenlere, öğretmenlere ve öğrencilere alternatif eğitim ortamları hazırlıyor. Bu seneki "Gençler Tarih Yazıyor" projesi, Toplumsal Tarihe Kadınların Yaşamlarından Bakmak başlığıyla, başlangıcından bugüne dünyada ve Türkiye'de kadının özgürleşme hareketinin gelişimini odağa alıyor. Kadın hareketi konusu, geçen seneki kaynak alanımızı oluşturan yaşam yazını örnekleri ve bireylerin kişisel anlatıları üzerinden ele alınıyor. Projenin ilk öğrenci atölyesi ise 1 Aralık Pazar günü, 11 okul, 181 ortaokul ve lise öğrencisi, 49 öğretmen ile Terakki Vakfı Okulları Tepeören Yerleşkesinde gerçekleşti.

Karl Marx'ın doğumunun 201. yılında, kurucusu olduğu düşüncenin günümüzün toplumsal, iktisadi, siyasi sorunları açısından katkılarının ne olabileceği dünyada yeniden yoğun bir akademik ve kamusal tartışma konusu iken, bu tartışmaların yukarıda ifade ettiğimiz sebeplerle Türkiye üniversitelerinde çok büyük oranda yer bulamamasından hareketle bir araya gelen Tarih Vakfı ile Universus Sosyal Araştırmalar Merkezi'nin, Friedrich Ebert Stiftung Türkiye Temsilciliği'nin desteğiyle başlattığı "Marksizm 201: Tarih ve Kuram" seminer serisinin yedinci ve son buluşması, Mehmet Ö. Alkan'ın "Marksizm ve Das Kapital'in Türkiye'deki Serencamı" başlıklı konuşmasıyla 2 Aralık 2019'da gerçekleşti. "Marksizm 201: Tarih ve Kuram" başlığı altında gerçekleşen sunumların tümünün notlarına http://uni-versus.org/ adresinden ulaşmak mümkün.

Engin Kılıç koordinatörlüğünde 2019 Güz dönemine başlayan Tarih Vakfı Vangelis Kechriotis Perşembe Konuşmaları yeni dönemde "Tarih ve Edebiyatta Mütareke ve Milli Mücadele" temasıyla devam ediyor. Yeni bulguların ortaya konduğu, döneme ilişkin hâkim söylemin sorgulandığı konuşmalardan oluşan ve Cumhuriyetin kuruluşuna zemin hazırlayan bu sürece dair taze, eleştirel ve çok boyutlu bir perspektif sunmayı amaçlayan programın beşinci buluşması 5 Aralık'ta Esra Dicle'nin yaptığı "'Karşıda Bir Milyar, Bir Milyar Candan Düşman': Halkevleri Dönemi Tiyatro Oyunlarında Kurtuluş Savaşı" başlıklı sunumla gerçekleşti. Dicle sunumunda; devletin modern-millî karakterini, resmî tarihini, kimliğini, hedeflerini, kısacası resmî ideolojisini içeren ve pekiştiren, sayısı 100'ü aşan ve Halkevleri ile Halkodaları aracılığıyla ülkenin birçok noktasında sahnelenen Millî Mücadele anlatılarının, resmi söylemin oluşumundaki rolüne ve işlevine odaklandı. Programın altıncı konuğu ise 19 Aralık'ta gerçekleştirdiği "'Mütareke'den Milli Mücadele'ye Annelik, Çocuk Refahı ve 'Ev Cephesi' Tartışmaları, 1918-1922" başlıklı sunumuyla Tuba Demirci oldu.

Tarih Vakfı ile Koç Üniversitesi ANAMED Kütüphanesi ortaklığında düzenlenen Kütüphane Konuşmaları serisine 3 Aralık 2019'da Murat Güvenç ve Haris Rigas konuk oldu. Güvenç ve Rigas, İstos Yayınevi tarafından yayımlanan *Constantinople: A Topographical, Archaeological & Historical Description* başlıklı kitap eksenindeki "Byzantion'dan Tanzimat'a Skarlatos Byzantios'un Gözünden İstanbul" başlıklı bir sunumla, eseri Byzantion'dan Tanzimat'a kadar olan dönemde farklı yönleriyle ele aldılar. Konuşmanın moderatörlüğünü ise Melike Sümertaş üstlendi.

Tarih Vakfı Ankara tarafından düzenlenen Ankara Tartışmaları aralık ayında iki buluşma gerçekleştirdi. Programın devam eden sezondaki yedinci konuğu, 13 Aralık'ta yaptığı *"Yerlicilik* Söylemi: Fikir Kaynakları ve Bölünmesi – Antropolog ve İdeolog Tipi *Yerlicilik"* başlıklı konuşmasıyla Fırat Mollaer

oldu. Dönemin sekizinci buluşması ise 20 Aralık 2019'da İpek Hüner Cora'nın yaptığı "Tercümenin Ötesinde: Osmanlı Edebiyatında Düzyazı Adaptasyon Hikâyeler" başlıklı sunumla gerçekleşti. İpek Hüner Cora, Osmanlı yazmalarındaki düzyazı hikâyeler üzerine kısaca bilgi verdikten sonra, çeşitli hikâyelerin farklı versiyonlarının izinden giderek, tercüme ve adaptasyon pratikleri üzerine bir tartışma sundu.

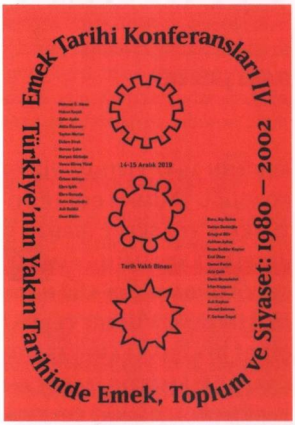
Tarih Vakfı Ankara'nın aralık ayındaki bir diğer girişimi ise, Süreyya Karacabey'in yürütücülüğündeki Akşam Dersleri oldu. 11 Aralık'ta başlayan "Tiyatro Üzerinden Kültürel Değişimi Okumak: Performans" başlıklı seri; "Performans Kavramının Beliriş Koşulları", "Performatif Eşik 1: Mitten Ritüele", "Performatif Eşik 2: 'Şimdi ve Burada'nın Büyüsü" ve "Kesişimler: Seyirci-Yurttaş, Sahne-Kent" başlıkları altında 4 hafta boyunca devam ederek, 8 Ocak 2020'de sona erecek.

Tarih Vakfı ile Dünya Mirası Kastamonu İnisiyatifi (DMKİ) iş birliğinde, Türkiye'nin ilk kadın mitinginin 100. yılı dolayısıyla 18 Aralık 2019'da Tarih Vakfı binasında "Milli Mücadele ve Kastamonu: Kastamonu'dan Dünyaya Açılan Kadın Ufku" başlıklı bir panel düzenlendi. Doç. Dr. Sevgi Uçan Çubukçu, Dr. Elif Mahir Metinsoy ve Dr. Mustafa Eski'nin konuşmacı olduğu panelde, Anadolu işgalini protesto etmek amacıyla 3 bin kadının katılımıyla 1919 yılında Kastamonu'da gerçekleşen mitingin tarihsel zemininden yola çıkılarak, Milli Mücadele Dönemi'nde kadının rolü ve Osmanlı'dan bugüne kadın hareketi ele alındı.

Tarih Vakfı'nın Çanakkale Belediyesi ile imzaladığı protokol kapsamında, Sinan Yıldırmaz'ın katılımıyla 20 Aralık 2019'da Çanakkale Ece Ayhan Kültür Evi'nde, "Edebiyat, Toplum, Sınıflar" başlıklı bir söyleşi gerçekleşti. İmzalanan protokol gereği Çanakkale Belediyesi ile Tarih Vakfı ortaklığında kamuoyunda ilgi uyandırması ve yerel/ulusal tarih bilincini geliştirmesi hedeflenen panel, konferans ya da söyleşi organizasyonları gerçekleştirilmeye devam edecek.

14-15 Aralık 2019 tarihlerinde Emek Tarihi Konferansları dizisinin dördüncüsü "Türkiye'nin Yakın Tarihinde Emek, Toplum ve Siyaset, 1980-2002" başlığı ile gerçekleştirildi. İki gün süren konferans boyunca, Türkiye'de işçi sınıfının ve emek-sermaye mücadelelerinin toplumsal üretim ilişkilerinde ortaya çıkan dönüşüm sonucunda emeğin metalaşması, denetim altına alınması ve yabancılaşma süreçlerinde yaşanan değişikliklerden nasıl etkilendiği; devlet biçiminin neoliberal yeniden yapılandırılması sürecinde nasıl şekillendiği ve bu süreci ne derecede belirleyebildiği; siyasal İslam'ın, Kürt hareketinin ve feminizmin yükselişi ve politik-ekonomik krizler ile ilgili nasıl bir konum aldığı ve uluslararası siyasi düzendeki köklü değişikliklerden ve neoliberal düzenin uluslararası inşası sürecinden nasıl etkilendiği tartışıldı.

Tarih Vakfı 2019 yılındaki faaliyetlerini, Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Prof. Dr. Mehmet Ö. Alkan'ın Seval Şahin'in konuğu olduğu, İstanbul Hepimizin Girişimi'nin hazırlayıp sunduğu Şehir Hepimizin Programı ile tamamladı. Programda Mehmet Ö. Alkan; Tarih Vakfı'nı; Vakfın kuruluşunu, faaliyetleri ve yayınlarını dinleyiciye aktardı. Program kaydına medyascope.tv'nin Şehir Hepimizin video arşivinden ulaşmak mümkün.

Bir Yol Hikayesi: Erzurum-İskenderun Karayolu

BARIŞ CELEP

ABD'NİN 1947 YILINDA YÜRÜRLÜĞE KOYDUĞU TRUMAN DOKTRİNİ İLE BİRLİKTE TÜRKİYE'Yİ ASKERÎ YARDIM SAĞLANAN ÜLKELER KAPSAMINA ALMASI, TÜRK ORDUSUNDA BAŞTA SİLAH ENVANTERİ VE EĞİTİM OLMAK ÜZERE ÇEŞİTLİ SAHALARDA CİDDİ DEĞİŞİMLERİN YAŞANMASINA KAPI ARALAMIŞTIR. FAKAT AMERİKAN YARDIMININ DİKKAT ÇEKEN BİR DİĞER NOKTASI İSE TÜRKİYE'Yİ ULAŞIM ALANINDA YENİ BİR SÜRECE SÜRÜKLEMİŞ OLDUĞUDUR. KARAYOLLARI İNŞASININ ÖN PLANA ÇIKTIĞI BU SÜREÇTEKİ BELKİ DE EN ÖNEMLİ PROJE İSE YAPIMINA 1948'DE BAŞLANAN İSKENDERUN-ERZURUM KARAYOLU OLACAKTIR.

1947 Mayıs'ında kabul edilen "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu" ile birlikte Birleşik Devletler yönetimi Türkiye'ye 100 milyon dolar tutarında askerî yardım yapılmasına karar vermiştir. Bu miktarın hangi alanlara ve ne kadar harcanacağına dair tespitlerde bulunmak üzere başkanlığını Tümgeneral Lunsford E. Oliver'ın yapmış olduğu İnceleme Heyeti 22 Mayıs 1947 tarihinde Türkiye'ye gelmiş ve incelemelerde bulunmuştur. Heyetin dikkat çekmiş olduğu nokta ise yolların yetersiz olduğu ve ıslah edilmesi gerektiğidir.[1] 1947'deki karayolları ile ilgili rakamlar da Amerikalı heyeti teyit eder niteliktedir. Osmanlı döneminden intikal eden 18335 km'lik yol şebekesi 25 senelik Cumhuriyet devrinde 43500 km'ye çıkarılmış olsa da yolların sadece 825 km'lik kısmı asfalt kaplanabilmiştir. Yol şebekesinin büyük kısmı kırılmış taş döşenip silindir geçirilerek yapılan yollardan (makadam yol) oluşan Türkiye'nin karayolları ile ilgili içinde bulunduğu durum, diğer ülkelere ait verilerle kıyaslandığında daha net bir biçimde ortaya çıkacaktır. Buna göre 1948 yılında 1 km'lik toprak parçasına düşen yol uzunluğu Almanya'da 1240; İngiltere'de 1210; Fransa'da 1100 ve İtalya'da 1050 metre iken Türkiye'de ise sadece 17 metreye ulaşabilmiştir.[2]

İnceleme Heyeti sonrası Amerikan askerî yardımını organize etmek amacıyla kurulan Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu (JAMMAT) için de mevcut yolların ıslahının asıl gerekçesini askerî gereklilikler oluşturmuştur. II. Dünya Savaşı ile birlikte orduların hareket kabiliyetinin savaşların sonuçlarına etki eden bir faktör olarak ön plana çıkması ve bu hareket kabiliyetinin de ordunun elinde bulunan araçlar kadar ulaşım alanındaki altyapıya da bağlı oluşu, ulusal savunma için karayollarının ıslahını

Kışın çamurla kaplanan yollar ulaşımı imkansız hale getirmiştir
National Archives

Yolların elverişsizliği yüzünden askerî sevkiyatlarda Amerikan yardımı kapsamında gönderilen katırlar da kullanılmıştır
National Archives

veya inşasını elzem hale getirmiştir. Amerikalı yetkilileri Türkiye özelinde asıl endişelendiren nokta ise yardım programıyla birlikte kamyon, jeep, tank gibi motorlu araçlarla teçhiz edilerek motorize hale getirilen Türk ordusunun mevcut yollar üzerinde nasıl hareket edeceği sorusu olmuştur. Bu endişe içerisinde JAMMAT üyeleri Türkiye'de askerî anlamda yapılacak düzenlemelerde karayollarına özel bir başlık açmışlardır. Demiryolu ağırlıklı bir program takip eden Türkiye'deki ulaşım altyapısının, askerî yardım programı ile yeniden yapılandırılan ordunun ihtiyaçlarına cevap veremeyeceği ve çözüm olarak ne yapılması gerektiği, Amerikan Yol Heyeti tarafından hazırlanıp 1948 yılında Bayındırlık Bakanlığına sunulan "Türkiye'nin Yol Durumu" başlıklı raporda (kamuoyunda Hilts Raporu olarak de bilinmektedir) şu şekilde açıklanmıştır:

> Fazla miktarda asker ve malzemenin tek demiryolu ile büyük harp birliklerine ulaştırılması bu gibi nakliyeyi bertaraf edebilecek kadar hava kuvvetine sahip bir ordu tarafından müsaade edilemez. Karada yapılacak harpler, teşebbüs kabiliyeti yüksek ve her bakımdan beslenmesi mümkün küçük birliklere ihtiyaç gösterecektir. Malzeme tedariki ekseriyetle havadan ve yol nakliyatı ile temin edilecektir. Kara malzeme yollarının, talebe cevap verecek şekilde elâstiki olması icabedecektir. Bu ise yüksek standartlı az yoldan ziyade her mevsimde geçit veren uzun tulde yollara ve bir tek esaslı yoldan ziyade ayni istikamette kullanılabilecek muhtelif yollara ihtiyaç gösterecektir.[3]

Amerikan askerî yardım programı ile birlikte motorize hale getirilecek Türk ordusunun, istenilen noktalara hızlı bir şekilde varabilmesi amacıyla karayolu ulaşımının en önemli gündem maddelerinden biri haline gelmesi, aslında sivil ve askerî yetkililerin karayollarını yurt savunması açısından nasıl konumlandırdıklarına dair değişen anlayışa da ışık tutmaktadır. 1940'ların ikinci yarısına kadar Fevzi Çakmak figürü üzerinde ete kemiğe bürünmüş olan ordunun, düşmanın geçişini kolaylaştırabilir düşüncesiyle özellikle Doğu bölgelerinde yol yapımına karşı çıkmış olması,[4] Demokrat Parti döneminde sıklıkla eleştirilecektir. Düşmanın istilasını kolaylaştırır düşüncesiyle yol yapımına mesafeli davranılmasını eleştiren ve bu anlayışın nasıl bir zihniyet ile ikame edildiğini gösteren belki de en iyi örnek, DP Erzurum milletvekili Sabri Erduman'ın sözlerinde saklıdır. Erduman, Meclis'te yaptığı konuşmada en ücra köylere kadar ulaşan yol ağından bahsedecek ve yeni anlayışı içerisinde anti-komünist vurgular da taşıyan şu sözleriyle tarif edecektir: "Artık düşman gelecek diye yol yapmamak gibi bir geri zihniyet yerine, düşmanı memleket hududunda karşılamak ve hattâ memleket dışında karşılamak için Kore'ye kadar nasıl gidilmesi lâzımsa onun icabı yapılan bir zihniyet kaim olmuştur."[5]

BİRLEŞİK DEVLETLER YOLLAR İDARESİ

Askerî yardımla birlikte karayollarının yeniden ele alınması gerekliliği fikri üzerinde Türkiye'deki sivil ve askerî erkin anlaşmaya varmasından hemen sonra Amerikalı uzmanlar yol programı için kolları sıvamışlardır. ABD Kara Kuvvetleri Komutanlığı, hem yardım kapsamında Türkiye'ye sevk edilecek olan malzemenin kullanımını ve bakımını Türk personele öğretmek hem de karayolu inşasında bu malzemenin kullanımını denetlemek üzere küçük bir eğitmen grubunu görevlendirmiştir. Birkaç mühendisin de katılması kararlaştırılan, Albay Wilcox idaresindeki bu grubun JAMMAT'ın Kara Grubu'na bağlı olarak çalışacağı belirtilmiştir. Bu kararın Türk tarafını memnun ettiğini söylemek ise zordur. Zira yol gibi ülkenin sadece askerî değil aynı zamanda iktisadi gelişimi için de önemli bir meselenin, küçük bir Amerikan askerî personel grubunun sorumluluğuna bırakılması ve personelin de karayolları ile ilgili sadece sınırlı bir teknik destek sağlayacak olması Türk tarafında hoşnutsuzluk yaratmıştır. Bu yüzden yapılacak olan Amerikan yardımına dair incelemelerde bulunup

7 - 8 bin kilometre uzunluğunda şoseler yapılacak

İlk yapılacak yollar Malatya - Elâzığ - Erzurum ve İskenderun - Ankara - İstanbul yoludur

Ankara 29 (Telefonla) — Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımını koordine etmek üzere, Ankaradaki Amerikan büyük elçisiyle görüşmek üzere şehrimize gelen Walter, temaslarına devam etmektedir. Bu yardımın beş milyon dolariyle sadece yol işlerinde kullanılacak makinelerin getirilece ği yazılmıştı. Beş bin ton tutarındaki bu makine ve malzemelerden hâlen 700 tonu limanlarımıza gelmiş, bir kısmı da yola çıkarılmıştır. Amerika Yol idaresinin 10 mütehassısı da bugünlerde memleketimize gelecektir.

Türk - Amerikan mütehassıslarının müştereken hazırladıkları plân- lara göre, memleketimizde ilk ağızda yapılacak yolların tutarı 7 - 8 bin kilometredir. İki yılda tamamlanması kararlaşan inşaat İskenderundan başlıyarak Malatya, Elâzığ, Erzurum istikametinde 1200 kilometreyi bulacaktır. Bu yol 9 metre genişliğinde olacaktır. Bu yolun yabancı firmalara yaptırılabilmesi için Bayındırlık Bakanlığı bir kanun tasarısı hazırlıyarak Büyük Millet Meclisine sunmuştur.

İnşası kararlaşan diğer büyük yol da İskenderun - Ankara - İstanbul yoludur. Bu yol Londra - Bağdat yolunun bir parçasını teşkil edecek ve 130 milyon dolara malolacaktır. Daha şimdiden bazı İngiliz firmalarından teklifler alınmıştır. Yol 2 - 3 yılda tamamlanacak ve tediye 10 yılda yapılacaktır.

Dörtler konferansı

Erzurum-İskenderun karayolu ilk inşa edilecek yollar arasında
29 Kasım 1947 - *Akşam* Gazetesi

İskenderun - Erzurum yoluna başlanıyor

Bayındırlık Bakanı bu hafta İskenderun'a giderek yapılacak törende hazır bulunacak

İskenderun limanına gelen yol makineleri

Yolun başlangıcı basında da yer alıyor 21 Mart 1948 - *Ulus* Gazetesi

müzakereler yapmak üzere ABD'de bulunan, içerisinde Bayındırlık Bakanlığında görevli Vecdi Diker'in de yer aldığı, Yarbay Cemal Aydınalp başkanlığındaki grup Birleşik Devletler Yollar İdaresi'nde görevli Thomas McDonald ile temasa geçmiştir. Türk heyeti inşa edilecek uzun mesafeli karayollarının planlamasına da katkıda bulunacak daha geniş kapsamlı bir teknik destek talebinde bulunurken, McDonald Yollar İdaresi'ne bağlı bir ofisin kurularak Amerikalı askerî yetkililerin elinde bulunan yol programının sorumluluğunu devralmayı ve bu sorumluluğu içerisinde planlamanın da yer aldığı daha uzun soluklu bir çalışmaya dönüştürmeyi kabul etmiştir.[6]

Birleşik Devletler Yollar İdaresi'nin Türkiye'de karayollarının yeniden dizayn edilme sürecinde aktif rol almayı kabul etmesinin ardından öneri Türk Genelkurmayı'na da iletilmiştir. Askerî ataşe Albay F. N. Roberts'ın Rüştü Erdelhun'a yazdığı mektupta Amerikan yardımı kapsamında Yollar İdaresi'nin Türkiye'de ofis kurmasının planlandığı belirtilmiş, birçok Latin Amerika ülkesinde faaliyet gösteren bu ofislerin karayollarının gelişiminde çok önemli başarılar elde ettiğinin altı çizilmiştir.[7] Türk Genelkurmayı'nın da olurunu alan bu öneri sonrası Türkiye'deki yol inşa programının tatbikinin Amerikan Yollar İdaresi tarafından üstlenildiği 25 Kasım 1947'de kamuoyuna açıklanmıştır.[8]

Yol programının tatbikini üstlenen Yollar İdaresi'ne bağlı ilk ekip 1947'nin Aralık başında Türkiye'ye ulaşmıştır.[9] Birleşik Devletler'de yol inşasının planlama, finansman, resim, malzeme muayenesi, köprü inşası, teçhizat veya tamirat gibi alanlarında uzman olan personelin Türkiye'ye gelişleri fasılalarla devam ederken yol programı nedeniyle Türkiye'de bulunan Amerikalı personel sayısı da hızla artacaktır.[10] Amerikalı uzmanlar Türkiye'ye ayak basarken diğer taraftan da yardım kapsamında gönderilen yol yapım malzemeleri limanlara ulaşmaya başlamıştır. İçerisinde ekskavatörlerin, vinçlerin, yükleyici traktörlerin, kar temizleme makinalarının, hava kompresörlerinin, beton karıştırıcılarının ve tesviye makinaları gibi değişik araç-gerecin yer aldığı sevkiyat programını taşıyan ilk gemi, 1947'nin Ekim ayında ülkeye giriş yaparken yol programının aciliyetinden olsa gerek, yolların inşasıyla ilgili 5.000.000 dolarlık program içindeki malzeme sevkiyatının hemen hemen tamamı (%94'lük kısmı) 20 Eylül 1948 itibariyle Türkiye'ye ulaştırılmıştır.[11]

KARAYOLLARININ İNŞASINDA SÜREKLİ VURGULANAN BİR GEREKÇE: ASKERÎ İHTİYAÇLAR

1947 yılından itibaren başlayan Amerikan yardımları Türkiye'ye biçilen tarıma dayalı büyüme modeliyle birleşince tarımsal üretimi tarlalardan pazara taşımanın gerekliliği anlaşılmış ve bu da yol rotalarının belirlenmesinde ekonomik faktörlerin de göz önünde bulundurulmasını zorunlu hale getirmiştir. Her ne kadar iktisadî gerekçeler yol programının çerçevesini belirleyen önemli faktörler olarak ön plana

Toprakkale-Erzurum yolunda çalışmalar öncesi kurban töreni
National Archives

İskenderun - Erzurum yol çalışmalarında makinaların yanında kol emeğinden de yararlanılmıştır
National Archives

çıksa da yeniden inşa edilen karayolu rotalarındaki asıl öncelik askerîyeye tanınmıştır. Zira Türk tarafı, Hilts Raporu çerçevesinde planlanan ve dokuz yılda 23.000 km'lik yol yapımını öngören programın hazırlanmasında göz önünde tuttuğu öncelikleri şu şekilde sıralamıştır: yurt savunması, ekonomik zaruretler, sosyal icaplar ve son olarak da iç ve dış turizm.[12]

Türkiye'de bulunan JAMMAT üyeleri de yapılmakta olan yolların ülkenin askerî çıkarlarıyla örtüşmesi gerektiğini açıklarken bunun isteğe bağlı olmayıp, bir zorunluluk olduğunun altını çizmişlerdir. JAMMAT Başkanı General Arnold, Türk Genelkurmay Başkanı'na yazdığı mektupta, ABD Kongresi'nin yardım fonlarının tahsisine izin vermesinin yapılan harcamaların Türkiye'nin askerî gücüne katkı sağlaması koşuluna bağlı olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden Kongreyi, yardımın Türk ordusunun da yararına olacak bir yol inşasında kullanılacağına ikna etmek zorunda olduğunu açıklamıştır.[13] JAMMAT'ın en tepesindeki ismin sözleriyle verilen mesaj, Türkiye'de inşa edilecek her bir yolun ordunun ihtiyaçlarına da cevap vermek zorunda olduğudur. Aksi durumda yol yardımının sürdürülebilir olması pek mümkün görünmemektedir. Amerikalı yetkililerin çizdikleri bu tablo sonrası Bayındırlık Müsteşarı Çavuşoğlu'nun sözleri daha bir netlik kazanmaktadır. Zira Çavuşoğlu Nazım Berksan'a yaptığı açıklamada, Türkiye'de herhangi bir noktadan herhangi bir istikamete yapılacak 500 metre yolun hem iktisadî hem de askerî olduğunu kaydetmiştir.[14]

Hilts'in başkanlığındaki Amerikan Yol Heyeti Türkiye'de karayolu ağı inşa edilmesiyle ilgili harekete geçerken, askerî ihtiyaçlar bu bağlamda önemli bir rehber görevi üstlenmiştir. Bu sebepledir ki Amerikan Yol Heyeti görevi devralır almaz Türkiye'deki karayollarının askerî önemini gösterir bir harita hazırlamış ve Türk Genelkurmayı'na sunmuştur. Heyet aynı zamanda 1948 yılı için hazırlamış olduğu 44.000.000 lira tutarındaki, içerisinde yolların inşası, bakımı, geliştirilmesi ve köprü yapımının da yer aldığı programı 19 Mart 1948'de Genelkurmay'a sunmuş ve onay alındıktan sonra çalışmalara başlamıştır. Amerikan Yol Heyeti'nin hazırlamış olduğu bu program, askerî ihtiyaçların sadece yol güzergâhlarının

Erzurum-İskenderun arasındaki yol çalışmalarında açılan bir tünel
National Archives

saptanmasında değil aynı zamanda yol inşa tekniğinde dahi dikkate alındığını gösteren ipuçları taşımaktadır. Zira Hilts Askerî Yardım Kurulu üyelerine yaptığı açıklamada, inşa edilecek köprülerin 55 tonluk tankların geçişine imkan tanıyacak şekilde dizayn edileceklerini söylemiştir.[15]

Amerikan Yol Heyeti tarafından idare edilen karayolları programı her ne kadar askerî ve iktisadî gerekçelerin harmanlandığı bir plan dâhilinde ilerlese de programın kimi noktalarında tamamen ordunun ihtiyaçlarına göre hareket edilmiştir. Buna göre iktisadî ihtiyaçlardan ziyade tamamen askerî gereksinimlerle inşasına girişilen rotalar arasında dört temel rota şu şekilde sıralanmıştır: 870 km uzunluğundaki İskenderun-Toprakkale-Erzurum; 60 km uzunluğundaki Adana-Karataş; 112 km uzunluğundaki Tarsus-Toprakkale ve 122 km uzunluğundaki Tarsus-Ulukışla arasında yapımına başlanacak yollar.[16] Bu dört temel rota arasında ise en ön plan çıkan, gerek takip ettiği güzergâh gerekse uzunluğu bakımından Erzurum-İskenderun karayolu olacaktır.

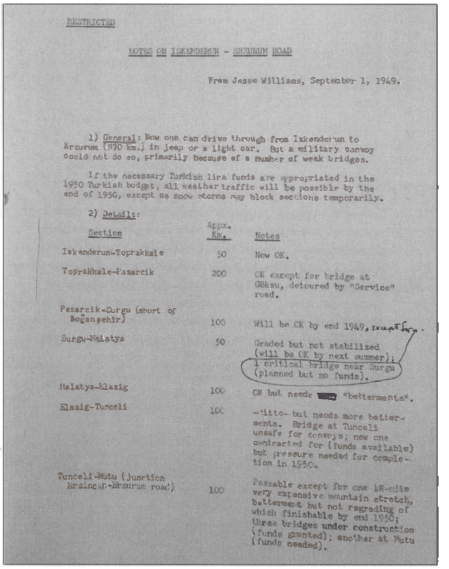
Toprakkale-Erzurum yol inşasında kullanılacak Amerikan grayderleri National Archives

ERZURUM-İSKENDERUN KARAYOLU

JAMMAT'ın Türkiye'de faaliyetlerine başlar başlamaz inşasına giriştiği ilk yol projesi Erzurum'dan başlayıp Aşkale, Tercan, Mut Köprüsü, Pülümür, Kalan, Pertek, Elazığ, Malatya, Doğanşehir, Sürgü, Erkenek, Gölbaşı, Haydarlı, Pazarcık, Narlı, Maraş, Eloğlu, Fevzipaşa, Toprakkale ve Dörtyol üzerinden geçerek İskenderun'a ulaşan 870 km'lik yol olmuştur. Belirlenen hattın dikkat çeken ilk özelliği uzunluğu iken diğer özelliği ise maliyeti olacaktır. Zira Amerikan Yollar İdaresi tarafından 19 Mart 1948'de Türk Genelkurmayı'na sunulan, 44.000.000 lira tutarındaki 1948 yol programının en büyük kalemini 15.000.000 liralık maliyetiyle İskenderun-Erzurum yolu oluşturmuştur. Amerikalı yetkililerin tüm enerjilerini bu proje üzerinde toplayıp modern anlamdaki ilk karayolunu neden bu hat üzerinde inşa ettiklerini anlamak için ise hattın başlangıç ve bitiş noktalarına bakmak gerekmektedir. Zira bu yolun takip ettiği rota sadece neden bu projenin yapımına başlandığını açıklamakla kalmamakta aynı zamanda Birleşik Devletler'in Türkiye'yi, SSCB ile yaşanabilecek muhtemel bir savaşta ne şekilde konumlandırdığına da ışık tutmaktadır. Amerikalı askerî uzmanlar Sovyetler Birliği'ne karşı hazırlanan savaş planlarında Türkiye'yi, Rusların Orta Doğu'ya inmelerini yavaşlatacak bir savunma sahası olarak görmüş ve bu savunma sahası içinde kendileri için asıl savunulacak noktayı da Torosların güneyi olarak belirlemişlerdir.[17] Torosların güneyinin, daha açık ifade etmek gerekirse, İskenderun ve çevresinin belirlenmesindeki temel neden ise doğu sınırında Rus kuvvetlerine karşı savaşacak olan Türk birliklerini İskenderun ve Mersin limanlarına yanaşan gemilerle ikmal etmenin kolaylığı olmuştur. Zira Amerikalılar için İskenderun ve Mersin, güney sahilinden Türkiye'ye yardım gönderilmesine imkan tanıyan iki önemli liman olmuştur ki yapılan savaş planlarında, her iki noktanın Sovyetlerin eline geçmesi halinde Türkiye'ye yapılacak sevkiyatın sekteye uğrayacağı belirtilmiştir.[18] İşte bu sebepledir ki hem yapılacak sevkiyatla daha uzun bir süre savunma yapabilmenin önünü açmak hem de devasa Rus silahlı gücü karşısında geri çekilmek zorunda kalacağı aşikâr olan Türk askerî personelini kademeli şekilde asıl savunma hattına çekebilmek amacıyla, İskenderun'dan başlayıp Erzurum'a kadar uzanacak bir karayolu hattının inşa edilmesi, Amerikalı askerî yetkililerin en temel önceliği haline gelmiştir.

Yol hattının en temel öncelik haline gelmesinin bir diğer nedeni ise hattın önemli kısmının yer aldığı Doğu bölgesinde karayoluna duyulan ihtiyaç olmuştur. Önceleri "ezeli" düşman Rusların geçişini kolaylaştırabilir düşüncesiyle yol yapımına karşı çıkılırken, Amerikan yardımlarıyla "hür dünya"nın sınır muhafızlarından biri haline getirilen Türk ordusunun, özellikle Sovyetler Birliği ile sınırı olan Doğu cephesinde ikmal edilmesi zorunluluk haline gelmiştir. Mevcut yolların bırakın yüksek tonajlı askerî araçları, otomobillerin dahi geçişine müsaade etmemesi, bahsi geçen coğrafyada Amerikalı yetkilileri "eski usullere" başvurmak zorunda bırakmıştır. Bu yüzdendir ki topların ve ağır silahların sevkiyatında sorun yaşanmaması için beygir ve katırlar devreye sokulmuş, sadece 1951 mali yılı içerisinde Ekonomik İşbirliği Anlaşması (ECA) kapsamında Türkiye'ye 500 yük beygiri, 2400 katır ve 3110 binek atı gönderilmiştir.[19]

Birleşik Devletler tarafından hazırlanan savunma planlarında Türkiye'nin nerede ve nasıl konumlandığına bağlı olarak hazırlanan İskenderun-Erzurum karayolunun rotası, bu açıdan büyük ölçüde askerî gereksinimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yol güzergâhının saptanmasında ordunun ihtiyaçlarının dikkate alınmış olması da hiçbir zaman saklanmamış aksine devletin en tepe noktalarında bulunanlar tarafından dahi sıklıkla tekrarlanmıştır. Nitekim Bayındırlık Bakanı Nihat Erim'e, planlanan yolun hangi istikameti takip edeceği ve bu istikametin belirlenmesinde temel alınan görüş ve esaslar sorulduğunda, Genelkurmay'ın görüşlerini de riayet edilen kıstaslar arasında sayarken;[20] Hasan Saka Hükümeti'nde Ba-

RESTRICTED

NOTES ON ISKENDERUN - ERZURUM ROAD

From Jesse Williams, September 1, 1949.

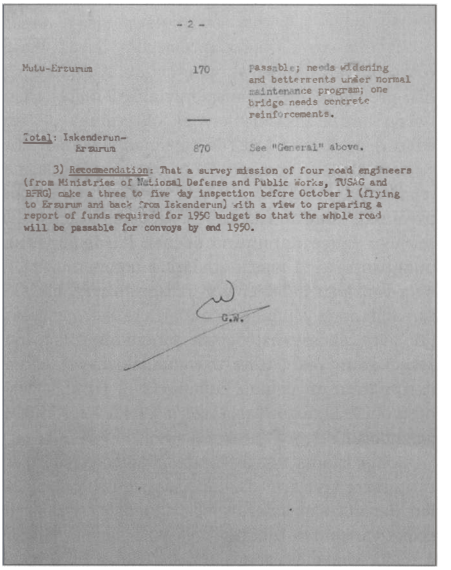
1) General: Now one can drive through from Iskenderun to Erzurum (970 km.) in jeep or a light car. But a military convoy could not do so, primarily because of a number of weak bridges.

If the necessary Turkish lira funds are appropriated in the 1950 Turkish budget, all weather traffic will be possible by the end of 1950, except as snow storms may block sections temporarily.

2) Details:

Section	Appx. Km.	Notes
Iskenderun-Toprakkale	50	Now OK.
Toprakkale-Pazarcik	200	OK except for bridge at Gökcu, detoured by "service" road.
Pazarcik-Gurgu (short of Bogansehir)	100	Will be OK by end 1949, [illegible].
Surgu-Malatya	50	Graded but not stabilised (will be OK by next summer); 1 critical bridge near Surgu (planned but no funds).
Malatya-Elazig	100	OK but needs [illegible] "betterments".
Elazig-Tunceli	100	-ditto- but needs more betterments. Bridge at Tunceli unsafe for convoys; new one contracted for (funds available) but pressure needed for completion in 1950.
Tunceli-Mutu (junction Erzincan-Erzurum road)	100	Passable except for one 18-mile very expensive mountain stretch, betterment but not regrading of which finishable by end 1950; three bridges under construction (funds granted); another at Mutu (funds needed).

Jesse Williams'ın Erzurum-İskerderun yolundaki çalışmalarla ilgili raporu-1 National Archives

- 2 -

Mutu-Erzurum	170	Passable; needs widening and betterments under normal maintenance program; one bridge needs concrete reinforcements.
Total: Iskenderun-Erzurum	870	See "General" above.

3) Recommendation: That a survey mission of four road engineers (from Ministries of National Defense and Public Works, TUSAG and BFRG) make a three to five day inspection before October 1 (flying to Erzurum and back from Iskenderun) with a view to preparing a report of funds required for 1950 budget so that the whole road will be passable for convoys by end 1950.

O.K.

Jesse Williams'ın Erzurum-İskerderun yolundaki çalışmalarla ilgili raporu -2 National Archives

yındırlık Bakanı olan Kasım Gülek de inşa edilen yolun temel amacının güney limanlarından Sovyet sınırına silah ve askerî malzeme taşımak olduğunu ifade etmiştir.[21] 60 km uzunluğundaki İskenderun-Toprakkale, 473 km uzunluğundaki Toprakkale-Elazığ ve 339 km uzunluğundaki Elazığ-Erzurum güzergâhları olmak üzere üç ana kısma ayrılan ve toplam uzunluğu 870 km'yi bulan karayolunun inşasına 1948'in Mart ayında başlanmıştır. 870 km'lik güzergâhta atılacak adımlar uzun soluklu bir çalışma gerektirmiştir. Zira yapılan incelemeler sonucu hattın sadece 200 km'lik kısmının ihtiyaca cevap verebilecek bir durumda olduğu anlaşılmıştır. Geri kalan 400 km'nin yeni baştan inşa edilmesi, 200 küsur km'nin ise ya genişletilmesi ya bazı bölgelerindeki keskin virajların kaldırılması veyahut da her ikisinin birden yapılarak stabilize malzeme ile takviye edilmesi yani başka bir deyişle elden geçirilmesi gerekmiştir.[22]

Her ne kadar İskenderun-Erzurum arasındaki karayolunun inşası geniş kapsamlı bir çalışma gerektiriyor olsa da programın öneminden olsa gerek projenin üç sene içerisinde tamamlanması planlanmıştır. Sovyetler Birliği ile yaşanabilecek bir gerilimde, İskenderun-Erzurum arasında askerî araçların geçişine imkan tanıyacak bir karayolunun oynayacağı hayati önemin farkında olan Amerikan Askerî Yardım Kurulu, bu yüzden yollarla ilgili tüm kaynaklarını güzergâhın belirlenen süre içerisinde tamamlanmasına tahsis etmiştir. O kadar ki Bayındırlık Bakanı Nihat Erim yardım programı kapsamında Türkiye'ye gönderilmiş olan yol makinalarının yüzde 90'ının İskenderun-Erzurum yolu üzerinde çalıştığını bildirmiş ve bu durumun diğer yollardaki inşaat faaliyetlerini aksattığından yakınmıştır.[23] Yolun planlanan sürede bitirilmesi amacıyla başlatılan seferberlik sadece makinelerle sınırlı kalmayacak, aynı zamanda sahada çalışan personeli de kapsayacaktır. Gerek artan yol makinaları dolayısıyla operatörlere duyulan ihtiyaç gerekse de özellikle kazı çalışmaları esnasında hissedilen kol gücü eksikliği, sahada çalışanların sayısında inanılmaz bir artışa neden olmuş ve yol güzergâhında çalışan işçi sayısı 350 iken, bu rakam önce 4000'e, 1948'in Ekim ayının sonunda ise 5400'e ulaşmıştır.[24]

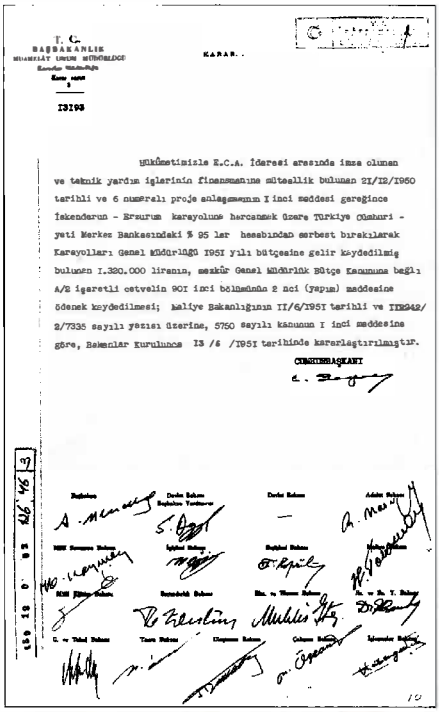
Makine ve personel açısından oldukça büyük bir kaynak aktarımına sahne olan İskenderun-Erzurum arasındaki karayolu inşaatı, belirlenen takvim içerisinde jeeplerin veya hafif araçların geçişine imkan tanıyan bir hal almıştır. Amerikan Yol Heyeti'nden Jesse Williams'ın 1 Eylül 1949'da göndermiş olduğu notlar, 870 km'lik hattın bir ucundan diğer bir ucuna jeepler veya hafif araçlarla seyahat edilebileceğini bildirmiş olsa da mevcut köprülerin dayanıklığıyla ilgili yaşanan sıkıntılar, güzergâhın askerî bir konvoy tarafından kullanılabilmesi için bir süre daha beklenilmesine sebep olmuştur. Bu yüzdendir ki Williams, 1950'nin sonunda güzergâhın askerî konvoyların da geçişine ev sahipliği yapabilmesi için bütçeye gereken fonların aktarılmasını istemiş ve bütçe için ihtiyaç duyulan kaynakların tespiti amacıyla, Türk ve Amerikalı yol mühendislerinden oluşan bir heyeti güzergâhta incelemelerde bulunmaya davet etmiştir.[25] Yapılan davet üzerine yetkililer 26 Eylül 1949'da tüm güzergâhı kapsayacak bir tura başlamış ve üç gün sürecek bu turda, tüm rota ilk kez motorlu taşıtlarla test edilirken, yolun askerî açıdan kullanılabilirliği de değerlendirilmiştir.[26]

Erzurum-İskenderun hattında 26 Eylül 1949'da

başlayan ve üç gün süren incelemeler, Jesse Williams'ın işaret ettiği sıkıntıların 1951'in sonundan evvel tamamlanamayacağını ortaya koymuştur.[27] Asıl problemin işin finansmanıyla ilgili olmasından dolayı hattın inşasına kaynak aktarımına devam edilmiş, 13 Haziran 1951'de toplanan Bakanlar Kurulu, Türk Hükümeti ve ECA arasındaki anlaşma uyarınca 1.320.000 liranın İskenderun-Erzurum karayolunda harcanmak üzere Karayolları Genel Müdürlüğü Bütçe Kanunu'na ödenek kaydedilmesine onay vermiştir.[28] 1951'in sonlarına doğru ulusal basına yansıyan haberler yol hattının büyük oranda tamamlandığı yönündedir. Yolların tetkiki için sekiz gün sürecek seyahate çıkan Amerikan Yollar İdaresi Başkan Vekili Hilts ve yanındaki heyet, İskenderun-Erzurum yolunu kullanarak 16 Eylül 1951'de otomobille Erzurum'dan Elazığ'a gelmiş ve ardından İskenderun'a doğru hareket etmişlerdir.[29]

Sonuç olarak 1951'in sonuna doğru aşamalı olarak askerî araçların da geçişine uygun hale getirilen Erzurum-İskenderun karayolu hattı, 1940'ların ikinci yarısından itibaren başlayan ulaşım politikasındaki dönüşümü sergileyen en önemli yol projelerinden biri haline gelmiştir. Fakat hattın asıl önemi gerek inşa gerekçesi gerekse yapılış tarzı açısından, 1947'den itibaren Türkiye'de gittikçe ağırlığını hissettirecek olan Amerikan etkisinin sergilendiği bir vitrine dönüşmüş olmasıdır.

BARIŞ CELEP - GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

T. C.
BAŞBAKANLIK

KARAR..

I3193

Hükûmetimizle E.C.A. İdaresi arasında imza olunan ve teknik yardım işlerinin finansmanına mütealik bulunan 21/12/1950 tarihli ve 6 numaralı proje anlaşmasının I inci maddesi gereğince İskenderun - Erzurum karayolunu harcanmak üzere Türkiye Cümhuri - yeti Merkez Bankasındaki % 95 lar hesabından serbest bırakılarak Karayolları Genel Müdürlüğü 1951 yılı bütçesine gelir kaydedilmiş bulunan 1.320.000 liranın, mezkûr Genel Müdürlük Bütçe Kanununa bağlı A/2 işaretli cetvelin 901 inci bölmesinin 2 nci (yapım) maddesine ödenek kaydedilmesi; Maliye Bakanlığının II/6/1951 tarihli ve II/2942/ 2/7336 sayılı yazısı üzerine, 5750 sayılı kanunun I inci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca I3 /6 /1951 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

1951 yılında da Erzurum-İskenderun yol yapımına kaynak aktarılmaya devam edilmiştir

DİPNOTLAR

* Bu makalenin ana kaynağı 2018'de İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda, Cezmi Eraslan danışmanlığında ve TÜBİTAK'ın maddi desteğiyle gerçekleştirilen Türkiye'ye Amerikan Askeri Yardım Kurulu (JAMMAT) ve Türkiye'deki Faaliyetleri adlı doktora tez çalışmasıdır.

1 Akşam, 15 Temmuz 1947.

2 Bayındırlık Bakanlığı, *Yol Davamız 9 Yılda 23000 Kilometre*, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1948, s.13

3 *Türkiye'nin Yol Durumu: Türkiye Cumhuriyeti Bayındırlık Bakanlığı'na Sunulan Rapor* (Türkiye'ye Yardım Programı ile İlgili Amerikan Yol Heyeti Tarafından Hazırlanmıştır), 1948, s. 51.

4 Karayolu programının önemli isimlerinden Vecdi Diker'in tanıklıkları askerlerin özellikle Doğu bölgelerinde yol yapımına karşı olduğunu teyit eder niteliktedir. Diker, Hilts Raporu öncülüğünde tespit edilen yol ağına askerlerin tepki gösterdiğini ve "Rus sınırına yol yapıyorsunuz. Kars'a, oralara yol yapıyorsunuz. Öyle olursa biz bu memleketi müdafaa edemeyiz." dediklerini aktarmaktadır. *Karayolları Genel Müdürlüğü'nün Kurucusu Vecdi Diker'in Ardından (1908-1997)*, Yollar Türk Milli Komitesi, Ankara, 1998, s.76.

5 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IX, C: 28, İçtima: 4, Ellinci İnikat(25.II.1954), s. 913.

6 Provision of Assistance to the Turkish Ministry of Public Works by the U.S. Public Roads Administration under the Turkish Aid Program, 18.09.1947, National Archives, RG 59 General Records of the Department of State, Records of the Office of Greek, Turkish, and Iranian Affairs 1947-50, Subject File/Turkey, Program Operations-Turkish Monthly Reports, Feb. 1948, Lot. 24, Box. 30.

7 Letter Tur-67-7, 30.09.1947, National Archives, RG 334 (Interservice Agencies) Joint American Military Mission for Aid to Turkey, Army Group Adjutant General's Section Decimal File 1947-54, Box: 82.

8 *Ulus*, 25 Kasım 1947.

9 *Ulus*, 3 Aralık 1947.

10 1949'dan 1959 yılına kadar Karayolları Genel Müdürlüğü nezdinde çalışan Amerikalı personel sayısı 117'yi bulmuştur. *Karayolları Bülteni*, Yıl: 10, Sayı: 110, Aralık 1959.

11 U.S. Congress, The Fifth Report to Congress on Assistance to Greece and Turkey, for the Period Ended September 30, 1948, 80th Congress, 2d Session, House Doucment No. 778, U.S. Government Printing Office, 1949, s. 10.

12 Nazım Berksan, "Yol Programı ve Finansmanı", *Ulus*, 8 Aralık 1948.

13 Subject: Military Road Requirements, 11.10.1952, National Archives, RG 334 (Interservice Agencies) Joint American Military Mission For Aid to Turkey, Adjutant General Section Central Files Unit Decimal File 1947-54, Box. 8.

14 Nazım Berksan, *Yol Davamız Nerede..?*, Ankara, 1951,s. 126.

15 Subject: Meeting with Public Roads Group of 23 March 1948, 23.03.1948, National Archives, RG 334 (Interservice Agencies) Joint American Military Mission For Aid to Turkey, Air Force Group, Administrative Division Decimal File 1947-53, Box: 183.

16 Subject: Monthly Progress Report of Aid to Turkey Program – July 1949, 13.08.1949, National Archives, RG 334 (Interservice Agencies) Joint American Military Mission for Aid to Turkey, Adjutant General Section Central Files Unit Monthly Progress Reports 1947-51, Box: 16.

17 Memorandum by the Special Assistant, Joint Military Mission for Aid to Turkey (Oden), Ankara, 28.12.1950, , FRUS 1950. V. V, s. 1346.

18 Report on Field Trip Number 3 Eastern Asiatic Turkey, 01.06.1951, National Archives, RG 334 (Interservice Agencies) Joint American Military Mission for Aid to Turkey, Adjutant General Section Central Files Unit Subject File 1947-54, Box: 10.

19 Subject: JAMMAT Monthly Progress Report for November 1952, 20.12.1952, National Archives, RG 334 (Interservice Agencies) Joint American Military Mission For Aid to Turkey, Adjutant General Section Central Files Unit Decimal File 1947-54, Box: 1

20 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, C: 12, Toplantı: 2, Yetmiş Sekizinci Birleşim (30.VI.1948), s. 453.

21 Cemil Koçak, *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 534.

22 Münir Berik, "Yol Seferberliğinin Başarılı İlk 4 Ayı", *Ulus*, 13 Kasım 1948.

23 *Ulus*, 11 Ağustos 1948.

24 Subject: Monthly Progress Report of Aid to Turkey Program – October, 1948, 12.11.1948, National Archives, RG 334 (Interservice Agencies) Joint American Military Mission For Aid to Turkey, Adjutant General Section Central Files Unit Monthly Progress Reports 1947-51, Box. 14.

25 Notes on Iskenderun-Erzurum Road from Jesse Williams, 01.09.1949, National Archives, RG 469 Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1948-1961, Mission to Turkey, Office of the Chief of Mission Subject Files (Central Files) 1948-56, Box: 27.

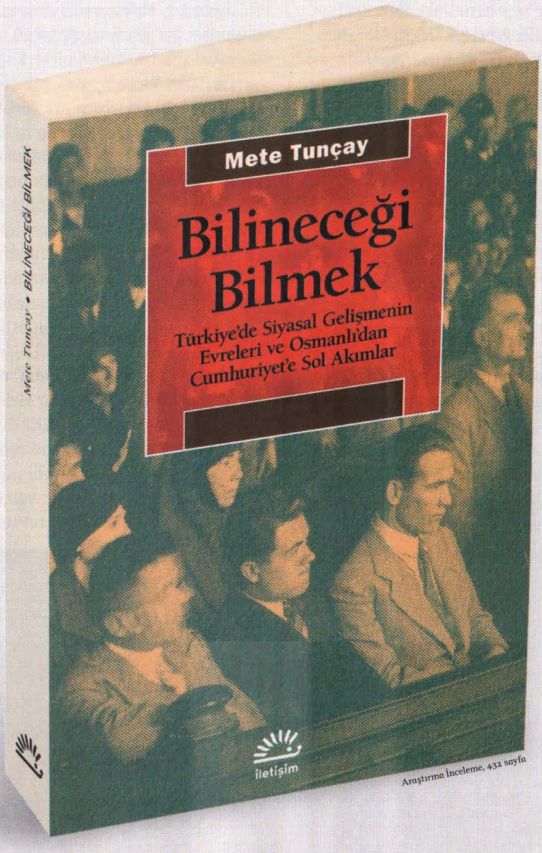
26 Subject: Monthly Progress Report of Aid to Turkey Program – September 1949, 13.10.1949, National Archives, RG 334 (Interservice Agencies) Joint American Military Mission For Aid to Turkey, Adjutant General Section Central Files Unit Monthly Progress Reports 1947-51, Box: 17.

27 Subject: Monthly Progress Report of Aid to Turkey Program – October 1949, 22.11.1949, National Archives, RG 334 (Interservice Agencies) Joint American Military Mission For Aid to Turkey, Adjutant General Section Central Files Unit Monthly Progress Reports 1947-51, Box: 17.

28 BCA Katalog no: 30-18-01-02-126-46-3.

29 *Cumhuriyet*, 17 Eylül1951.

Sosyalist ve komünist hareketin ilk dönemlerini ele alan makaleler

Bilineceği Bilmek Mete Tunçay'ın ilk kez 1983'te yayımlanan kitabının genişletilmiş ve gözden geçirilmiş yeni basımı. Üzerinden geçen zamana rağmen hâlâ değerini ve önemini koruyan, Tunçay'ın titiz ve yenilikçi tarihçi kimliğinin izleri her satırda karşımıza çıkıyor.

Türkiye'de Yılbaşının Kısa Tarihi

GÖKHAN AKÇURA

AHMET RASİM YILBAŞINI "GAVUR" DİYE NİTELER. AMA HEMEN ARDINDAN MÜSLÜMAN TÜRK NÜFUSUN BU GECEYE BURNUNU SOKMADAN EDEMEDİĞİNİ DE EKLER. REFİK HALİD KARAY DA BU TOPRAKLARA "YILBAŞI KÜLTÜRÜNÜN" BEYAZ RUSLAR TARAFINDAN HEDİYE EDİLDİĞİNİ SÖYLER. AMA KANIMCA YILBAŞI ÇILGINLIĞININ BAŞLANGICINI MİLLİ PİYANGO'NUN İLK YENİ YIL ÇEKİLİŞİNİN YAPILDIĞI GECEYE BAĞLAMAK GEREKİYOR.

Sermet Muhtar Alus, Osmanlı döneminde yılbaşı gecesini yabancılar ve gayrimüslimlerin Union Française'de, Teutonia'da, İstanbul Kulübü'nde, Cercle d'Orient ve benzerlerinde toplanıp içki, müzik, dans, özetle eğlenceyle geçirdiklerini; buralara ayak basan Türklerin sayısının çok az olduğunu belirtir. Sonra ilginç bir noktaya değinir, saat on ikide ışıkların söndürülüp yakılması âdeti o zaman da var mıydı?

> Yarı gece hülûl edince ışıkların sönmesi, yeni seneye girişin kutlanması mı? Ne gezer! O zaman, bir iki mahalden maada İstanbul'da elektrik var mı ki sigortayı gevşetince, ortalığı karart, sıkınca aydınlat. Havagazını ana musluğundan kesmek kolay, gel gelelim güç tarafı çok: Önce lambaların musluklarını birer birer kapayacaksın; sonra birer birer birer açacak, kibrit çakarak yakacaksın. Bunun için de koca merdiveni sırtlayıp getirmek, dikip üstüne çıkmak, bu işi kaç kere tekrarlamak lâzım. Lamba musluklarından birkaçı aceleye gelip kapanamadıysa, yakıncaya kadar çıkan gazdan asfiksiye olmak, yangın tehlikesi de caba.[1]

Yine Alus, bir başka yerde eskiden Noel'e "Milâdı İsa", yılbaşına da "Re'si senei Milâdiye" dendiğini hatırlatır. Gayrimüslimlerin yoğun oldukları Beyoğlu'ndaki bazı mağazaların vitrinlerinde ise süslü püslü çamlar, renk renk mumlar, ipek kanatlı bebekler, çeşit çeşit oyuncaklar ve elbette "göbeğine kadar sakallı, eli sopalı, sırtı torbalı Noel Baba" resimleri yer alırmış.[2] Ama yine Alus ekler, bunlar Hristiyan harcı diye alınmaz, bebekler melek tasvirli diye eve sokulmazmış. "Yalnız çamların dallarındaki renk renk yeni dünyalara, sırçadan öte berilere, telli pullu kordonlara, küçücük mumlara cevaz verilir; veletler ve zümbülbebek tohumları da ağlıya ağlıya ter ter tepinirlermiş."[3]

1930 başlarında İstanbul'da bir yılbaşı balosu hatırası

Sohbetsever imzasıyla yayımlanan bir yazıda ise Osmanlı döneminde yılbaşlarında kurulan yemiş çadırlarından söz edilir: "Yılbaşı başlamadan epey evvel, taraf taraf kurulan çadırlarda, kuru ve yaş yemişlerle, çocuk oyuncakları satılırdı. Bir tarafta zilli zilsiz, gözünü açıp kapayan bebekler, maymunlar, kuzular. Trampet çalan askerler, şimendiferler, ayılar durur. Çocuklar bunları melûl melûl seyrederlerdi. Bir taraftan da yemişler iştihayı kamçılardı."[4]

Yılbaşının "gavur" bir gece olduğundan Ahmed Rasim de söz eder. Ama Müslüman Türk nüfusun meraklıları da yılbaşından eksik kalmazmış. Rasim, yılbaşlarında başlarını sokmadıkları yer kalmadığını hatırlar ve devam eder:

> O ne hovardalık rezaleti, ne sefahat gecesi idi! Aşağıda, yukarıda ne kadar genelev varsa kapılar çekilir; her gazino, her kahve, her koltuk bir kumarhane. Her sokakta çalgı, saz eğlentisi, çengi, köçek... Her evin her odasında bir ziyafet sofrası. Üstünde hindiler, yemişler, rakılar, biralar, etrafında türlü türlü erkekler... Evin birinden çık, ötekine gir... Kumarhanenin birinde yutul, ötekinde kazan!... Fuhuşa, sarhoşluğa ait hangi veya kaç türlü vasıta varsa hepsi ayakta; bildiğimiz karnavallar, yahut eski Roma'nın satürnalleri buralarda akşamleyin dirilir, sabahleyin can çekişirdi.[5]

Ama bu tür "burun sokmalar", başkalarının eğlencelerine katılmaktan öte bir anlam taşımazdı. Yılbaşı esas olarak gayrimüslimlerin gecesiydi. Çocukluğu 1915'li yıllara rastlayan, Türkiye'nin eski milletvekillerinden Hasene Ilgaz, o yıllarda gayrimüslim komşularının yılbaşı kutlamalarının kendi evlerine nasıl yansıdığı şöyle anlatıyor:

> Bizim neşelendiğimiz, sevindiğimiz günler, dinî bayramlardı. Bizim için yılbaşı diye bir olay yoktu. Yalnız, yılbaşının yaklaştığını, bizden olmayan dostlarımızın, ekalliyetlerin, yılbaşı için yaptığı hazırlıklardan ve evimize gönderilen hediyelerden anlardık. Kabukları renk renk boyanmış yumurtalar, yılbaşı çörekleri, kokular, lavanta çiçekleri, bu gönderilen hediyeler arasındaydı. Biz de

Büyük Gazete'nin 30 Aralık 1926 tarihli yılbaşı sayısının kapağı.

Beyoğlu'ndaki büyük bir otel salonunda yapılan yılbaşı balosu

onlara lokum, yılbaşı tatlısı, gelincik şerbeti gibi ikramlarda bulunurduk. [6]

YILBAŞI NASIL KÜLTÜRÜMÜZE GİRDİ?

Peki yılbaşı bu dinsel içerikten kurtulup ne zaman bizim eğlence kültürümüze girdi diye sorarsak, Refik Halid Karay, "Benim hesabıma göre Mütareke devrinde, bilhassa çok kullandıkları o sözden dolayı kadınlarına 'haraşolar' dediğimiz beyaz Rus akını başladıktan sonra." diye cevap verecektir. Karay yılbaşında saat on ikiyi çalarken ışıkların söndürülmesinin de işgal İstanbul'unda gerçekleştiğini anlatır.

> İstanbul halkı, memlekete yabancı ordular zabitleri tarafından umumî şekilde tertiplenen frenk yılbaşısını ilk defa bunlarla kutlamış, ışıkları gece yarısı sönünce bu gurbetzedelerle sarmaş dolaş, işgal altındaki memleketinde kendi gurbetzedeliğini yine haraşolarla teselliye çalışmıştır. Tarihe mim koymamız lâzım. Zira şehrin an'ane ve âdetleri o yıldan itibaren sarsılmış, Haliç'in öte yakasındaki Müslüman İstanbul yine bu tarihte Beyoğlu'na ayak alıştırmış ve nihayet Beyoğlu tarafına göç etmeğe başlamıştır. Şişli'nin kesif şekilde Müslümanlaşması da bundan sonradır. Beyaz Rus akını hiç şüphesiz İstanbul'un zevkini değiştirmiş, frenkvâri gece eğlencelerine ilk kapıyı açmıştır. O kısa süren Haraşo akınının hızı çabuk geçmiş, lâkin izi derinine işlemiştir.[7]

Cumhuriyet ile beraber yılbaşı sivil bir eğlence gecesi olarak kutlanmaya başlanır. Konunun kapağı, 1926 yılında miladi takvimi resmen kabul edilişimizle açılır. O dönemde daha yılbaşını izleyen gün, yani 1 Ocak tatil değildir. Ama 1926 yılını 1927'ye bağlayan gün bir tesadüf eseri olarak hafta sonu tatiline yani cumaya denk gelmiştir. Yapılan yılbaşı eğlenceleri büyük ilgi görür ve sabaha kadar eğlenilir. Elektrik İdaresi de ilk kez o gece, saat tam 12'de kentin bütün ışıklarını bir dakika söndürme geleneğini başlatır. Ertesi yıl, İstanbul'un yılbaşı gecesi, özellikle şanslarını kumarda denemek isteyenler için özel bir önem taşımaktadır. Eğlence yerleri tıklım tıklımdır. Ama o yılın en büyük süksesi bir kumarhane olarak işletilmeye başlanan Yıldız Sarayı'na gitmek olur. İşletmeci Senyör Mario Serra bu özel gün için rulet masaları kurmuştur. İstanbul tarihinde bir gecede, hem de hiçbir yasal kısıtlama olmadan bu denli kumar oynandığı herhalde olmamıştır.

1929 yılbaşı öncesi gazeteler ilanlarla dolmuştur. Maksim Noel Reveyonu için masalarınızı evvelden ayırtmanızı hatırlatır. Tepebaşı Boston Lokanta ve Birahanesi 25 Aralık tarihinde "Noel arifesi münasebetiyle" büyük gala yapacağını açıklar. Sabaha kadar sürecek eğlencelerde "Noel ağacı, hediyeler, atraksiyonlar, özel yemek" bulunmaktadır. Mulenruj'da ise Noel reveyonu ve yılbaşı gecesi için "Büyük Supe Dansan" düzenlenmektedir. Duhuliye ücreti supe dahil kişi başına 5 liradır. Turkuaz'da da 24 Aralık gecesi Noel reveyonu, 31 Aralık gecesi de Yeni Sene reveyonu yapılacağı duyurulur. Doğal olarak herkes programlarının özelliğini ve güzelliğini övmektedir. Ambasadör'de ise yılbaşı gecesinde Amerikan cazı içeren "mükemmel program" bulunmaktadır. Elbette Tepebaşı Garden'da da benzer bir "Sene Başı Reveyonu" yapılmaktadır.

1929'u 1930'a bağlayan gecenin izlenimlerini gazeteler şöyle aktarır:

Yılbaşı gecesi

Dün gece Beyoğlu nasıl eğlendi

Bar ve çalgılı lokanta sahipleri: "hiç böyle izdiham görmedik!„ diyorlar

Sabahleyin bardan çıkış

Vakit, 2 Ocak 1930

Dün gece 1929 senesinin sonu, yeni senenin başlangıcı idi. Halk yeni seneyi karşılamak için akşamdan eğlence yerlerine dökülmüş ve sabah ortalık ağarıncaya kadar eğlenmiştir. Büyük barlar, Tokatlıyan Oteli'nin bütün masaları evvelden tutulmuştu. Bundan başka ikinci derecede barlar ve birahanelerde de oturacak yer kalmamıştır. Saat sekizden itibaren tramvaylar İstanbul halkını Beyoğlu'na taşımış, Beyoğlu sokakları sabahlara kadar kalabalıktan geçilmeyecek bir hal almıştır. Tam on ikide her tarafta elektrikler söndürülmüş; çalgı, düdük sesleri arasında yeni sene tesit edilmiştir. Elektrikler yandıktan sonra tekrar dans başlamış ve bu sabaha kadar devam etmiştir. Bu sabah saat yedide Beyoğlu caddesinde başlarında kağıttan külahlar taşıyanlara tesadüf ediliyor, eğlence yerlerinden hâlâ çalgı sesleri geliyordu.[8]

Cumhuriyet gazetesi ise bu bilgilere ilginç ayrıntılar ekliyordu: "Bazı eğlence mahallerinde elektrikler söndüğü zaman hafif buse sesleri duyulmuş ve lambalar yanınca bazı kavalyelerin yüzlerinde kırmızı dudakların lekeler bıraktığı görülmüştür." Mulen Ruj ve Maksim'de binlerce kişi kapıda kalmıştır. Sabahleyin eğlence yerlerinden çıkanlar Beyoğlu'nu doldurmuş "bunlardan genç bir kadın da Ağacamii'nde caddenin ortasına geçmiş, elindeki kağıt düdüğü ötürerek gelip geçen vesaiti nakliyeye seyrüsefer memuru gibi işaret" vermiştir.[9] Fikret Adil aynı geceyi şöyle özetliyor:

> Zorla barlara girip sandalye zaptedenler, demir kapıları sökmeye kalkanlar, koridorlarda garsonlardan gizli ceplerindeki yüz dirhemlikleri çekenler, önündeki bir kadeh viskiyi 3 saatten beri bitirmeyenler, buruşuk çığırtkan renkli tuvaletlerin arka eteklerini kaldırıp sandalyeye oturanlar, tango havası ile çarliston yapanlar, iğreti smokinler, liste yiyenler, balon peşinde genç kız çığlıklarıyla koşuşan ihtiyarlar, İstiklal Caddesi'ni

21'inci defa katedenler, Tepebaşı'nın karanlık yan sokaklarında peşkeş çeken ve çekilenler, polis ve inzibat devriyelerinden sakınanlar, kuaförden yeni çıkmış saçlar, pudrası üstünde yüzler, caz caz kadeh şıkırtıları, patlayan şişeler, kaynana zırıltıları ve oyuncaklar, makaralar, tireler... İşte sene başı gecesi."[10]

1930 yılbaşı ilanlarında da benzer duyurular vardır. Tepebaşı Garden'da "Sene başı reveyonu", Ambasadör'deki yılbaşı konserinde Amerikan cazı, Turkuaz'da ise "yılbaşı reveyonu" karşımıza çıkar. *Akşam* gazetesi yılbaşı nedeniyle şampanya satışlarının arttığını yazar. Bilineceği gibi o dönemde şampanya ithali Müskirat İdaresine ait bir tekeldir. İdare yılbaşı öncesinde iki gün içinde 116 sandık şampanya satmıştır. Bir şişe şampanyanın fiyatı ise 14 liradır. Diğer içkilerin satışları da büyük bir artış göstermiştir.[11]

Resimli Ay dergisi, 1931 başında çıkan ilk sayısında yılbaşı değerlendirmesi yapıyor. Maksim Bar, Garden Bar ve Tokatlıyan gibi yerlerin tıklım tıklım olduğunu yazan dergi, yalnız Maksim'in kapısından iki bin kişinin girip çıktığını belirtiyor. Ama bu eğlencelerin çok sınırlı bir kesim için geçerli olduğunu, sokakta yatanların yılbaşından haberdar bile olmadıklarını da sözlerine ekliyor.

> Yeni yıl içindeyiz, Barda eğlenenler yine bardalar, sokakta yatanlar yine sokakta... Bütün bu söylediklerimizden şöyle bir netice çıkarmak kabildir. Yılbaşı gecesi, barlardan, kafeşantanlardan, meyhanelerden vs. bu gibi eğlence yerlerinden 'yılbaşı vergisi' namıyla bir vergi alınmasının lazım geldiğidir. Bu vergi hastahanelere, sütdam'larına ve bu gibi müesseselere tahsis edilmelidir. Bu sene yılbaşında birçok barlar on binlerce lira kazandılar. Bu kazancın hiç olmazsa yüzde kırkı nisbeten faydalı bir işe sarfedilir.[12]

PİYANGO VE YILBAŞI

Ama yılbaşının asıl yaygınlık kazanmasının tarihi 1931 yılını 1932'ye bağlayan gecedir. Nedeni de Tayyare Piyangosu'nun ilk özel yılbaşı piyangosunu düzenlemesidir. Yılbaşı çılgınlığının başlangıcını belki de bu olaya bağlamak doğru olacaktır:

> Bütün dünyada bir âdet vardır: Eski seneden yeni seneye geçilirken o gece tam gece yarısında herkes yeni senedeki talihini denemek için oyun oynar, piyango çeker. Bizim memleketimizde kumar oynamak ve piyango çekmek kanunen yasaktır. Piyango çekmek hakkı yalnız Türk Tayyare Cemiyeti'ne verilmiştir. İşte Cemiyet de her memlekette olan bu âdete uyarak bu yılbaşında çekilmek üzere bir piyango tertip etmiştir. 1931 senesi kânunuevvelinin [Aralık] otuz birinci günü saat yirmi dörtte çekilecek olan bu piyango o kadar zengin ki...[13]

Bu tarihten başlayarak yılbaşı piyangolarının Türkiye'nin yılbaşı tarihinde özel bir yer taşıdığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bu ilk yılbaşı piyangosunun izlenimleri ise şöyle: "İstanbul cihetinin en kalabalık yeri piyango salonu idi. Salon daha altı buçuktan itibaren dolmaya başlamıştı. İçeriye giremeyenler kapının önünde piyangonun nihayetine kadar beklemişlerdir. (...) Piyango baş-

1930'larda Galata Köprüsü'ndeki Servet piyango gişesi. Salahaddin Giz Arşivi

İnhisarlar İdaresi'nin
1933 yılbaşısı için dağıttığı
karton şapka

layınca koca salon sanki yekpare bir kalp haline girdi. Herkes okunan numaraları büyük bir dikkatle takip ediyordu. Darülfünun bahçesinin önü otomobillerle dolmuştu. Keşideden sonra birçokları bu otomobillere binerek Beyoğlu'na çıkmışlardır." Bu haberi veren *Akşam* gazetesi gece kulüplerine gitmeyen birçok kişinin yılbaşını evinde geçirdiğini sözlerine ekler ve şöyle bir anekdot aktarır: "Tramvayda 'Birader, yeni iki plak aldım, ucuz tarafından 20 tane de portakal... Yerli cinsinden bir şişe de likör... Bu gece bizimkilerle beraber karşı karşıya geçip masrafsız yorgunluksuz eğleneceğiz' gibi muhavereler işitiliyordu."[14]

1931 yılı sonunun yılbaşı programları için yine gazeteleri karıştıralım. Turkuaz'da yılbaşı reveyonu, Mulenruj'da Azerbaycan Heyeti, Fikriye ve Leman Ekrem hanımlar; ayrıca caz ile dans. Eden'de (eski Yani Birahanesi) Radyo Orkestrası şefi Necip Bey idaresinde salon orkestra ve cazı. Ambasadör'de Balalayka Rus Caz Orkestrası. Londra Birahanesi'nde Safiye (Ayla) Hanım, Benli Kız ve Tanburacı Osman Pehlivan'dan sonra varyete ve dans başlayacaktır. Kabare Dansing Roz-Nuar'da (sabık Pariziyana) Harrison Revüsü. Park Otel ise büyük sürprizlerle hazırladığı yılbaşı programına katılmak isteyen müşterilerinin telefon ve mektupla müracaat etmelerini duyurup teşekkürlerini iletmektedir.

1932 yılbaşında ise Maksim'deki "noel ve senebaşı reveyonları"nda bir yenilik olarak noel ağacının kurulduğunu görürüz. Londra Birahanesi'nde ise Deniz Kızı Eftalya sahne almaktadır. Rejans'da Rus ve Çingene orkestralarının programda olduğu Noel ve yılbaşı reveyonları düzenlenmektedir. Turkuaz ise salonunda 16. Lui usulü bir tezyinatla müşterilerini ağırlayacağını açıklar. Ambasadör ve Park Oteli'ndeki yılbaşı reveyonları sabaha kadar sürecektir.

Akşam, 25 Aralık 1936 nüshasında tam sayfa yayınlanan Burla Biraderler'in yılbaşı ilanı. (Grafik: İhap Hulusi)

Mulenruj'da ise Safiye [Ayla] Hanım 18 kişilik saz heyeti ile sahne almaktadır. Cazbant gecenin devamında yer alacaktır.

YILBAŞI RESMEN TATİL

Fiilen kutlanan yılbaşı gecesinin resmi tatil olarak ilan edilmesine gelelim. 1935 yılında, Başvekil İnönü imzasıyla Millet Meclisi'ne sunulan "Ulusal Bayram

ve Genel Tatiller Hakkında Kanun Tasarısı"nda, "Bütün medeni milletlerce tatil günü olarak kabul edilen 31 Aralık öğleden sonrasıyla 1 Ocak günlerinin uygulanmakta olan tatil günlerine eklenmesi" teklif edildi. Kanunun kabulüyle, hem ulusal bir eksiğimiz giderildi hem de yılbaşı geceleri sabahlayanların ertesi gün uyuyabilmeleri resmen sağlandı! Bu ilk tatil gününün ertesinde *Son Posta* gazetesi muhabiri, gözlemlerini şöyle aktarır:

> Bu yıl yılbaşı gecesi, ay sonuna ve bayram ertesine gelişine rağmen, gayet neşeli geçti. Beyoğlu gazinoları bir gecede, bir sene içinde görmedikleri kadar bol müşteri buldular ve bütün bir yılın ziyanını örtecek kadar satış yaptılar. Dün sabah, saat ondan akşama kadar, sokaklarda sayım gününü hatırlatan bir tenhalık seziliyordu. Tatili fırsat sayarak sabahın onuna kadar güle oynaya içenler, ayılıp da sokağa çıkamamışlardı.[15]

Bu yılların yılbaşı programlarına kuşbakışı göz atalım. Caz kralı namıyla maruf Gregor, Tokatlıyan Oteli'yle özel bir anlaşma yapmış olmalı ki, 1937 Noel ve yılbaşı reveyonlarını "idare eden" kişi olarak karşımıza çıkıyor. 1939 yılbaşı gecesi Kristal Gazinosu'nda Safiye Ayla'nın baş muganniye olduğu programda "meşhur Ladanyi Macar Kadın Orkestrası ve Macar Varyete ve Baleti" yer alıyor. Mezey Revüsü ise 1938 yılında Maksim'in yılbaşı gecesi programında sahneye çıkıyor. 1941 yılında İstanbul Halkevi'nin düzenlediği yılbaşı balosu ise Taksim Belediye Gazinosu'nda yapılır. Artık yılbaşı, özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerde oturanlar için sonuna kadar eğlence anlamına geliyordu. Evlerde, sokaklarda ve kulüplerde herkes kendi çapında eğlenceler düzenliyordu. İstanbul'da Pera Palas, Tokatlıyan Oteli, Ambasadör, Mulenruj, Park Otel en önemli baloların verildiği adreslerdi.

1938 yılı yılbaşında, Atatürk ilk kez Anadolu Ajansı yoluyla yeni yıl tebriklerine karşı bir "cevap" yayınladı. Bu cevabın metni şöyleydi: "Yeni yıl münasebetiyle yurdun her tarafından vatandaşların yüksek duygularını ve samimi temennilerini bildiren birçok telgraflar gelmektedir. Bundan son derece mütehassis olan Atatürk, teşekkürlerinin ve saadet dileklerinin Anadolu Ajansı vasıtasiyle iletilmesini emir buyurmuşlardır." Bir yıl sonra, Atatürk'ün ölümün ardından gelen yılbaşı ise oldukça hüzünlü geçti.

***Vatan* gazetesinin 1933 yılbaşı nüshasında kullandığı illüstrasyon**

ANADOLU'DA YILBAŞI KUTLAMALARI

Yılbaşının odak noktası İstanbul'du elbette. Ama Anadolu'da da yılbaşını kutlamak isteyenler vardı. 1931 yıl sonunda yurdun çeşitli bölgelerinde yapılan yılbaşı kutlamalarını *Akşam* gazetesi küçük haberler biçiminde aktarıyordu. Mardin'de Gazi Mektebi'nde sabaha kadar süren bir müsamere, Diyarbekir'de Kolordu tarafından düzenlenen balo, Bursa'da ise Halk Fırkası'nın hazırladığı balo yılbaşı etkinlikleri olarak belirtiliyordu.

1932 yılında ise Diyarbekir'de Yeni Zabit Yurdu'nun salonunda yapılacak yılbaşı balosunun hazırlıkları şöyle anlatılıyordu: "Diyarbekir'deki hanımlar arasında büyük hazırlıklar vardır. Balonun neşesini artırmak için tombala gibi oyunlar oynanacaktır. O geceki baloya iştirak edecekler, bol ışıklı salonlarda ferah bir gece geçireceklerdir. Çünkü Zabit Yurdu'nun hu-

1960'larda bir yılbaşı balosunda Haldun Dormen ve arkadaşları

susi motoru ve elektrik tesisatı vardır."[16] Karadeniz Ereğli'sinde ise İdman Yurdu'nda yılbaşı gecesi maskeli ve kostümlü bir balo verilir. Yurt Musiki Şubesi tarafından oluşturulmuş incesaz heyeti fasıl müziği yapmaktadır. Bu balo Ereğli'de elektrik ışıklarıyla verilen ilk balo olmuştur.[17]

Alanya'da Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi 1933 yılbaşı gecesi bir oyun sahnelemiş ve hazırladıkları davetname ile herkesi çağırmışlardı. Yılbaşında hanımlar en zarif kostümleriyle gelmişler ve salon dolmuştu. Perde kapandıktan sonra zeybek oyunları ve tombala gibi eğlenceler devam etmiş, sonra evlere dönülmüştü.[18] Zonguldak'ta ise 1934 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın hazırladığı yılbaşı balosu "eğlenceli neşeler içinde" geçmişti. Baloya gitmeyenler ise yılbaşı gecesini "sinema ve kahvehanelerde ve bilhassa radyolu gazinolarda" geçirmişlerdi. Radyoya olan bu rağbet aslında Milli Piyango'nun sonuçlarını öğrenmek içindi elbette.[19]

Ekonomik buhran ve ardından gelen savaş yılları yılbaşının kutlanmasını oldukça zor bir hale getirir. Said Kesler 1943 yılbaşında Beyoğlu Caddesi'nin nüfus sayımı günlerinden başka günlerde görünmeyecek kadar tenha olduğunu yazar.

> Eğlence yerleri perdelerini sımsıkı kapamışlardı. Her yılbaşı gecesi kapı eşiğine kadar tıklım tıklım dolu olan lüks gazinolar, birinci sınıf salonlar karaborsa ambarları gibi boşalmıştı. Barlardan caddeye taşan caz-saz sesleri vurguncu nefesi gibi kesilmişti. Bar kızları masalarda birbirleri ile konuşup bekliyorlardı. Fraklı smokinli garsonlar her gördükleri insanı izzetle ikramla ve görülmedik bir ihtiramla karşılıyor, bomboş masaların etrafına sıralanmış kadife veya maroken sandalyeleri göstererek yer hazırlıyor, fakat kimseyi bu bomboş salonda oturtamıyorlardı. Yalnızlığı ve sessizliği gören her müşteri ters yüzüne dönüyor, gidiyordu. Beyoğlu'nun lüks eğlenti yerlerinde şaşılacak bir ıssızlık vardı.[20]

Ama bu ıssızlık savaşın sona ermesi ile rafa kaldırıldı. Cemal Refik, 1946 sonundaki yılbaşı gecesini anlatırken İstanbul'un baştan başa bir hareketlenme içine girdiğini söyler. "Yuvalarının deliklerine su akıtılmış karınca sürüleri gibi evlerinden fırlayanlar sokaklara döküldü. (...) Öğleden sonra bir taraftan öbür tarafa doğru başlayan akın gece yarılarına kadar devam etti. Karaköy ve Atatürk köprüleri iki büyük göl arasında kazılıp birdenbire bentleri açılmış bir çift kanalı andırıyordu. İstanbul tarafındakiler çağıltılarla kaynaşıp köpürerek Firavun'un duasıyla tersine akan seller halinde bu iki kanaldan Beyoğlu'na aktı."[21] Bir yıl sonraki yılbaşı ise daha da görkemli geçecekti. "Sulh meğer ne güzel ve ne tatlı şeymiş" diye söze giren Faruk Fenik, 1947'yi 1948'e bağlayan gece Beyoğlu'nu anlatırken, "dokuz seneden beri ilk defa örfi idaresiz, korkusuz ve baskısız bir yılbaşı" geçirildiğini kayda düşer.[22]

YILBAŞININ SONRAKİ YILLARI

1950'li yıllarda yılbaşı artık geleneksel, sıradan bir eğlence haline gelmiştir. 1952 yılı sonunda İstanbul Belediyesi tarafından bir yılbaşı eğlencesinin Spor ve Sergi Sarayı'nda düzenlendiğini görürüz. Programda İstanbul Konservatuvarı Türk Musikisi İcra Heyeti'nin konseri ve dans orkestrası bulunmaktadır. İlanlarda programda "ayrıca caz, saz, revüler,

YILBAŞI GECESİ
KONAK OTELİ salonlarında sabaha kadar
GÜZELLER BALOSU
CAZ ORKESTRASI — ZAİM VE KUKLASI KÜÇÜK HASAN — İLLÜZYONİST OMAR — DANSÖZ SEMİRAMİS — TAKLİT KRALI SEDAT — ÇALIKUŞLARI
ROCK AND ROLL
Dans müsabakası ve misafirler arasından "YILBAŞI GÜZELLİK KRALİÇESİ,, seçimi, çeşitli eğlenceler...
Mahdut yer kaldığından masanızı ayırtmak üzere "Konak Oteli,, Müdürlüğüne veya Necmi Rıza Mağazasına lütfen müracaat ediniz.
ELBİSE MECBURİ DEĞİLDİR

***Hürriyet*, 29 Aralık 1957**

akrobatlar"ın da olduğu duyurulur. Burada toplanan beş bin kişi önce cazın davetkâr nağmelerine rağmen piste çıkmaya pek cesaret edemez. Cesur bir genç çiftin kendini ortaya atmasından sonra tribünler yavaş yavaş piste doğru akarlar. Şehirdeki en ucuz yılbaşı eğlence mekanı burasıdır. Gece yarısına doğru Vali ve Belediye Reisi Fahrettin Kerim Gökay da eşiyle birlikte Sergi Sarayı'na gelirler. Tezahürat ve alkışlarla karşılanırlar. Gece 24'de ışıklar söndükten sonra, küçük valimiz yeni yıl mesajını bizzat okuyarak herkesi sevindirir.[23]

Küçük Amerika olmamızın simgelerinden biri olan Hilton Oteli, seçkin yılbaşıların yeni mekanı olarak öne çıkıyordu. Hilton'da 1956 yılbaşı eğlencelerinin maskotu olarak seçilen eşek, basına uzun süre malzeme sağladı. Kuştepe köyünden getirtilen Mürdüm adlı bu eşek, 6 gün 6 gece Hilton'da kalmış; oteldeki bütün Noel ve yılbaşı partilerine katılmış; Şadırvan'dan Roof'a kadar dolaşmadığı yer kalmamıştı. "Eşek balonun en sükseli mahlûku idi. Daha merdivenin başında görünür görünmez, çocuklar çığlık atarak yanına koştular. Kimi sırtına çıktı, kimi boynuna sarıldı." Balo küçük balerinlerin gösterisi, balo ve çocukların "büyükler gibi dans ederek" yılbaşından beş gün önce yılbaşını kutlamasıyla son buldu.[24]

Toplumsal yaşama giren yenilikler de, yılbaşı eğlencelerini çeşitlendirmek amacıyla gündeme gelmektedir. Örneğin, 1956 sonunda Bebek Gazinosu'nda düzenlenen Yılbaşı Kraliçesi Balosu'nun ana etkinliğinin "1957 yılı rock'n roll (sallan-yuvarlan) dans kraliçesi ve kralı müsabakası" olacağı ilan edilir. Bu konu gazete sütunlarına da yansır. *Milliyet* gazetesinin dedikodu yazarı şöyle buyurur: "Rock'n Roll modası gibi İstanbul'da Noel'i kutlamak adeta moda oldu. Bu sene mağazasında veya evinde Noel ağacı dikmeyenlere dik dik bakılıyor, tıpkı dans pistlerinde rock'n roll'u beceremeyenlere dik dik bakıldığı gibi. Mamafih taklitte muvaffak olmak da ayrı bir maharettir!"[25] Bir yıl sonraki yılbaşı balosu da pek bir farklı olmayacaktır. Konak Oteli salonlarında düzenlenen yılbaşı gecesinin en önemli numarası Rock and Roll yarışmasıdır.

Hasan Ali Yücel aynı dönemde yazdığı bir yılbaşı yazısını şöyle noktalıyordu:

"Ortaklaşa yılbaşılarında nasıl kısmetse öylesinden eğlenip gidiyoruz. Hele o tam gece yarısında ışıkların söndüğü an var ya, bu heyecanlı karanlık hiçbir ışığın sağlayamadığı bir iç aydınlığı veriyor. Birleşmiş Milletler anayasasına özel bir madde koyarak eskisinden yeni yıla geçiş anında, insanların birbirini öpmelerinden gayrı hareketlerini suç ilan etmeli. Hiç değilse senede birkaç dakika sevgi mütarekesi yapılmış olur."[26]

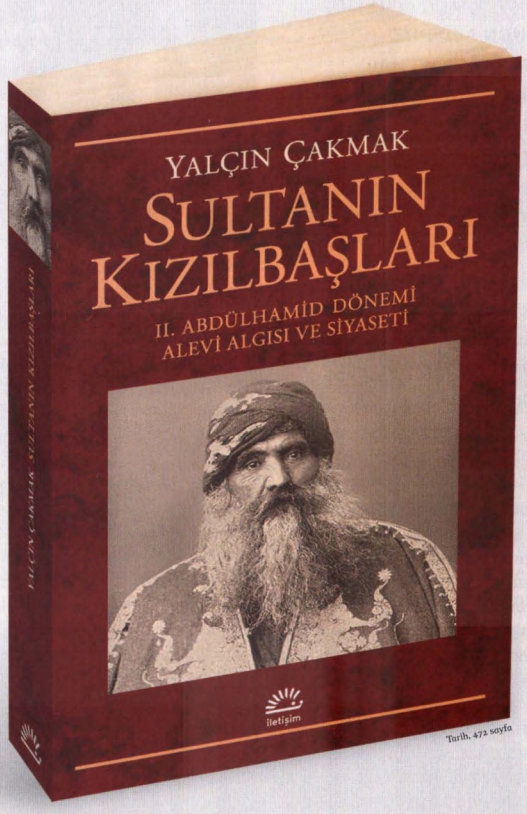
Aradan geçen yarım yüzyılı aşkın süre içinde, bir zamanlar nasıl "yılbaşı"sız yaşadığımızı anlayamayacak ölçüde bu geceyi sevme tutkumuz giderek arttı. Biz yine işin tadını çıkarmaya çalışalım ve sonsözü hiciv üstadımız Aziz Nesin'e bırakalım:

Bu yıl da ağzımızın gelmez mi tadı tuzu
Biz de gülüp eğlensek bu gece ederek dans
Yeni yıl şerefine dönsün diye kahpe şans!

DİPNOTLAR

1 Serınet Muhtar Alus, "Eski yılbaşılara dair", *Akşam*, 29 Aralık 1946. Aynı bilgiler Alus'un "İstanbul'da yılbaşı", başlıklı yazısında da yer alıyor. *Son Saat*, 7 Ocak 1950
2 Sermet Muhtar Alus, "Eski yılbaşı arifeleri", *Yeni Sabah*, 27 Aralık 1942
3 Sermet Muhtar, "Eski yılbaşılara dair".
4 Sohbetsever, "Eski yılbaşıları", *Yeni Sabah*, 4 Ocak 1942 (Tahsin Yıldırım'ın hazırladığı *Edebiyatımızda Müstear İsimler* adlı kitaba göre (Selis Kitaplar, İstanbul 2006) Sohbetsever imzasını dört ünlü isim kullanmış: Sermet Muhtar Alus, Refi Cevat Ulunay, Münir Süleyman Çapanoğlu ve Ahmet Cemalettin Saraçoğlu. Daha sonra aynı yazının Münir Süleyman Çapanoğlu imzasıyla yeniden yayımlandığını gördük: "Eskiden yılbaşılar nasıl kutlanırdı," *Son Saat*, 1 Ocak 1950
5 Ahmed Rasim, *Muharrir Bu Ya*, Devlet Kitapları, Ankara, 1969. s.249
6 Aktaran; Berna Tuna. "Yılbaşı. İthal Malı Eğlence" *Hürriyet* 29 Aralık 1991
7 Refik Halid Karay, "Eski ve yeni yılbaşı geceleri," *Panorama*, Ocak 1955
8 *Akşam*, 2 Ocak1930
9 *Cumhuriyet*, 2 Ocak1930
10 Fikret Adil, "Yılbaşı gecesi İstanbul," *Vakit*, 2 Ocak1930
11 *Akşam*, 1 Ocak1931
12 *Resimli Ay*, 15 Ocak1931
13 *Köylünün Gazetesi*, No.67 (10 Kasım1931) aktaran Mete Tunçay, *Türkiyede Piyango Tarihi ve Millî Piyango* İdaresi, Milli Piyango İdaresi Yayını, Ankara 1993, s.218
14 *Akşam*, 1 Ocak1932
15 *Son Posta*, 2 Ocak 1935
16 *Akşam*, 29 Aralık 1932
17 *Akşam* 13 Ocak 1933
18 *Akşam*, 23 Ocak 1934
19 *Vakit*, 11 Ocak 1934
20 Said Kesler, "Eski yıl çıkar ve yeni yıl girerken," Tan, 2 Ocak1943
21 Cemal Refik, "Yılbaşı eğlenceleri," *Akşam*, 2 Ocak1947
22 Faruk Fenik, "Bir yılbaşı gecesi," *Vatan*, 2 Ocak1948
23 *Vatan*, 2 Ocak 1953
24 *Hayat*, 3 Ocak 1958
25 *Milliyet*, 27 Aralık 1956
26 Hasan Ali Yücel, "Kendi yılbaşımız,' *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1956

Osmanlı devlet zihniyeti ve Kızılbaş/Alevi algısı...

Yalçın Çakmak, *Sultanın Kızılbaşları*'nda, II. Abdülhamid döneminin ve rejiminin kendi siyaset anlayışı ve araçları ile devletin genel Alevi politikası arasındaki paralelliklerle değişimlere yoğunlaşıyor. Birincil kaynaklar, arşivler, menkıbe ve anlatılar, yazışmalar esas alınarak hazırlanmış önemli bir inceleme.

Lykialı Aziz Nikolaos'un Kilisesi ve Manastırı'nda Kazı Çalışmaları

SEMA DOĞAN

DOĞU AKDENİZ'DE HRİSTİYANLIĞIN DOĞDUĞU TOPRAKLARDA MISIR, FİLİSTİN, SURİYE VE ANADOLU'NUN AKDENİZ KIYILARINDAKİ ZİYARETGÂHLAR, HAC YOLLARININ ROTASINDAKİ LİMANLARIN YOL İSTASYONLARI OLARAK SEÇİLMESİNDE BELİRLEYİCİ OLMUŞTUR. MYRA'NIN LİMANI ANDRIAKE DE AZİZ NIKOLAOS KİLİSESİ'NDEN DOLAYI BU ROTADAKİ YERİNİ ALMIŞTIR. HACILARIN AZİZ NIKOLAOS'UN MEZARINA ZİYARETLERİ ORTA ÇAĞ BOYUNCA DEVAM ETMİŞTİR. GÜNÜMÜZDE DE AZİZ NIKOLAOS KİLİSESİ, ÖZELLİKLE RUS ORTODOKS ZİYARETÇİLERİN HAC YERİ OLARAK ÖNEMİNİ KORUMAKTADIR.

Aziz Nikolaos Kilisesi'nde azizin heykeli. Heykeltraş Gregory Pototsky'nin Armağanı, 2000

Demre, antik adıyla Myra, kaya mezarlarının tarihine göre İ.Ö. 5. yüzyılda kurulmuştur. Yazılı kaynaklarda İ.Ö. 1. yüzyıldan itibaren adı geçen kent; kalenin yer aldığı akropolisin eteklerinde, Myros (Demre) Çayı'nın Akdeniz'e ulaştığı yerdedir. Kentin güneybatısında, Myra'nın limanı Andriake yer alır. II. Theodosius döneminde (408-450) Lykia ve Lykaonia eyaletlerinin ayrılmasıyla Myra Lykia'nın metropolisi olmuştur. Suriye kökenli bir Hristiyan olan Bizans kronik yazımının en erken temsilcisi Ioannes Malalas (491-578), 529 yılında bölgedeki büyük bir depremin ardından Myra'da çok sayıda yapı inşa edildiğinden söz etmektedir.[1]

Myra; Ortodoks Hristiyanlarının en ünlü azizi olan Nikolaos'un piskoposluk yaptığı yer olması ve yaşamını burada yitirip, mezarının burada bulunmasından dolayı kült merkezine dönüşmüş; mezarı üzerine inşa edilen kilisesi yüzyıllar boyunca Kudüs'e yolculukları sırasında batıdan ve doğudan gelen hacılarca ziyaret edilmiştir.

AZİZ NIKOLAOS VE KİLİSESİ'NİN TARİHİ

Lykia'nın önemli liman kentlerinden Patara'da doğan Nikolaos'un, doğum tarihi bilinmemekle birlikte 4. yüzyılda yaşadığı kabul edilir. Nikolaos'tan söz eden en erken tarihli kaynak 6. yüzyılda Praxis de Stratelatis'tir. Kaynakta Aziz Nikolaos'un İmparator I. Konstantinos (324-337) döneminde Myra'da piskoposluk yaptığı aktarılır. Gerçekleştirdiği mucizelerle tanınan ve ölümünden sonra Aziz mertebesine yükselen Nikolaos'un popüler olması ve Myra'da anı yapısının varlığı 5. yüzyıl başı - 5. yüzyıl ortalarına rastlar. Myra yakınlarındaki Sion Manastırı'nın kurucusu Sionlu Aziz Nikolaos; 565 yılına tarihli yaşam öyküsünde (*Vita Nicolai Sionitae*) Aziz Nikolaos'un Myra'da gömülü olduğunu, Aziz'in *martyrion*unu (mezar yapısını) ziyaret ettiğini anlatır.[2] Nikolaos'un yapısı, 529 yılında bölgedeki büyük depremin ardından İmparator I. Iustinianos (527-65) tarafından onarılır. Dönem kaynaklarında Myra'da 530 yılında Nikolaos'un mezar yapısı veya bir kiliseden bahsedilmektedir.[3]

Yaşamının büyük bölümünü Myra'da piskoposluk yaparak geçiren Nikolaos, Demre'de yaşamını yitir-

Myra'nın topografik planında Aziz Nikolaos Kilisesi ve Manastırı, Lethaby 1915

miş ve aynı yerde gömülmüştür. Ölümünden sonra "aziz" mertebesine yükselen Nikolaos, Yunanistan ve Rusya'nın en önemli patron azizi olmuştur.

Azizin kültü, 6. yüzyılda doğuda ortaya çıktıktan sonra, 9. yüzyılda başkent Konstantinopolis'te, 10. yüzyıldan itibaren batıda önem kazanmıştır. İkonoklazm döneminin ardından ünlenen Aziz, en saygı duyulan Kilise Babalarından biri olarak, paganizmin arta kalan izlerini yok etmeyi; inançlı, günahsız kişileri korumayı görev edinmiştir.

Yaşamı boyunca gerçekleştirdiği mucizelerle ün yapan Aziz; çocukların, denizcilerin, yolcuların, hastaların ve yoksulların koruyuculuğunu üstlenmiştir. 11. yüzyıldan sonra kültü Rusya ve Batı Avrupa olmak üzere Bizans İmparatorluğu'nun sınırları dışına yayılmıştır.

12. yüzyılda kültün Anadolu'da devam ettiğine dair en önemli kanıt, Myra'da azizin mezarı üzerine inşa edilen Aziz Nikolaos Kilisesi'ndeki duvar resimleridir. Kazı çalışmaları sırasında 1993 yılında sahnelerin tanımlandığı Nikolaos'un yaşamını konu alan duvar resimleri, Türkiye'deki ilk ve tek örnektir.

Azizin mezarı üzerine inşa edilmiş olması nedeniyle halen günümüzde dini önemini koruyan, Orta Çağ'dan günümüze dek hac yeri olarak ziyaretgah konumunu sürdüren Nikolaos Kilisesi'nin ilk yapı dönemi kesin olarak bilinmemesine karşın, tarihi bilgiler ışığında, mimari ve arkeolojik verilere dayanarak 6. yüzyılda inşa edilmiş bazilikal planlı bir yapı olduğu kabul edilir.[4]

İlk yapının 8. yüzyılda bir deprem ya da güneyden gelen Arap yayılmaları sonucunda hasar gördüğü düşünülmektedir.[5] 9. veya 10. yüzyılda yeniden inşa edilen kilisenin ikinci yapı evresi üç nefli, kubbeli bazilika planlıdır. Kilisenin zemininde zengin bezeme programı içeren opus sectile tekniğindeki panolar ikinci yapı döneminin özgün döşemeleridir.

1034 yılında Afrikalı Ziridler'in Myra'yı ele geçirmesiyle kilisenin de yağmalandığı ve tahrip edildiği kimi araştırmacılarca öne sürülmektedir. Bu dönemden sonra Aziz Nikolaos Kilisesi pek çok onarım ve ek yapı dönemi geçirmiştir.

Mikhael Skylitzes'in "Kronografya"sında İmparator IV. Mikhael'in (1034-1042) kardeşi Ioannes

Opus sectile tekniğinde zemin döşemesi, ayrıntı

İç narteks, konsil sahneleri

Orphanotrophos'un (öl. 1042), 1041 yılından önce Aziz Nikolaos Kilisesi'ne gelip burada şifa bulduğunu, kiliseye mür ve değerli pek çok hediye bağışladığını, kentin etrafını güçlü surlarla çevirdiğini, sıhhatine kavuştuktan sonra geri döndüğünü aktarır. Bu olay, kilisenin hac merkezi olarak önemini ortaya koyan verilerden biridir.[6]

Kilisenin tarihinde başlıca onarım ve eklemeler İmparator IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1055) ve karısı Zoe'nin gerçekleştirdiği faaliyetlerdir. Bugün kilisede yer alan 1 Eylül 1042 tarihli bir kitabede imparator ve karısının Myra'daki yenileme çalışmaları belgelenmiştir. Kilisenin üçüncü yapı dönemini oluşturan bu dönemde kuzey ve güneye ek mekânlar eklenerek kilisenin çevresinde yeni bir manastır kuruluşunun inşa edildiği ve sağlam duvarlarla çevrildiği araştırmacılarca kabul edilir. Kilise'nin kuzeyindeki Piskoposluk İkametgâhı da (*Episkopeion*) bu döneme tarihlenir.

Manastırın büyüyerek gelişmesiyle birlikte kilisenin tüm mekânları 11. yüzyıldan itibaren İncil kaynaklı sahneler içeren duvar resimleriyle donatılmıştır. İç narteksin tonozlarındaki "Konsil" sahneleri (imparator ve piskoposların katılımıyla gerçekleşen önemli dini kararların alındığı dinsel toplantı) 11. yüzyıl ortalarına tarihlenir.[7] Kilisenin girişinde yer alan bu sahnelerdeki piskopos imgeleri Myra Piskoposu Aziz Nikolaos'un anısına atfedilmiş olmalıdır.

Aziz Nikolaos Kilisesi, erken Bizans döneminden itibaren Orta Çağ boyunca Kudüs'e giden hacılarca ziyaret edilen önemli bir hac merkezi olmuştur.[8] 11. yüzyılda Azizin Avrupa'da ün kazanması, 1087 yılında İtalya'dan deniz yoluyla Kudüs'e giden Barili tüccarların Myra'ya uğradıklarında Nikolaos'un mezarını açarak, kemiklerini Bari'ye kaçırmalarına neden olmuştur. Kutsal röliklerin taşınmasının ardından, Bari'de yeni bir kilisenin yapımına başlanmış, iki yıl sonra San Nicola Katedrali'nin krypta bölümünde Aziz'in kemikleri korumaya alınmıştır. 1197 tarihinde inşaatı tamamlanan San Nicola Katedrali günümüzde halen önemli bir ziyaretgâh konumundadır.

Aziz Nikolaos Kilisesi'nin en önemli mekânlarından biri Mezar Odası olarak tanımlanan ve içinde manastırda görevli din adamlarına ait çok sayıda lahdin yer aldığı bölümdür. Arkosolium tipi mezarların tonozlu nişlerinde, kemerlerde İncil kaynaklı önemli bayram sahneleri, azizler, din adamlarının imgeleri ile tonoza geçiş seviyesinde Aziz Nikolaos'un yaşam öyküsünü içeren sahneler üslup özelliklerine göre 12. yüzyıla tarihlenir.

Mezar Odası'na bir kapı açıklığı ile bağlanan haç planlı 3. Güneydoğu Şapelin 12. yüzyılda eklendiği kabul edilir. Şapelin batı haç kolunda "Deesis" (Yakarış, günahların bağışlanması için şefaat dileme) ve apsisin iki yanında "Meryem'e Müjde" sahneleri 13. yüzyıl üslup özelliklerini yansıtır. Kilisenin kuzeydoğusundaki köşe odasının kubbesinde "Komünyon" (İsa'nın havarilerine ekmek ve şarap sunduğu Ökaristi ayini) sahnesi aynı dönemde eklenmiştir.[9]

Myra'nın tarihinde önemli bir jeolojik olay 13. yüzyıl sonlarında gerçekleşir. Doğal bir afet sonucu Myros Çayı'nın yatağı yolunu değiştirerek çamurlu sel suları Myra kentini, 6.00 ile 9.00 metre yüksekliğinde alüvyon toprakla doldurmuş, kilise ve içinde bulunduğu manastır yapıları da alüvyon dolgu altında kalmıştır. Aziz Nikolaos Kilisesi ve ek yapılarının orijinal zemini Demre'nin günümüzdeki kent dokusunun 6.00 metre aşağısında olup kazı çalışmaları

6.00 metre alüvyon dolgudan aşağı inilerek gerçekleştirilmektedir.

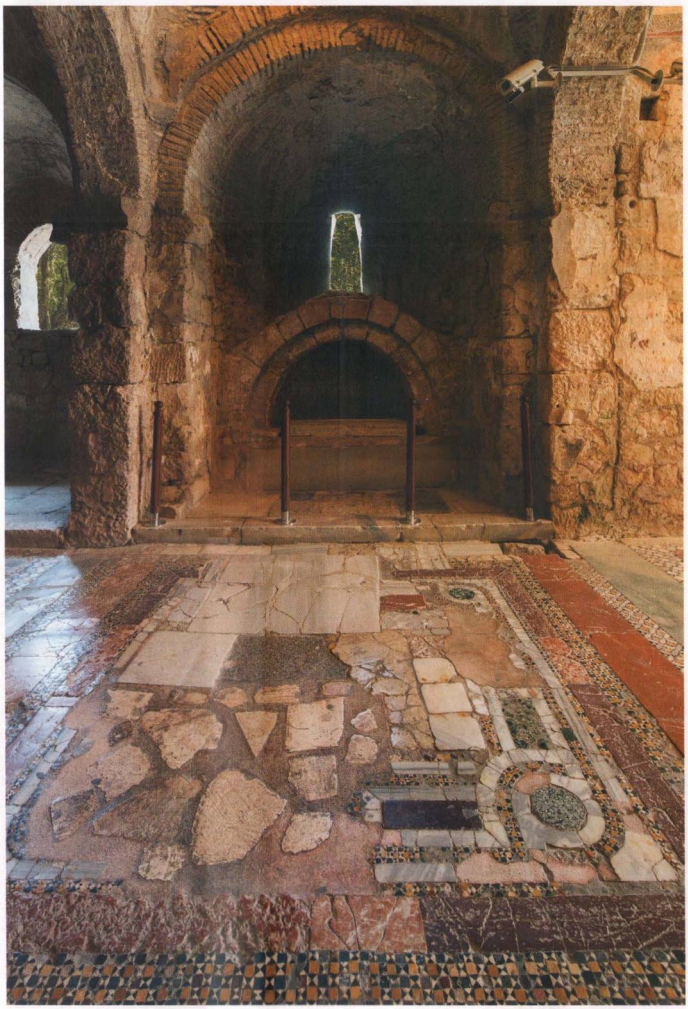
Kilisenin son yapı evresi Rusların restorasyon ve kazı çalışmaları ile kilisedeki bazı eklemelerdir. Rus Ortodokslarının en önemli patron azizi olan Nikolaos'a ilgi 1853 yılında Kırım Savaşı sırasında Rus Çarı I. Nikolai döneminde (d.1796 - öl.1855) devam etmiş, o dönemde toprak altında kalmış olan kilisede kazı ve onarım çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda kilisenin içi ve batısındaki avlu topraktan arındırılmış, dış narteks eklenmiş, yıkılmış olan örtü elemanları yenilenmiştir. 19. yüzyılda kiliseye eklenen bir çan kulesi ve günümüze gelen 1876 tarihli bronz çan ise patrikhanenin onarımları sırasında yapılmıştır. [10]

1922 yılında mübadele ile birlikte Demreli Rumlar buradan ayrılarak, büyük çoğunluğu Kaş yakınındaki Meis (Megisti/Kastellorizo) Adası'na yerleşmiştir.

Nikolaos'un ölüm yıldönümü kabul edilen 6 Aralık'ta her yıl tüm dünyada olduğu gibi Demre'de de Aziz'in Kilisesi'nde dini törenlerle kutlanmaktadır. Patrikhanenin yönetiminde düzenlenen Demre'deki ayin büyük çoğunluğu Meis'ten gelen ve ataları Demreli olan cemaatin katılımıyla gerçekleşmektedir.

AZİZ NIKOLAOS'UN MEZARININ YERİ

Aziz Nikolaos'un gömü yeri ya da mezarının yeri 1087 yılında rölliklerinin Bari'ye kaçırılmasından itibaren tartışma konusu olmuştur. 19. yüzyıla kadar Myra'yı ziyaret eden gezginler, 2. Güneydoğu Şapeldeki arkosoliumu Nikolaos'un mezarı kabul etmişlerdir. Nikolaos'un mezar yeri için önerilen bir diğer görüş, kilisenin güney dış yan nefidir. Bu görüşe göre, buradaki mezar nişi içinde yer alan Roma dönemi sütunlu lahdi, Nikolaos'un rölikleri için kullanılmıştır. Günümüzde tur rehberlerinin yönlendirmesiyle ziyaretçi-

2. Güneydoğu Şapel içinde arkosolium

lerin önünde uzun kuyruklar oluşturarak dua edip, dilekte bulundukları bu lahittir.

20. yüzyıldaki araştırmalar sırasında Güney Mezar Odasında 2-3. yüzyıllara ait kırılmış lahit kapağı parçaları bulunmuştur. Kabartma defne yaprağı bezemeli bu lahit kapağının üzerinde yer alan iki yağ akıtma deliği, bu kapağın kutsal bir kişiye ait lahidde kullanılmış olduğunu belirler. Lahit kapaklarındaki akıtma deliklerinden rölikler üzerine yağ akıtma ritüeli, özellikle Doğu Kilisesi ve Ortodoks inancına özgü bir seremonidir. Rölliklere değen yağın kutsandığına inanılarak lahit gövdesindeki delikten yağın tekrar alınıp şifa verdiği inancıyla ilintili seremoninin Aziz Nikolaos Kilisesindeki kanıtı bu lahit kapağı olmalıdır.[11]

1989-2009 yılları arasında sürdürülen kazılarda arkeolojik ve mimari bulgulara göre Yıldız Ötüken, kilisenin güneydoğusundaki C2 mekânının mezar işlevinde olduğunu öne sürmüştür. C2'de yapılan sondaj kazılarında alınan toprak örneğinin analizi sonucunda yağ tespit edilmesi nedeniyle mekânın Nikolaos'un mezarı olduğu, yanındaki C1 mekânının hacıların geceyi geçirdikleri, şifa diledikleri mekân olarak kullanıldığı öne sürülmüştür. Kazı çalışmalarının devam eden sürecinde yeni veriler bu görüşlere ışık tutacaktır.

AZİZ NIKOLAOS KİLİSESİ'NDE KAZI ÇALIŞMALARININ TARİHİ

Kültür ve Turizm Bakanlığı-Antalya Müzesi'nin çalışmaları:

Rusların kazı ve onarımlarının ardından yaklaşık bir yüzyıl sonra kilisedeki ilk çalışma, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Antalya Müzesi tarafından 1963-1964 yıllarında yapılmıştır;[12] 1966-68 ve 1973 yıllarında devam eden bu çalışmalarda kilisenin doğu ve güney bölümleri topraktan arındırılmış; kilisenin çatısı ve galerisinde onarım yapılmıştır.

1968 yılında Antalya Müzesi tarafından Washington'daki Dumbarton Oaks Araştırma Merkezi'nin maddi destekleriyle Güney Mezar Odası'nın ve 3. Güneydoğu Şapelin üzerine, buradaki duvar resimlerinin korunması amacıyla kiremit çatı inşa edilmiştir. Aynı dönemde kilisenin kuzeyinde toprak altında olan mekanlarda temizlik çalışmaları başlatılmış ancak tamamlanamamıştır. 1986-1988 yılları arasında demir ve plastik malzeme kullanılarak o yılların teknolojisiyle yapılmış ve günümüze dek halen yapıyı örten büyük çatı, zaman içerisinde yıpranan kiremit çatının yerini almıştır.

Alman Arkeoloji Enstitüsünün Myra projesi:

1965 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsünün Arkeolog J. Borchardt başkanlığında yürüttüğü Myra projesi çerçevesinde kilisenin mimarisi U. Peschlow; mimari plastik, duvar resimleri ve opus sectile zemin döşemeleri O. Feld tarafından incelenmiş, bu çalışmalar daha sonra Borchardt'ın editörlüğünde 1975 yılında yayımlanan Myra kitabı içinde değerlendirilmiştir.[13] Kilisenin ek yapılarıyla birlikte detaylı incelendiği bu çalışmada ilk kez yapı dönemleri Peschlow tarafından belirlenmiştir.[14]

1989 yılından itibaren başlayan kazı ve onarım çalışmaları:

1989-90 yıllarında Antalya Müzesi'nin başkanlığında başlanan temizlik ve kazı çalışmaları, Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Yıldız Ötüken'in bilimsel danışmanlığında iki yıl sürmüş; daha sonra

Güney mezar odası-Aziz Nikolaos'un deniz mucizesi ve kanamalı kadını iyileştirmesi

Aziz Nikolaos Kilisesi kuzey kazı alanı

kazılar 1992-2009 yılları arasında Ötüken'in başkanlığında yürütülmüştür. 2010-2011 arasında iki yıl ara verilen çalışmalar 2012 yılında, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Hacettepe Üniversitesi iş birliği içinde yeniden başlatılmıştır; ilk iki kazı sezonu Antalya Müzesi başkanlığında gerçekleştirilmiştir. 2014 yılından itibaren başkanlığımda yürütülen kazı, koruma ve onarım çalışmaları halen devam etmektedir.[15]

Kilisenin arazi sınırları içinde sürdürülen kazılarda kilisenin içinde bulunduğu manastıra ait yapıların bir bölümü açığa çıkarılmıştır:

Kuzey arkad olarak tanımlanan ek mekânlar (A1, A2, A3, K1), Podyum, *Episkopeion* (piskoposluk ikametgâhı), kilisenin apsisine kuzeydoğuda bitişen ve arkeolojik bulguların sonuçlarına göre azizin mezar yeri olduğu düşünülen mekân (C2) ile bu mekâna bir kapı ile bağlanan şifa dileme odası (C1), kilisenin kuzeyindeki ek mekânlar (K4, K5, K6), içinde arkosolium tipi bir aile mezarı barındıran yapı (D), keşişlere ait mekânlar, *işlikler, manastırın* özgün su atık gideri (drenaj) ve kuyular ilk kazı döneminde öne çıkan mimari buluntulardır.[16]

2012 yılından itibaren devam eden kazı çalışmalarında kuzeybatı ve batı alanda ortaya çıkan yapılar ve maden, seramik, cam vb. buluntular manastırın dini ve gündelik yaşamına ışık tutmaktadır. Son yıllarda batı alanda bulunan çok sayıda mezar bu alanın manastırın özgün mezarlık alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Mezar alanındaki arkeolojik bulgular, burada görevli din adamlarının yanı sıra kilisenin ziyaretgâh olarak önemi göz önüne alınırsa burada yaşamını yitiren hacıların da gömülmüş olabileceği varsayımını ortaya koymaktadır. Antropolojik incelemelerle saptanan Myralı varsıl ve güçlü bir ailenin banisi olduğu D yapısının güney bölümündeki arkosolium tipi mezar bu alandaki diğer mezarların yakınındadır. Arkosolium içinde açığa çıkan Theotokos Hodegetria Meryem (Yol Gösteren Tanrı Anası) ikonası bu ailenin önemini ortaya koyan bir veridir.[17] İçinde bir azizin veya kutsal olduğuna inanılan kişinin mezarını barındıran bir manastıra bağışta bulunarak veya manastır içinde bir yapının baniliğini üstlenerek manastır içinde gömülebilme hakkını elde etmek Bizans toplumunda yaygın bir gelenektir.

Kazı çalışmalarının son yıllarında kuzeybatı ek mekânlarda bulunan 6. yüzyıla tarihli mozaik zemin kilisenin ilk yapı evresine ait olup, üzerine inşa edilen bu mekânların ikinci yapı dönemi ve sonrasında eklendiğini ortaya koyar. Erken Bizans döneminden itibaren yönetimsel gereksinimlere paralel ek yapıların inşa edilmesiyle gelişip büyüyen manastırlar Yakındoğu'da öne çıkmaktadır.[18] Myra'da Aziz Nikolaos Kilisesi'nin içinde yer aldığı manastır, erken Hıristiyan ve Bizans manastırlarının dinsel ve işlevsel gelişiminde "Hac Manastırı ya da Ziyaret Manastırı" olarak tanımlanmalıdır. Hac manastırları, bir azizin mezarı üzerine inşa edilen kiliseyi ziyaret eden hacıların gereksinimlerini karşılamak üzere eklenen yapı topluluğundan oluşmaktadır. Erken Hıristiyanlık

Aziz Nikolaos Kilisesi, Naos - bemaya bakış

Naos - güneye bakış

döneminde, 2. - 4. yüzyıllar arasında yaşamış ve aziz mertebesine yükselmiş kişilerin mezar yerleri tarih boyunca önemli olmuş ve ziyaret edilmiştir. Doğu Akdeniz'de Hıristiyanlığın doğduğu topraklarda Mısır, Filistin, Suriye ve Anadolu'nun Akdeniz kıyılarındaki ziyaretgâhlar, hac yollarının rotasındaki limanların yol istasyonları olarak seçilmesinde belirleyici olmuştur.[19] Myra'nın limanı Andriake de Aziz Nikolaos Kilisesi'nden dolayı bu rotadaki yerini almıştır. Hacıların Aziz Nikolaos'un mezarına ziyaretleri Orta Çağ boyunca devam etmiştir. Günümüzde de Aziz Nikolaos Kilisesi, özellikle Rus Ortodoks ziyaretçilerin hac yeri olarak önemini korumaktadır.

Kazı çalışmaları sırasında bulunan arkeolojik buluntuların temizlik ve konservasyonları gerçekleştirilmekle birlikte özellikle ziyarete açık olan Aziz Nikolaos Anıt Müzesi'nde kapsamlı koruma ve onarım çalışmalarının ivedilikle hayata geçirilmesi amacıyla hazırlanan proje 2019 yılı Eylül ayında tamamlanmıştır. Antalya Valiliği'nin üstlendiği proje kapsamında kilisede çatıdan başlayıp zemine kadar inen koruma ve onarım uygulamaları tamamlandığında yapının güney bölümünü örten büyük çatı kaldırılacaktır. Çalışmalarımız Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Antalya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve Antalya Valiliği bünyesinde sürdürülmektedir; maddi ile manevi destekleri için ilgili kurumlara teşekkür ederim.

SEMA DOĞAN - HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

* Fotoğraflar Mehmet YASA (Aziz Nikolaos Kazı Arşivi)

1 Dindorf, L. (ed.), I. Malalas, *Chronographia*, Book 18, 245, Bonn 1831, (Leiden: Brill 2017).

2 Anrich, H., *Hagios Nikolaos. Der heilige Nikolaos in der griechischen Kirche, I-II* (Leipzig-Berlin 1913, 1917), I, s. 8-9; II, s. 442; Ševčenko, I.- N.-P. Ševčenko, *The Life of Saint Nicholas of Sion Text and Translation* (Massachusests: Brookline, Mass Hellenic College Press 1984), p. 57-91.

3 Dindorf, a.g.e. 18, 245; Anrich, a.g.e. II, s. 449.

4 Peschlow, U., "Die Architektur der Nikolaoskirche in Myra", J. Borchardt (ed.), *Myra. Eine lykische Metropole, Istanbuler Forschungen* 30 (Berlin 1975) s. 323-24; a.y. "Materialen zur Kirche des H. Nikolaos in Myra im Mittelalter", *Istanbuler Mitteilungen* 40, (1990), s. 212.

5 Peschlow (1975), s. 347; a.y. (1990), s. 212.

6 Anrich, a.g.e. I, s. 451; II, s. 519; Peschlow (1990) s. 209-210; Ötüken, S. Y., "Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı", *Lykia* I, (1994), s. 116.

7 Çorağan, N., "The Burial Chamber Wall *Paintings* of Saint Nicholas Church at Demre (Myra) Following Their Restoration", *Adalya* VIII, (2005), s. 287-309.

8 Wilkinson, J.-J. Hill -W. F. Ryan, *Jerusalem Pilgrimage* 1099-1185, (London: Hackluyt Society, series 2, 167, 1988).

9 Çorağan, a.g.e. s. 287-309.

10 Doğan, S. (ed.), *Demre (Myra) Aziz Nikolaos Kilisesi*, (İstanbul: Arkeoloji-Sanat Yayınevi 2014).

11 Peschlow, U., "Fragmente eines Heiligensarkophags in Myra" *Istanbuler Mitteilungen* 23/24, (1974/75), s. 225-231; Niewöhner, P., "Neues zum Grab des Hl. Nikolaus von Myra", *Jahrbuch für Antike und Christentum* 46, (2003), s. 119-133; a.y. "Spätantike Reliquienkapellen in Lykien", *Jahrbuch für Antike und Christentum* 48/49, (2005/2006), s. 77-112.

12 Mellink, M.J., "Archaeology in Asia Minor", *American Journal of Archaeology* 69.3, (1965), p. 241-251.

13 Borchardt, J. (ed.), *Myra. Eine lykische Metropole, Istanbuler Forschungen* 30, (Berlin 1975).

14 Peschlow (1975), s. 303-359.

15 Doğan, S.-Fındık, E. (eds.) *Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları* 1989-2009, (İstanbul: Homer Yayınevi 2018).

16 Ötüken, S. Y., "2002 Yılı Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı ve Duvar Resimlerini Koruma-Onarım ve Belgeleme Çalışmaları" *Adalya* VIII, (2005) s. 263-285; Doğan-Fındık, a.g.e. 2018.

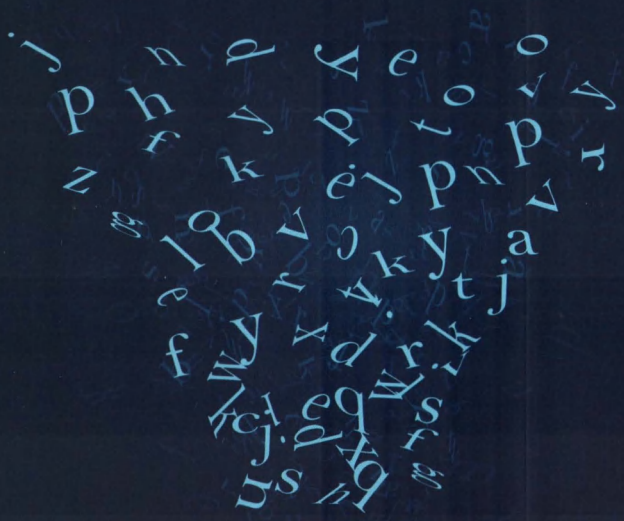
17 Çorağan Karakaya, N., "Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısında Bulunan "Theotokos Hodegetria" Tasviri", *Olba* 15, (2007), s. 193-205.

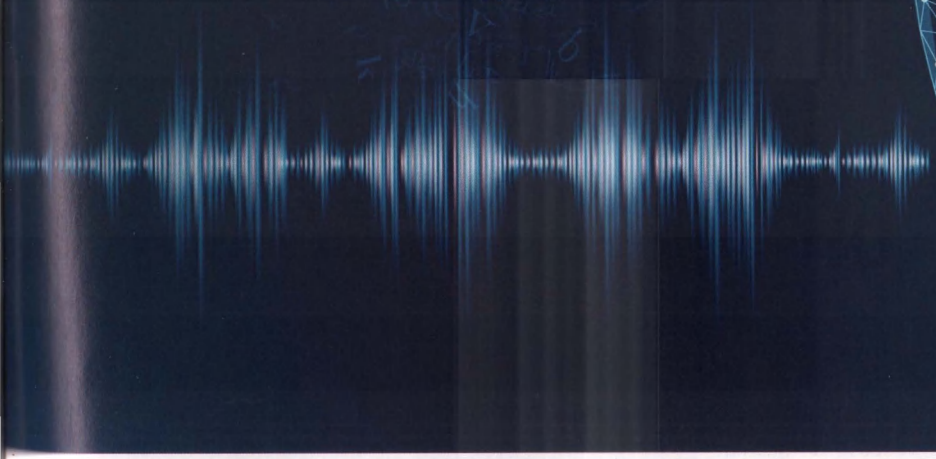
18 Hirschfeld, Y., "Monasteries of Palestine in the Byzantine Period", O. Limor-G.G. Stroumsa (eds.), *Christians and Christianity in the Holy Land from the Origins to the Latin Kingdoms*, (Turnhout: Brepols 2006), p. 401-419.

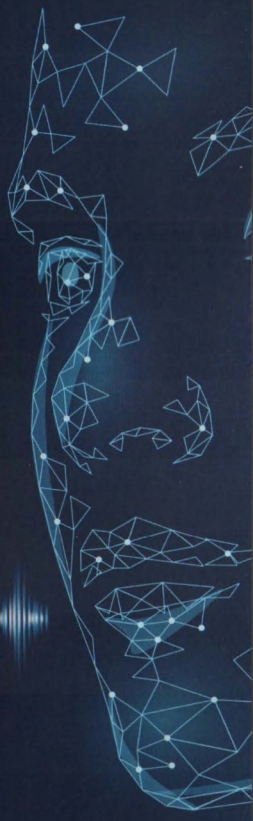
19 Doğan, S., "Likya'da Bir Hac Merkezi: Myra'daki Aziz Nikolaos Kilisesi / A Pilgrimage Site in Lycia: The Church of St. Nicholas in Myra", *Lukka'dan Likya'ya, Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi / From Lukka to Lycia, The Land of Sarpedon and St. Nicholas*, (İstanbul: Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık 2016), s. 238-259.

SINIRLARI AŞAN TEKNOLOJİ

Dilediğiniz video ve ses kaydını zamandan ve bütçeden tasarruf yaparak
sadece birkaç dakika içinde metne çevirebilir,
algıda tamamlama özelliği sayesinde,
%100'e yakın çeviri başarısı elde edebilirsiniz.

Desifren.com
yeni nesil yapay zekâ

444 7 212
info@desifren.com

AJANS PRESS
GROUP
Desifren.com bir AjansPressGroup ürünüdür

BİZANS BAŞKENTİNDE AZİZ NIKOLAOS VE KIŞ ŞENLİKLERİ:

Dünyevi ile Ruhani Yaşam Arasında

BRIGITTE PITARAKIS

BU YAZININ İLK AMACI, AZİZ NIKOLAOS'UN MÜSTESNA KİŞİLİĞİNE PARALEL BİÇİMDE KÜLTÜNÜN KONSTANTINOPOLIS'TEKİ GELİŞİMİNİ VE BURADA EDİNDİĞİ FARKLI BOYUTLARI İNCELEMEKTİR. DİĞER YANDAN KİLİSE TAKVİMİNDE NIKOLAOS'UN YORTU GÜNÜ, İSA'NIN DOĞUM KUTLAMALARININ BAŞLADIĞI DÖNEME DENK GELİR. BU DÖNEM AYNI ZAMANDA PAGAN KÖKENLİ KIŞ ŞENLİKLERİ KAPSAMINA DA GİRER. DOLAYISIYLA, YAZININ SON BÖLÜMÜ, NIKOLAOS YORTUSUNU KIŞ GÜNDÖNÜMÜ BAĞLAMINA OTURTARAK DOĞADA YAŞAM DÖNGÜSÜ EKSENİNDE GELİŞEN RİTÜELLERDE DİNİ VE DÜNYEVİ UNSURLARIN BİRLİKTELİĞİNİ İNCELEMEYİ AMAÇLIYOR.

Aziz Nikolaos ve yaşam öyküsü çevrimi. 13. yüzyıl başı. Sina, Azize Katerina Manastırı. © St Catherine's Monastery at Mt Sinai

Bizans'ta yaşam inanç ekseni üstünde sistemleşmiştir. Şefaatçi azizler insanların yardım dileklerini Tanrı'ya ileten temel koruyucular olarak öne çıkar. Her aziz, kilise takviminde sabit bir anma gününe sahiptir. Dini ritüelde okunan yaşam öyküsü (hagiografi), kendisine ithaf edilmiş ilahiler, bir ikona betimlemesi ve bazen de kutsal emanetler etrafında ibadet edilir. İkona, azizin varlığını ve mucize gerçekleştirme gücünü devam ettiren araçtır. İsa Mesih'in yeryüzüne gelişini kehanetleriyle bildiren peygamberlerden yaşamında ona eşlik eden havarilere, Kilise Babaları'na, erkek ve kadın din şehitlerine, askerlere, doktorlara; şefaatçiler uzmanlık alanlarına göre ayrılır.

Bizans tarihinin en büyük bunalımı olarak kabul edilen ikona kırıcılık hareketi (ikonoklazm) (726-787 ve 814-842); beraberinde getirdiği karışıklık, sorgulama ve tartışmaların etkisiyle imparatorluğun özgün kimliğini bulmasına ve Antik Çağ'a ilginin yükseldiği Makedon Hanedanı'nın (867-1056) gelişmesine yol açar. Nikolaos, kilise takviminde 6 Aralık'ta anılır. Kült merkezi, hoş kokulu kutsal yağ (*myron*) akıtan mezarının da bulunduğu Myra'daki (Demre) kilisesidir. Ancak 9. yüzyıl ortalarında Makedon Hanedanı'nın kurucusu I. Basileios'un (hük. 867-886) tahta çıkışını sağlayan koşullara ve dönemin devlet yönetimine ilişkin unsurlara etkisi, Aziz Nikolaos'un imparatorluğun önde gelen şefaatçileri arasına katılmasına ve Kilise Babası olarak yüceltilmesine neden olur. 13. yüzyıla doğru standartlaşan bir ikona bezeme düzeninde merkezdeki kutsal imgenin etrafında yer alan yaşam öyküsü çevrimi Nikolaos gibi sevilen azizlerin kültünün yaygınlaşmasında önemli rol oynar.[1]

Bu yazının ilk amacı, Aziz Nikolaos'un müstesna kişiliğine paralel biçimde kültünün Konstantinopolis'teki gelişimini ve burada edindiği farklı boyutları incelemektir. Kehanet düşleri, zuhur edişler, efsaneler, mucizevi ikonalar aracılığıyla Nikolaos'un maddi ile ruhani âlemler arasındaki iletişim gücünü kavramaya çalışacağız. Diğer yandan kilise takviminde Nikolaos'un yortu günü, İsa'nın doğum kutlamalarının başladığı döneme denk gelir. Bu dönem aynı zamanda pagan kökenli kış şenlikleri kapsamına da girer. Dolayısıyla, yazının son bölümü, Nikolaos yor-

Aziz Nikolaos ve yaşam öyküsü çevrimi. 17. yüzyıl. İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi. © İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi

tusunu kış gündönümü bağlamına oturtarak doğada yaşam döngüsü ekseninde gelişen ritüellerde dini ve dünyevi unsurların birlikteliğini incelemeyi amaçlıyor.

MUCİZELER, MERHAMET VE YARGI

Yazılı kaynaklarda Demre Başpiskoposu Nikolaos'a ilk olarak 6. yüzyılda, adaşı Sion Manastırı Başkeşişi Sionlu Nikolaos'un yaşam öyküsünde rastlarız.[2] Aziz Nikolaos'un yaşamına dair methiye ile biyografiyi birleştiren ilk derlemeler 9. yüzyıl ortalarında ikona kırıcılık karşıtı manastır ortamlarında ortaya çıkar.[3]

Nikolaos 4. yüzyılda Patara'da varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş ve huzurlu bir biçimde gerçekleşen ölümüne dek Myra başpiskoposluk tahtında oturmuştur. Dolayısıyla azizlik mertebesine din şehidi olarak ulaşmamıştır. Bebekliğinin ilk anlarından itibaren sergilemiş olduğu olağan dışı erdemler Tanrı'nın seçilmiş kulu olduğuna işaret eder. Doğumdan sonra ilk banyosunda mucizevi bir biçimde iki ayağı üzerinde durabilmiş, yedi yaşına vardığında ilkokul öğretmenini şaşırtacak biçimde, hızla kutsal ruhun yardımıyla okumayı yazmayı sökmüştür.

Nikolaos'un yaşamı boyunca ve ölümünden sonra gerçekleştirmiş olduğu çok sayıda mucize, "mucizeci" (*thaumatourgos*) sıfatıyla anılmasına yol açar. Hayırsever, adil, devlet yönetimine karışan bir aziz olarak tanınır. Mucizeleri genelde dünyevi alanla alakalıdır; toplumsal, siyasi, hukuki boyutlar taşır ve çoğu kez rüyalarda gerçekleşir. Nikolaos düşler aracılığıyla seyahat eder. Örneğin iki kere Konstantinopolis'e giderek, öykülerde çağdaşı gözüken İmparator Büyük Konstantinos'u düşünde ziyaret eder; yargı ve vergi meselelerinde kararlarını yönlendirir.

Nikolaos'u Büyük Konstantinos'la ilişkilendiren ilk mucize, Konstantinopolis'ten gemiyle Myra'ya ziyaretine gelen ve merhametine tanık olan üç komutana dairdir. Bu komutanlar daha sonra Konstantinopolis'te haksız yere devlete ihanet suçundan hapse atılarak idama mahkûm edilir. Nikolaos, Büyük Konstantinos'u düşünde ziyaret ederek yapılan haksızlığı kınar ve üç komutanı affetmesini teşvik eder. Aynı eylemi Myralıların ödedikleri verginin azaltılması amacıyla tekrar eder. Aziz bu sefer başkente girdiğinde geceyi geçirmek için Blakhernai'deki Meryem Kilisesi'ne gider.[4]

Nikolaos zengin bir ailenin çocuğu olarak doğmuş, genç yaşta anne ve babasını veba salgınında kaybettikten sonra mal varlığını fakirlere dağıtmış-

Aziz Nikolaos'un Büyük Konstantinos'u düşünde ziyareti. 14. yüzyıl. Aziz Nikolaos çevrimi, Dečani Manastırı, Güneydoğu şapel, Kosovo ve Metohija. © BLAGO Fund, Inc

Aziz Nikolaos'un üç genç kız mucizesi. 14. yüzyıl. Aziz Nikolaos çevrimi, Dečani Manastırı, Güneydoğu şapel, Kosovo ve Metohija.
© BLAGO Fund, Inc

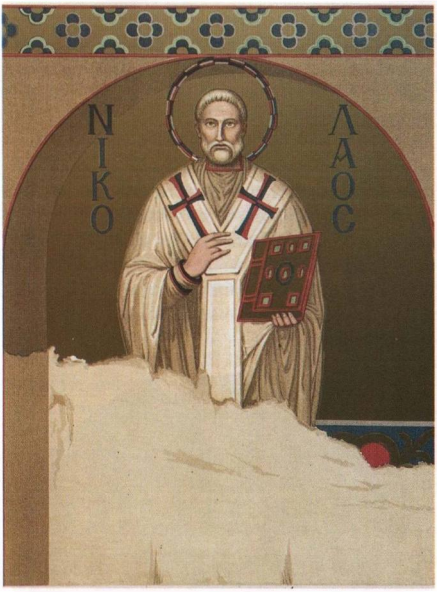
tır. 9. yüzyılda Konstantinopolis'te ortaya çıkan sefil baba ile üç kızına ilişkin mucize, Nikolaos'un hayırseverliğini merhametiyle ve dolaylı olarak günahların affındaki rolüyle bağdaştırır. Babanın kızlarını evlendirebilmek için çeyiz verme imkânı yoktur, onları hayat kadınları olarak kiralamayı düşünür. Kızlar uyurken Nikolaos evlerine gelir ve pencereden altın dolu bir kese fırlatır. Böylece ilk iki kızın çeyizi karşılanmış olur. Kızlar evlenir. Ardından aziz, üçüncü kız için de aynı işlemi tekrarlar. Nikolaos'un hayırseverliğini vurgulayan bu mucize Bizans imparatorluk ideolojisine de ruhani bir model getirir.

İMPARATORLUK BAŞKENTİNDE NIKOLAOS KÜLTÜ

Peder Raymond Janin, Bizans İstanbul'unda Nikolaos'a adanmış yirmi yedi veya yirmi sekiz kilise, şapel ve manastır kaydeder.[5] Bunların en eskisi muh-

Konstantinopolis görünümü. Büyük Saray bölgesi ve *Nea Ekklesia*. Sebastian Münster, yak. 1550-1600. © İstanbul Araştırmaları Enstitüsü

Ayasofya güney *tympanum*. Aziz Nikolaos.
W. Salzenberg, *Alt-Christliche Baudenkmale von Constantinopel vom V. bis XII. Jahrhundert* (Berlin, 1854), lev. XXIX'dan alıntı

temelen 6. yüzyılda Ioustinianos'un yeniden inşa ettirdiği Blakhernai'de Priskos ve Nikolaos Kilisesi'dir. Ancak Nikolaos kültünün başkentte önem kazanması Makedon hanedanı döneminin başlangıcına rastlar.

NEA EKKLESIA

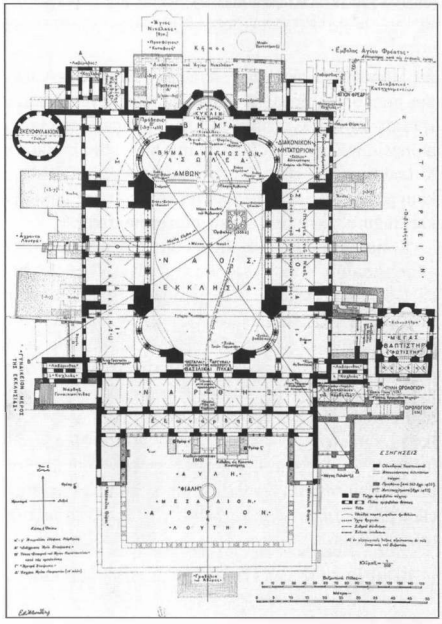
I. Basileios (hük. 811-886) Büyük Saray'ın yanında inşa ettirdiği Nea Kilisesi'ni İsa'ya, Başmelek'e (kaynaklara göre Cebrail veya Mikhael), Peygamber İlyas'a, Meryem'e ve Aziz Nikolaos'a ithaf eder. 1 Mayıs 880'de ithaf edilen *Nea Ekklesia*, 1490'da yıldırım düşmesi sonucu yıkılır.[6] Ancak yazılı kaynaklar planının beş kutsal mekân ve beş kubbeden oluştuğunu ifade eder. Çoklu kutsal mekânlar mimari prototipin belki Myra'daki Nikolaos Kilisesi örneğindeki gibi bir hacı bazilikası olduğunu düşündürebilir. [7] Diğer yandan Nikolaos denizcilerin koruyucusuydu. Nea Kilisesi'nin inşaatına donanma denizcilerinin katkıda bulunmuş olması Nikolaos'a ithafın sebepleri arasında olabilir.

I. Basileios imparatorların soyundan gelmemekteydi. Trakya'da çiftçilikle geçinen mütevazı bir aileye mensuptu. Torunu VII. Konstantinos Porphyrogennetos'un (hük. 913-959) isteğiyle yaklaşık 950'de kaleme alınmış I. Basileios Yaşam Öyküsü'nde (*Vita Basilii*), imparatorun tahtı ele geçirmesi ilahi hak bağlamına oturtulur. Biyografiden öte methiye niteliği taşıyan bu metin Basileios'un soyunu Büyük Konstantinos'a dayandırır ve Tanrı'nın onu imparator olması için kutsadığını vurgular.[8] Büyük Konstantinos'u doğru yargıya teşvik eden, günahkârlara merhamet gösteren Nikolaos, eş imparator III. Mikhael'i öldürterek tahtı ele geçiren Makedon hanedanı kurucusuna ve varislerine ideolojik açıdan olduğu gibi kişisel ahiret endişeleri kapsamında da mükemmel bir araç oluşturur.[9] Nikolaos'a ithaf edilmiş ilahiler sıklıkla müminlere Yargı gününün yaklaştığını ve Nikolaos gibi bir şefaatçiye ihtiyaçları olduğunu hatırlatır, dolayısıyla mezar bezeme programı bağlamlarında ayrıcalıklı bir yere sahiptir.[10]

AYASOFYA'DA NIKOLAOS

Muhtemelen 869 depreminin yol açtığı hasarlardan sonra yapılan onarım kapsamında, Ayasofya kuzey ve güney *tympanum* duvarları I. Basileios'un girişimiyle 880–900 senelerinde yeni bir mozaik programıyla bezenir. Güney *tympanum*'da alt sırada 4. yüzyılın piskopos ve Kilise Babaları arasında Nikolaos da yer alır.[11] Günümüze ulaşmayan Nikolaos mozaiği Gaspare ve Giuseppe Fossati kardeşlerin Abdülmecid dönemindeki restorasyonları (1847-1849) esnasında belgelenmiştir.[12]

10. yüzyılda, başkentteki Nikolaos yortusu resmi kutlamaları *Nikolaos ta Basilidou* olarak bilinen Ayasofya'nın doğu ucundaki dış revakta yer alan şapelde yapılırdı.[13] Önemli yortularda imparator apsisin sol kapısından çıkarak söz konusu şapelin girişinde olması gereken Nikolaos geçidinden binanın güney doğu köşesindeki Kutsal Kuyu şapeline ulaşırdı. İsa Mesih'in Samiriyeli kadınla konuşurken üzerinde oturduğu Yakub'un kuyu ağzı (Yuhanna 4:1-42), en az 9. yüzyıldan itibaren Ayasofya'nın en değerli kutsal emanetleri arasındaydı.[14]

Ayasofya zemin kat, *Nikolaos ta Basilidou* şapeli ve Kutsal Kuyu arasında geçişler. E. Antoniadis, *Ἔκφρασις τῆς Ἁγίας Σοφίας*, I, lev. IZ'den alıntı. Photoshop düzen A. Tayfun Öner

Ayasofya, Bizans'ta resmi imparatorluk törenlerinin düzenlendiği patriklik kilisesiydi. Geniş kitlelerin şifa aradığı, kutsal emanetlerin saklandığı bir hacılık kilisesi değildi. Ancak 11. yüzyıla doğru yapının doğusundaki dış revaklarda ve güney doğu köşesinde şifa mucizelerinin gerçekleştiği bir ibadet merkezi gelişir. Tarihçi Prenses Anna Komnene (1083-yak. 1153) Nikolaos şapelinden, cinayet suçu işleyenlere cezadan kurtulma imkânı veren bir sığınak olarak bahseder.[15] 11. yüzyılda kaydedilmiş bir mucizeye göre Aziz Nikolaos bir topal adama görünür ve iyileşmesi için *ta Basilidou* şapeline gitmesini salık verir. Şapele giden adam buradaki ikonada azizi hemen tanır, ikonaya sarılıp öper ve iyileşir. Bu öykü dilden dile dolaşır ve daha geç dönemlere aktarılır.[16] Ayasofya'da mucize yaratma gücüne sahip diğer bir imge, efsaneye göre bir Yahudi'nin bıçak darbesi sonucu kanayan İsa Mesih ikonasıdır. Efsanenin orijinal metnine göre bu ikona Kutsal Kuyu şapelinde durur. Anlatıya göre, fail akan kanı görünce korkudan ikonayı kuyuya atar; ikona çıkarıldığında kanama hala devam etmektedir.[17]

Nikolaos Moliboton Manastır Kilisesi kurşun mührü. 12. yüzyıl.
Dumbarton Oaks Koleksiyonu, env. no. BZS.1951.31.5.835. © Dumbarton Oaks Research Library and Collection

Konstantinopolis'te diğer bir mucize yaratma gücüne sahip Nikolaos ikonasına Altın Kapı civarında *Nikolaos tou Molibotou* olarak bilinen manastır kilisesinde rastlanır. Manastır büyük olasılıkla bir imparatorluk kuruluşuydu.[18] Mucize öyküsüne göre bir gece vakti imparatorun muhafızları manastırın keşişlerini taciz eder. Bu esnada bir keşiş yağ kandilini yakmaya çalışırken kandil ikonaya çarpar ve ikona kanamaya başlar. Bu ikona 1200'de Novgorodlu Anton'un anlatımına göre gümüşle kaplıydı. İmparator kiliseyi ziyarete geldiğinde gümüş kaplama çıkarılır ve imparator yaralı tasviri öptükten sonra tekrar takılırdı.[19]

GÜRCÜLER MANASTIRI, NIKOLAOS KİLİSESİ VE YETİMLER

Yazma geleneğinde Aziz Nikolaos mucizeleri arasında en erken 10. veya 11. yüzyılda rastlanan bir öykü, Konstantinopolis'te azizin yortusunda halk kutlamalarının "Gürcüler Nikolaos Kilisesi"nde (Νικολάου τῶν Ἰβήρου) yapıldığını söyler. Bu kilisenin topografik konumuna dair bilgiler kısıtlıdır. Yazılı kaynaklardan derlediği bilgiler ışığında Paul Magdalino bu kiliseyi Akropolis tepesinde (Gotlar Sütunu yakınında), şehrin en büyük yetimhanesiyle ilişkilendirmeyi düşünür.[20] Yetimhanede imparator I. Alexios Komnenos (hük. 1082-1118) Gürcü rahibelere bir manastır kurmuştu. Tarihçi Prenses Anna Komnene'nin (1083-1153) tasvirine göre yetimhane çok büyük olduğundan ziyaret için tüm bir gün gerekliydi. Yetimhane aynı zamanda kör, sakat ve yaşlılar için barınaktı.[21] Nikolaos Kilisesi'nin yetimhane ile eşzamanlı gelişmiş olması muhtemeldir.

Bizans'ta yetimhane yöneticisi (*orphanotrophos*) bir devlet ünvanıydı. 11. yüzyılda imparatorluğun güçlü siyasi siması Ioannes Orphanotrophos yetimhane yöneticiliğinden devlet bakanlığına yükselmiş, devletin sivil ve askeri işlerini kontrolü altına almıştı. Kardeşi IV. Mikhael'i (1010-1041) tahta çıkaran da odur. Ioannes, doktorların iyileştiremediği bir ağız ülserinden yakınmaktaydı. Bir gece düşünde Aziz Nikolaos onu ziyaret eder ve bir an önce şifa bulacağı Myra'ya gelmesini söyler. Ioannes azizi dinler ve aralarında değerli kokuların da yer aldığı hediyeler eşliğinde Myra'daki kiliseyi ziyaret eder ve iyileşerek başkente döner. Şükran ifadesi olarak şehri yüksek sur duvarlarıyla çevirtir (1033-1034).[22] Orphanotrophos, Paphlagonialı (Batı Karadeniz) armatör bir aileden gelmekteydi. Dolayısıyla, Nikolaos'a olan inancı azizin denizcilerle olan ayrıcalıklı ilişkisine de dayandırılabilir. Gemi sahipleri 9. yüzyıldan itibaren tatminkâr bir vergi politikasından faydalanmış ve toplumda yükselen bir sınıf olarak öne çıkmıştı.

KONSTANTINOPOLIS'TE KIŞ ŞENLİKLERİ VE AZİZ NIKOLAOS BRUMALIA'DAN "ON İKİ GÜN" KUTLAMALARINA

Bizans takviminde 24 Kasım-17 Aralık tarihleri *Brumalia* kutlamalarına ayrılır. *Bruma*, Latince kış

OCAK AYININ İLK DÖRT GÜNÜ, KALANDA KUTLAMALARININ YAPILDIĞI, EVLERİN SÜSLENDİĞİ, KAPILARA DEFNE YAPRAKLARINDAN ÇELENKLERİN ASILDIĞI, İNSANLARIN BİRBİRLERİNE HEDİYE DAĞITTIĞI, SOKAKLARDA ÇEŞİTLİ HAYVAN KOSTÜMÜ VEYA KARŞI CİNSİN KIYAFETLERİNE BÜRÜNMÜŞ MASKELİ KİŞİLERİN ALAYLAR OLUŞTURDUĞU EĞLENCELERE AYRILIR.

gündönümü anlamına gelir yani senenin en kısa günüdür.[23] Geç Antik Çağ Konstantinopolis'inde toplum hayatının önemli bir parçası olan bu kutlamalar 9. yüzyılda bir süre unutulduktan sonra imparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos (hük. 903-959) döneminde yeniden canlanır. Kökeninde bu kutlamalar, toprak ve yer altı tanrıları Dionysos, Demeter, Kronos kültleriyle ilişkilidir. Tarımsal, kozmolojik, astrolojik anlamlar taşır. Hasatın sonunu ve kışın başlangıcını vurgular. 6. yüzyıldan itibaren rastlanan bir uygulamaya göre yirmi dört günlük bu zaman diliminde her güne Yunan alfabesinden bir harf karşılık gelir.[24] İsimlerinin ilk harfine denk gelen günde insanlar arkadaşlarına eğlence ve ziyafet düzenler, çeşitli hediyeler, kurabiyeler dağıtır. İmparator Konstantinos Porphyrogennetos *brumalia*'sını Kappa (K) harfiyle eşleşen 3 Aralık'ta kutlamış olmalıdır. Saray protokolünde imparator davetlilere mumlar, değerli kaplar, ipekli giysiler hediye eder.[25] Bu dönemde *brumalia* kutlamalarına Meryem'e dua gibi Hristiyan unsurlar da eklenir.

Bizans'ta İsa Mesih'in doğum kutlamaları 25 Aralık'ta yapılırdı. Pagan geleneğinde bu tarih "Fethedilmemiş Güneş"in doğum şenliğine (*dies natalis solis invicti*) denk gelir. Ayasofya'daki kutlamalarda imparator alayının değişik duraklarında iyi dilek tezahüratları, hükümdarı metaforik açıdan Üç Müneccim'e yol gösteren Beytüllahim (Bethlehem) yıldızına benzetir. İmparator, İsa'nın doğumu gibi önemli yortularda Ayasofya'ya girişinde tacını çıkarır ve kutsal sunağa hediye olarak bir kesenin içinde altın bırakırdı. "Büyük Kiliseden" çıkışta ise patrik, alayın son durağı olan Kutsal Kuyu Şapeli'nde imparatora tacını giydirirdi.

Kilise takviminde 1 Ocak Kaisareialı (Kayserili) Basileios'un günüdür. Rum Ortodoks geleneğinde Batılı Noel Baba'nın muadili, çocukların sevgilisi olan Kilise Babası Kayserili Büyük Basileios'tur. Ocak ayının ilk dört günü, Roma döneminde başlayarak kesintisiz Bizans'ta da devam eden *Kalanda* kutlamalarının yapıldığı, evlerin süslendiği, kapılara defne yapraklarından çelenklerin asıldığı, insanların birbirlerine hediye dağıttığı, sokaklarda çeşitli hayvan kostümü veya karşı cinsin kıyafetlerine bürünmüş maskeli kişilerin alaylar oluşturduğu ve gece evlere baskın yaptığı eğlencelere ayrılır.[26] Buradaki maskeli kişiler, halk arasında *kallikantzaroi* (tekil *kallikantzaros*) olarak tanımlanan, Anadolu folklorunda "karakoncolos"ta karşılık bulan, bir nevi kış cinine ilişkin korku hikâyelerine yol açmıştır.[27]

Bu maskeli eğlenceler daha geç dönemlerde Paskalya orucundan önce düzenlenen karnaval şenliklerine kaydırıldı.

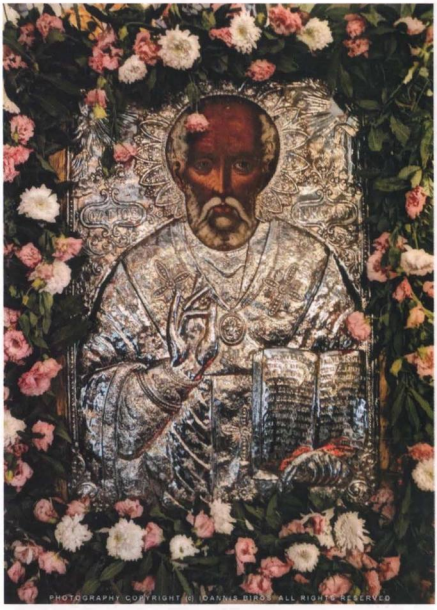
10. yüzyılda, İsa'nın doğum kutlamalarıyla 6 Ocak'ta yer alan Suların Kutsanması arasındaki dönem sarayda "On İki Gün Kutlamaları" olarak tanımlanır. Bu zaman diliminin dokuzuncu gününde (3 Ocak) imparator bir gün önce (2 Ocak) düzenlenen koşu müsabakasındaki yarışmacılarının şerefine ziyafet verir. Ziyafet mekânı misafirlerin antik tarzda uzandığı on dokuz yataklı yemek odasıdır. Eğlenceler arasında meşhur "Gotlar Gösterisi" yer alır. Saray protokolünde 4.-6. yüzyıllarda yerleşmiş bu gösteri sonradan yok olmuş, 10. yüzyılda ise yeniden canlanmıştı.[28] Başlangıçta Gotlar bir saray muhafızları bölüğündeydi. 10. yüzyılda, imparatora tezahürattan sorumlu, törensel bir işleve dönüşmüş Hipodrom partileri mensubu oldular. Kürklere bürünmüş maskeli Gotlar gürültülü biçimde ellerindeki sopalarla miğferlerine vurarak imparatorun masasına yaklaşır ve iki daire oluştururlardı. Lavta ve koro eşliğinde "Gotlar şarkısı" söylenir, "tul, tul" gibi anlamı belirsiz, muhtemelen Gotların kendi dilinden türemiş sözcükler içeren ilahiler imparatora övgülerle sona ererdi.

NIKOLAOS'TAN NOEL BABA'YA

Nikolaos'un Noel Baba ile özdeşleşmesinin kökeni Kuzey Avrupa geleneklerine uzanır. 12. yüzyıldan beri bilinen yaygın bir efsaneye göre bir kasap üç

"Merry Old Santa Claus". Thomas Nast çizimi.
Harper's Weekly, 1 Ocak, 1881'den alıntı

Anma gününde çiçeklerle bezenmiş gümüş kaplı Aziz Nikolaos ikonası. Yeniköy Aya Nikola Kilisesi, 6 Aralık 2019.
© Ioannis Biros

çocuğu öldürüp parçalanmış vücutlarını tuzlayarak bir fıçıya koyar. Aziz Nikolaos bu çocukları kurtarmaya gelir ve diriltir.[29] Nikolaos'un kilise takviminde anıldığı 6 Aralık Noel ayına denk geldiğinden çocuklarla ilişkilendirilmesinde etkili olmuştur. Ancak 18. yüzyıl Kuzey Avrupa'sında Protestan Reformu'ndan sonra Nikolas'a ilgi azalır ve çocuklara hediye günü Noel'e kayar. Dolayısıyla onlara hediyelerini getirecek ve aynı zamanda uslu durmalarını tembihleyecek hem biraz korkutucu hem de şirin bir figür gerekmektedir. Bu nedenle Almanya'da Sankt Nikolaus ve diğer Avrupa ülkelerinde de benzer figürler ortaya çıkar.

Daha sonra 19. yüzyılda, Amerika'da bir grup şair ve yazar, eski Aziz Nikolaos geleneğinin Noel'e uyarlanmış bir biçimini yeniden canlandırmak ve bir aile kutlaması haline getirmek ister. Hediye getiren Mucizeci Nikolaos figürünü alıp dini ögelerden arındırır ve Alman kültüründeki figürlerden esinlenerek Santa'yı kürklere büründürürler. Noel Baba'nın bugün bilinen portresi karikatür sanatçısı Thomas Nast'a (1840-1902) aittir. Coca Cola reklamlarının ünü ile Santa Claus bugünkü evrensel boyutuna ulaşır.[30] Andy Warhol'un 1981 tarihli "Mitler" (*Myths*) serisinde Santa Claus, Mickey Mouse ve Superman gibi dünyevi ikonlar arasında yer alır.

Düşler aracılığıyla bir kesede çeyiz parası getiren Mucizeci Nikolaos'tan şömineden sürpriz biçimde hediyeleri getiren Santa Claus'a geçiş, halk inancında ve dünyevi ritüellerde efsanelerin etkileyici gücünü vurgular. Karanlık ve soğuk kış günlerinden doğanın yeniden uyanışına geçişlerde dünyevi ritüellerle dini ritüeller ahenkli bir örtüşme gösterir. Nikolaos'un dünyevi yaşamla ruhani yaşam arasındaki hareketliliği, çok yönlü mucizeleri; yetimlerden gemicilere, bürokratlara; koruyucu kimliği evrensel bir sembole dönüşüm yolunda elverişli unsurlar oluşturmuştur.

DİPNOTLAR

* CNRS (UMR 8167 Orient et Méditerranée), Paris. Bu yazının ilk versiyonunu Yeniköy Aya Nikola Kilisesi 180. kuruluş yıldönümü vesilesiyle düzenlenen kültürel etkinlikler kapsamında, 22 Aralık 2018'da sözlü olarak sunmuştum. Etkinliğe davet ederek bu araştırmamı destekleyen Peder Agathangelos Siskos'a, Yeniköy Aya Nikola Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı Başkanı Aleksandros Kapudağ'a, Yeniköy Panayia Rum Ortodoks Kilisesi ve Mektebi Vakfı Başkanı Laki Vingas'a, Mihali Hannutoğlu'na, Ioannis Biros'a yardımları için çok teşekkür ederim.

1 N. P. Ševčenko, "The 'Vita' Icon and the Painter as Hagiographer," *Dumbarton Oaks Papers* 53 (1999), s. 149-165.

2 I. Ševčenko ve N. P. Ševčenko, *The Life of St. Nicholas of Sion* (Brookline Mass., 1984), s. 91, no. 57.

3 G. Anrich, *Hagios Nikolaos. Der heilige Nikolaos in der griechischen Kirche. Texte und Untersuchungen*, 2 Cilt (Leipzig ve Berlin, 1913).

4 P. Magdalino, "Le culte de saint Nicolas à Constantinople," der. V. Gazeau, C. Guyon ve C. Vincent, *En Orient et en Occident, le culte de saint Nicolas en Europe (X^e-XXIe siècle). Actes du colloque de Lunéville et Saint-Nicolas-de-Port, 5-7 décembre 2013* (Paris, 2015), s. 42-43, 50.

5 R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin*, I : *Le siège de Constantinople et le patriarcat œcuménique*, 3 : *Les églises et les monastères*, 2. Baskı (Paris, 1969), s. 368-377.

6 *Nea Ekklesia* Giovanni Andrea Vavassore'nin 1478/79-1481 tarihli şehir görünümünde yer alır. Bkz. A. Effenberger, "Konstantinopel/İstanbul-die frühen bildlichen Zeugnisse," der. F. Daim, *Die byzantinischen Höfen Konstantinopels, Byzanz zwischen Orient und Okzident* 4 (Mainz, 2016), s. 25-29.

7 P. Magdalino, "Observations on the Nea Ekklesia of Basil I," *Jahrbuch des* Österreichischen *Byzantinistik* 37 (1987), s. 56-59 (*Studies on the History and Topography of Byzantine Constantinople*, bölüm V de yeniden basılmıştır); agy, Le culte de saint Nicolas, s. 52.

8 *Chronographae quae Theophanis Continuati nomine fertur Liber quo Vita Basilii Imperatoris amplectitur*, ed. I. Ševčenko, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 42 (Berlin, 2011), s. 83.

9 Bk. L. Brubaker, *Vision and Meaning in Ninth-Century Byzantium: Image as Exegesis in the Homilies of Gregory of Nazianzus* (Cambridge, 1999).

10 N. P. Ševčenko, *The Life of Saint Nicholas in Byzantine Art* (Torino, 1983), s. 159-162 ve 173; H. Maguire, "From the Evil Eye to the Eye of Justice: The Saints, Art, and Justice in Byzantium," der. A. Laiou ve D. Simon, *Law and Society in Byzantium: Ninth-Twelfth Centuries* (Washington DC, 1994), s. 227-238.

11 C. Mango, *Materials for the Study of the Mosaics of St. Sophia at Istanbul* (Washington DC, 1962), s. 48-51, çizim no. III; C. Mango ve E. J. W. Hawkins, "The Mosaics of St. Sophia at Istanbul. The Church Fathers on the North Tympanum," *Dumbarton Oaks Papers* 26 (1972), s. 1-41.

12 G. Fossati, *Aya Sofia, Constantinople as Recently Restored by Order to H. M. the Sultan Abdul-Med jid. From the Original Drawings by Chevalier Gaspard Fossati*, lithographed by Louis Haghe (Londra, 1852), s. 11, res. 57; *600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-49 Fossati Restorasyonu*, yay. haz. V. Hoffmann (İstanbul, 2000), s. 116, no. 46.

13 J. Mateos. S. J., *Le typicon de la Grande Église*, t. I, *Le cycle des douze mois*, Orientalia christiana analecta 165 (Roma 1962), s. 124. *De Cerimoniis aulae byzantinae libri duo*, der. J. J. Reiske, 2 Cilt (Bonn, 1829-1830), I. 35, s. 182-183. Bk. C. Mango, *The Brazen House* (Kopenhag, 1959), s. 60-72, 80-81. Şapelin Ayasofya planında konum önerisi için bkz., E. Antoniadis, *Ἔκφρασις τῆς Ἁγίας Σοφίας* [Ekfrasis tis Ayias Sofias] (Atina ve Leipzig, 1907), II, s. 163-169.

14 Kutsal Kuyu'nun yerini 1901'de Alexander van Millingen tespit etmiş, Eugenios Antoniadis'in Ayasofya çalışmasına katkıda bulunmuştu. Bk. Antoniadis, *Ἔκφρασις τῆς Ἁγίας Σοφίας*, II, s. 173-176.

15 *Annae Comnenae Alexias*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 40, der. D. R. Reinsch ve A. Kambylis (Berlin ve New York, 2001), 2.5.4. Ayrıca bkz. R. Macrides, "Killing, Asylum, and the Law in Byzantium," *Speculum* 63:3 (1988), s. 509-538.

16 Anrich, *Hagios Nikolaos*, I, s. 351-353. Janin, *La géographie ecclésiastique*, s. 368.

17 *Christusbilder. Untersuchungen zur Christlichen Legende*, der. E. von Dobschütz (Leipzig, 1899), s. 216**-219**; S. Efthymiadis, "Diegeseis on Hagia Sophia from Late Antiquity to Tenth-Century Byzantium," *Byzantinoslavica* 73 (2015), s. 18-19; M. Vassilaki, "Bleeding Icons," der. A. Eastmond, L. James, *Icon and Word. The Power of Images in the Byzantium. Studies Presented to Robin Cormack* (Aldershot 2003), s. 121-133.

18 Magdalino, Le culte de saint Nicolas, s. 54; J. Cotsonis, "An Image of Saint Nicholas with the 'Tongues of Fire' on a Byzantine Lead Seal," *Studies in Byzantine Sigillography* 13, der. A.-K. Wassiliou-Seibt ve C. Stavrakos (Turnhout, 2019), s. 162.

19 Janin, *La géographie ecclésiastique*, s. 372-373.

20 P. Magdalino, *Constantinople médiévale. Études sur l'évolution des structures urbaines*, Travaux et mémoires du Centre de recherches d'histoire et civilisation de Byzance, Monographies 9 (Paris, 1996), s. 53.

21 Anna Komnene, *Aleksiad*, 15.7.4-9.

22 *Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum*, der. I. Thurn, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 5 (Berlin ve New York, 1973), 397.6.
23 J. R. Crawford, "De Bruma et Brumalibus Festis," *Byzantinische Zeitschrift* 23 (1920), s. 365-396 ; C. P. Jones, *Between Pagan and Christian* (Cambridge, Mass. ve Londra 2014), s. 121.
24 Yunan alfabesinde harflere sayısal değer yüklenir.
25 *De Cerimoniis*, II.18. M. G. Parani, "Rise Like the Sun, the God Inspired Kingship: Light Symbolims and the Uses of Artificial Lighting in Midle and Late Byzantine Ceremonial," der. A. Lidov, *Hierotopy of Light and Fire in the Culture of the Byzantine World* (Moskova, 2013), s. 159-184.
26 A. Kaldellis, "The Kalends in Byzantium, 400-1200: A New Interpretation," *Archiv für Religionsgeschichte* 13:1 (2010), s. 184-204.
27 Ü. S. Şişmanoğlu Şimşek, "The Karakoncolos/ Kalikancaros Belief in Turkish and Greek Sources," *Milli Folklor* 120 (2018), s. 184-197.
28 *De Cerimoniis*, I.83, der. Reiske, s. 382-386. E. Bolognesi Recchi Franceschini, "Winter in the Great Palace. The Persistence of Pagan Festivals in Christian Byzantium," der. S. Efthymiadis, C. Rapp, D. Tsougarakis, *Bosphorus. Essays in Honour of Cyril Mango, Byzantinische Forschungen* 21 (Amsterdam,1995), s. 117-132.
29 Bkz. J. Fredell, "The Three Clerks and St. Nicholas in Medieval England," *Studies in Philology* 92:2 (1995),s. 181-202.
30 *San Nicola. Splendori d'arte d'Oriente e d'Occidente*, der. M. Bacci (Milano, 2006), s. 348; B. Handwerk, "From St. Nicholas to Santa Claus: The Surprising Origins of Kris Kringle," *National Geographic*, 25 Aralık 2018. Online: https://www.nationalgeographic.com/news/2018/12/131219-santa-claus-origin-history-christmas-facts-st-nicholas/.

Demre Metropoliti Hrisostomos ile Söyleşi

SÖYLEŞİ: ELÇİN MACAR

Geçen gün tarihi Demre Kilisesi'nde ayin yaptınız. Ne sıklıkla ayin yapıyorsunuz?
Aziz Nikola'nın kilise takvimindeki günü 6 Aralık'tır. Her 6 Aralık'ta, Kültür Bakanlığından izin alarak ayin yapıyoruz. Ayrıca son yıllarda turizm acenteleri giderek artan bir şekilde buraya tur düzenliyorlar, resmi izni kendileri alıyorlar ve genellikle benden de ayine riyaset etmemi talep ediyorlar. Bu şekilde daha çok Rusların ilgi gösterdiğini görüyoruz. Eğer kalabalıklarsa kiliseyi, 20-30 kişi olduğundaysa bana ait özel mekanın şapelini kullanıyoruz. Böylece yılda 4-5 ayin gerçekleştiriyorum.

Ruslar dediniz! Ben Rum Patrikhanesi ekümenik sıfatına dayanarak Ukrayna Kilisesi'ne bağımsızlık verince, Rus Ortodoks Kilisesi İstanbul Patrikhanesi'nin ayinlerine Rusların katılımını yasakladı diye biliyordum.
Son 15-20 yıldır Antalya bölgesinde ciddi bir Rus nüfus ve bir de dernekleri var. Türkiye'de yaşayan Ruslar bu emri dinlemiyorlar ve sık sık ayinlerime katılıyorlar, hatta onlar ayin talep ediyorlar.

Bildiğim kadarıyla, Ukrayna krizi sonrasında, Rus Ortodoks Kilisesi Türkiye'de Georgij Ivanchoglo adlı bir papaz görevlendirdi. Geçenlerde de Demre'de ayin yaptı.
Evet. Bu bizim açımızdan kabul edilemez bir durumdur. Bölgenin kilise hukuku açısından (kanonik) sorumlusu benim. Ben izin vermezsem hiçbir ruhani böyle bir ayin yapamaz. Üstelik bu papaz konuşmalarında siyaset yapıyor. Büyükelçi Karlov'un öldürülmesinden söz ediyor ve burada var olan düzeni bozmaya çalışıyor. Yerel yetkililerin de rahatsız olduklarını biliyorum. Ben de Rus Ortodoks Kilisesi'nin dışişlerinden sorumlu yetkilisi Metropolit Hilarion'a bir mektup yazarak, seleflerimi de anarak, burada uzun zamandan beri metropolit olduğunu, şimdiye kadar izin alarak ayin yaptıklarını, bu bölgenin onların diasporası olmadığını hatırlattım.

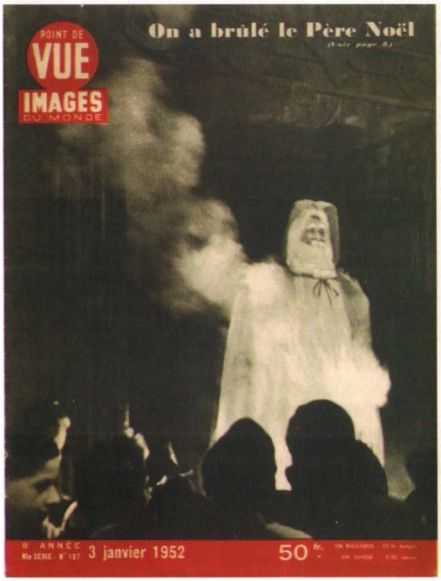
Son yıllarda bölgeye bir Rus ilgisinden söz edebilir miyiz?
Birkaç yıl önce, 19. yüzyılda Ortadoğu'daki kiliselere ve Kutsal Topraklar'a yönelik yoğun bir faaliyet içerisinde olan Filistin Cemiyeti'nin İstanbul şubesi açıldı. Son zamanlarda söz konusu papaz birçok yerde ayin yapıyor. Bunun yanı sıra Türkiye'ye yerleşmiş inançlı Rus Ortodoksların inançları gereği ilgisi var tabii.

Demrelilerin Demre Metropoliti'ne ilgisi nasıl?
Beni her zaman büyük bir saygıyla karşılıyorlar. Sanırım bu hem beni benimsemiş olmaları ile hem de Demre'ye artan turist ilgisi ile bağlantılı.

Noel Baba'nın Çilesi

CLAUDE LÉVI-STRAUSS

FRANSA'DA 1951 YILI NOEL KUTLAMALARINDA ENDİŞE VERİCİ BİR "PAGANLAŞTIRMA" TESPİT EDEN VE BU ANMANIN HRİSTİYANLARIN GÖZÜNDE İFADE ETTİĞİ DERİN ANLAMDAN UZAKLAŞARAK KAMUOYU NEZDİNDE DİNSEL DEĞERİ OLMAYAN BİR EFSANEYE DÖNÜŞMESİNİ HOŞ KARŞILAMAYAN KİLİSELER (HEM KATOLİK HEM PROTESTAN), BU DURUMU KINIYORLARDI. HATTA DIJON KATEDRALİ'NİN ÇIKIŞINDA KİLİSE OKULLARINDAN GELEN ÇOCUKLARIN ÖNÜNDE NOEL BABA MAKETİ YAKILARAK BİR PROTESTO BİLE DÜZENLENMİŞTİ. CLAUDE LÉVI-STRAUSS BU OLAY ÜZERİNE 1952'DE AŞAĞIDAKİ "NOEL BABA'NIN ÇİLESİ" YAZISINI LES TEMPS MODERNES DERGİSİ İÇİN KALEME ALMIŞTI.

Point de Vue dergi kapağı, no. 187, 3 Ocak 1952

ÇEVİRİ: HALDUN BAYRI

Noel Baba âl rengi giyinir: Bir kraldır o. Ak sakalı, kürkü ve çizmeleri; içinde seyahat ettiği kızak kışı çağrıştırır. Ona "baba" denir, yaşlı biridir; dolayısıyla eskilerin otoritesinin babacan biçimini cisimleştirmektedir. Bütün bunlar hayli açıktır ama dinsel tipoloji açısından onu hangi kategoriye yerleştirmemiz uygun olur? Mitik bir varlık değildir zira kökeni ve işlevleri hakkında açıklamalar sunan bir mitosu yoktur; efsaneleşmiş bir şahsiyet de değildir çünkü ona dayalı hiçbir yarı tarihsel anlatı yoktur. Aslında, biçimi ebediyen tespit edilmiş ve salt bir işlevle tanımlanıp düzenli aralıklarla geri dönen bu doğaüstü değişmez varlığın daha ziyade ilahlar ailesiyle akrabalığı vardır; zaten yılın bazı dönemlerinde, mektup ya da dualarla çocukların tapınmasına muhatap olur; iyileri ödüllendirip kötüleri cezalandırır. Toplumumuzda belli bir yaş grubunun ilahıdır ve Noel Baba ile hakiki bir ilah arasındaki tek fark da çocuklarını ona inanmaya teşvik etmelerine ve bu inanışı sayısız aldatmacayla ayakta tutmalarına rağmen büyüklerin buna inanmamalarıdır.

Demek ki Noel Baba, öncelikle, küçük çocuklar ile ergenler ve yetişkinler arasındaki statü ayrımının ifadesidir. Bu bakımdan, etnologların çoğu toplumda incelemiş oldukları geniş bir inanç ve uygulamalar bütününe, yani geçiş ve kabul (*initiation*) ayinlerine bağlanır. Nitekim, şu ya da bu biçimde, bazı sırları bilmedikleri için ya da yetişkinlerin uygun gördükleri zaman açıklayacakları —özenle canlı tutulan— bazı yanılsamalara inandıkları için çocukların (bazen kadınların da) erkek toplumundan dışlanmadığı insan topluluğu pek azdır. Bazen bu ayinler şu anda incelediklerimize şaşırtacak kadar çok benzer. Mesela Noel Baba ile ABD'nin güneybatısındaki yerlilerin *kaçina*'ları arasındaki benzerlik karşısında şaşkınlığa düşmemek ne mümkün? Kostümlü ve maskeli bu şahsiyetler tanrıları ve ataları cisimleştirirler; düzenli aralıklarla köylerini ziyarete gelip orada dans ederler ve çocukları ya ödüllendirir ya da cezalandırırlar zira çocukların geleneksel kılıklara bürünmüş ebeveyn ya da akrabalarını tanımamaları için hazırlık yapılmıştır. Noel Baba da, Öcü, Kamçılı Baba[G.N 1] vb. gibi şimdi arka plana atılmış diğer yardımcı oyuncularla kuşkusuz aynı ailedendir. Bu cezalandırıcı *kaçina*'lara müracaatı günümüzde yasaklayan eğitimsel eğilimlerin, —pozitif ve rasyonalist anlayışta-

ki gelişmenin zannettirebileceği gibi— Noel Baba'yı da aynı mahkûmiyet kapsamına almak yerine, iyi niyetli Noel Baba şahsiyetinin yüceltilmesine varmış olması son derece manidardır. Bu bakımdan eğitim yöntemlerinde rasyonelleşme olmamıştır zira Noel Baba Kamçılı Baba'dan daha "rasyonel" değildir (Kilise bu noktada haklı): Daha ziyade mitik bir yer değiştirmeyle karşı karşıyayızdır, açıklanması gereken de budur.

İnsan topluluklarındaki kabul ayin ve mitoslarının pratik bir işlevi olduğu muhakkak: Büyüklerin küçükleri düzen ve itaat içinde tutmalarına yardım eder. Bütün yıl boyunca Noel Baba'nın cömertliğinin çocukların usluluklarıyla orantılı olacağını hatırlatmak için onun ziyaretinden bahsederiz; hediye dağıtımının dönemsel karakteri de faydacı bakış açısından çocukların taleplerinin disiplin altına alınmasına, hediye talep etme *hakkı*'na gerçekten sahip oldukları ânın kısa bir döneme indirgenmesine yarar. Fakat faydacı açıklamanın çerçevesini paramparça etmeye bu basit önerme yeter. Zira çocukların hakları olduğu ve bu hakların yetişkinlere buyurganca dayatılmasından ötürü bunların çocuklara mukayyet olup sınırlar koymak için hem bir mitoloji hem de pahalı ve karmaşık bir ritüel hazırlamak zorunda oldukları da nereden çıkmaktadır? Noel Baba inanışının sadece yetişkinler tarafından çocuklara hoşluk olsun diye benimsetilen bir *aldatmaca* olmadığı hemen görülür; çok büyük ölçüde, iki nesil arasında hayli külfetli bir *alışveriş*'in sonucudur bu. Evlerimizi süslediğimiz yeşil bitkiler —çam, çobanpüskülü, sarmaşık, ökseotu— ile tam bir ritüel söz konusudur. Bugün kolayca ulaşılan bir lüks olan bu bitkiler, vaktiyle, hiç değilse bazı bölgelerde, halkın iki sınıfı arasında bir mü*badele* nesnesi olmuşlardır: 18. yüzyılın ikinci yarısında bile, İngiltere'de Noel arifesinde kadınlar *gooding*'e çıkar, yani kapı kapı dolaşıp yardım toplar, bunun karşılığında da bağışçılara yeşil dallar dağıtırlardı. Çocukları da aynı ticaret konumunda buluruz; Aziz Nikola Yortusu'nda yardım toplayan çocukların bazen kadın kılığına girdiklerini kaydetmenin tam yeri; çocuklar da kadınlar da topluluğa kabul edilmiş değillerdi.

Oysa, kabul ritüellerinde her zaman yeterince dikkat göstermediğimiz fakat bunların doğasını önceki paragrafta zikredilen faydacı mülahazalardan daha derinlemesine aydınlatan çok önemli bir veçhe vardır. Örnek olarak daha önce sözünü etmiş olduğumuz Pueblo yerlilerindeki *kaçina*'ların ritüelini ele alalım. Çocukların *kaçina*'ları cisimleştiren kişilerin insan olduklarından habersiz bırakılması, sadece onlardan çekinmeleri ya da onlara saygı göstermeleri ve bu minvalde davranmaları için midir? Evet, kuşkusuz ama ritüelin ikincil işlevinden ibarettir bu zira köken mitosunun kusursuz biçimde ifade ettiği başka bir açıklama vardır. Bu mitos, *kaçina*'ların, atalar zamanındaki göçler döneminde bir ırmakta feci şekilde boğulan ilk yerli çocukların ruhları olduğunu açıklamaktadır. Dolayısıyla, *kaçina*'lar hem ölümün kanıtı hem de ölümden sonraki yaşamın tanığıdır. Ama dahası var: Günümüzdeki yerlilerin ataları, sonunda köylerine yerleşmeye karar verdikleri vakit, mitosun aktardığına göre, her sene *kaçina*'lar tarafından ziyaret edilmekteydiler ve bunlar giderken çocukları da beraberlerinde götürüyorlardı. Çocuklarını kaybetmekten korkan yerliler, her sene onları maskeler ve danslarla temsil edecekleri vaadiyle *kaçina*'lardan öbür dünyada kalma sözü alırlar. Çocuklara *kaçina*'ların sırrının açıklanmaması, ne öncelikle ne de özellikle onları korkutmak içindir. Bunun tam aksi sebeple olduğunu kolaylıkla söyleyebilirim: Çünkü onlar *kaçinadır*. Aldatmacanın dışında tutulurlar, çünkü gerçekliği temsil ederler (aldatmaca işte bu gerçeklikle bir nevi uzlaşmadır). Yerleri başkadır: Maskelerin ve canlıların yanı değil, tanrıların ve ölü-

***Kaçina* bebekleri.** https://www.britannica.com/topic/kachina-doll

Pueblo yerlilerindeki *kaçina*'ların dansı, Shongopavi, Arizona, USA, 1870-1900
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_mask_of_Kachina_(Hopi_Indians_%22rain_maker%22),_village_of_Shonghopavi,_Arizona,_by_Underwood_%26_Underwood.jpg

lerin, ölüler dediğimiz tanrıların yanıdır. Ve ölüler çocuktur.

Bu yorumun tüm kabul ayinlerine hatta toplumun iki gruba bölündüğü tüm durumlara teşmil edilebileceğine inanıyoruz. Topluluğa kabul edilmemişlik veya sırra vâkıf olmama, sırf cehaletle, yanılsamayla ya da başka olumsuz yan anlamlarla tanımlanan bir mahrumiyet hali değildir. Kabul edilmiş olanlarla olmayanlar arasındaki ilişkinin olumlu bir içeriği vardır. Biri ölüleri, diğeri dirileri temsil eden iki grup arasındaki birbirini tamamlama ilişkisidir bu. Bizzat ritüel boyunca roller zaten değişir, hem de birçok kez; zira ikilik, birbirlerini sonsuza dek yansıtan karşı karşıya konulmuş aynalarda olduğu gibi bir perspektif karşılıklılığı doğurur: Kabul edilmemiş ölüler, aynı zamanda en üst düzeyde kabule mazhar olanlardır; sık sık vuku bulduğu gibi, yeniyetmelere korku salmak için ölülerin hayaletlerini canlandıranlar kabul edilmiş olanlar iken, ritüelin ileri bir evresinde onları dağıtmak ve geri dönüşlerini öngörmek de şimdinin yeniyetmelerine düşer. Bizi mevzumuzdan uzaklaştırabilecek bu mülahazaları daha ileri götürmeden, topluluğa kabul sosyolojisi alanına giren Noel Baba'ya bağlı ritüel ve inanışların, çocuklarla yetişkinler arası karşıtlığın ardında yatan, ölülerle diriler arasındaki daha derin karşıtlığı bariz kıldığını kendimize hatırlatmak yeterli olacaktır.

Bazı ritüellerin işlevinin ve bu ritüelleri kurmaya yarayan mitosların içeriğinin salt eşzamanlı bir tahlilinin ardından sonuç bölümüne geldik. Fakat artzamanlı bir tahlil de olsaydı bizi aynı sonuca götürürdü. Zira din tarihçileri ve halkbilimciler tarafından genel olarak Noel Baba'nın en uzak kökeninin o Şenlik Papazı'na, *Abbas Stultorum*'a, İngilizcedeki adıyla *Lord of Misrule*'un Fransızcadaki tam tercümesi olan *Abbé de la Malgouverné*'ye (Başıbozuklar, Haylazlar Papazı) dayandığı kabul edilir. Bütün bu kişilikler, belirli bir süreliğine, Noel'in kralı olurlar

ve bunları Roma dönemindeki Saturnalia[Ç.N 2] kralının mirasçıları olarak görebiliriz. Nitekim Saturnalia, larvaların yani şiddet görerek öldürülmüşlerin ya da defnedilmeden bırakılmışların bayramıydı ve çocukları yiyen yaşlı Satürn'ün ardında, simetrik suretlerin gölgesi görülüyordu: Çocukların velinimeti tonton Noel; çocuklara hediyeler taşıyan, yeraltı dünyasının boynuzlu iblisi İskandinav Julebok; çocukları dirilten ve onları hediyelere boğan Aziz Nikola; sonunda da, aslen küçük yaşta ölmüş çocuklar olup çocuk katili rollerinden vazgeçen ve kâh ceza kâh hediye dağıtan *kaçina*'lar. *Kaçina*'lar gibi, Satürn dediğimiz arkaik prototipin de bir filizlenme tanrısı olduğunu ekleyelim. Santa Claus ya da Noel doğum tarihi olarak Kilise'nin 25 Aralık'ı (mart ya da ocak yerine) saptadığını varsaymak için elimizde sağlam nedenler var. Aslında, "Aralık şenlikleri" İlk Çağ'dan Orta Çağ'a kadar hep aynı özellikleri arz eder. Önce binalar yeşil bitkilerle süslenir; sonra hediyeler alınır verilir ya da çocuklar sevindirilir; neşeli ziyafetler düzenlenir; son olarak da zenginlerle yoksullar, efendilerle hizmetkârlar arasında dostane ilişkiler yaşanır.

Olgulara daha yakından bakınca, aynı ölçüde sarsıcı bazı yapısal benzerlikler kendini gösterir. Tıpkı Roma'daki Saturnalia gibi Orta Çağ Noeli de hem bağdaştırıcı hem zıt iki özellik arz eder. Öncelikle bir araya gelinir ve duygu birliği edilir; sınıflar ya da ta-

ÇOCUKLARIMIZI HEDİYELERİNİN ÖTE DÜNYADAN GELDİĞİNE İNANDIRMAMIZ, ASLINDA, ÇOCUKLARIMIZA HEDİYE VERME BAHANESİYLE BİZİ BU HEDİYELERİ ÖTE DÜNYAYA SUNMAYA TEŞVİK EDEN GİZLİ HAREKETİ GÖZLERDEN KAÇIRMAYI SAĞLAR. BU YOLLA, NOEL HEDİYELERİ, ÖNCELİKLE ÖLMEMEKTEN İBARET OLAN YAŞAMIN TATLILIĞINA SUNULMUŞ GERÇEK BİR ADAK OLMA ÖZELLİĞİNİ KORUMAKTADIR.

Baba dediğimiz modern kişilik gerçekte, bağdaştırılan birçok kişiliğin kaynaşmasının sonucudur: Aziz Nikola'nın himayesiyle seçilen çocuk-piskopos Şenlik Papazı; çoraplar, pabuçlar ve bacalarla ilgili inanışların dayandığı bayramıyla Aziz Nikola. Şenlik Papazı 25 Aralık'ta hüküm sürerdi; Aziz Nikola'nın günü 6 Aralık'tı; çocuk-piskoposlar Masum Azizler günü yani 28 Aralık'ta seçilirdi. İskandinav Jul ise Aralık'ta kutlanırdı. 18. yüzyılla birlikte Du Tillot'nun Noel'i Saturnalia'ya bağlamak için başvurduğu ve Horatius'un bahsettiği *libertas decembris*'e (bkz. Ç.N. 2) uzanırız doğrudan doğruya.

Kalıntılardan çıkaracağımız açıklamalar her zaman noksandır; zira örf ve âdetlerin ortadan kalkması da ayakta kalması da nedensiz olmaz. Sürüp gittikleri vakit, bunun sebebi tarihsel akışkanlıktan ziyade, şimdiki zamanın tahliliyle ortaya çıkarılması gereken bir işlevin sürekliliğidir. Tartışmamızda Pueblo yerlilerine ön planda bir yer vermiş olmamızın nedeni şudur: Tam da onların kurumlarıyla bizimkiler arasında (geç bir dönem olan 17. yüzyıldaki bazı İspanyol etkilerini katmazsak) akla gelebilecek hiçbir tarihsel ilişki olmaması, Noel ayinleriyle birlikte sadece tarihsel kalıntılarla değil, toplum halinde yaşamanın en genel şartlarına bağlı düşünce ve davranış biçimleriyle de karşı karşıya olduğumuzu gösterir. Saturnalia ve Orta Çağ'daki Noel kutlaması, başka türlü açıklanamayan ve anlamdan yoksun olan bir ritüelin en üst sebebini içermez; tarih içinde tekrarlanan kurumların derin anlamını ortaya çıkarmak için yararlı bir karşılaştırma malzemesi sunar.

Noel Yortusu'nun Hristiyanlığa ait olmayan veçhelerinin Saturnalia'ya benzemesi şaşırtıcı değildir çünkü başlangıçta 17 Aralık'ta cereyan eden ama İmparatorlukta yedi güne yayılan yani ayın 24'üne kadar süren pagan şenliklerinin yerini alsın diye İsa'nın bakalar arasındaki ayrım bir süreliğine ortadan kalkar, köleler ve hizmetkârlar efendilerinin sofralarına oturur ve ikramlarını kabul ederler; dört başı mamur sofralar herkese açıktır; cinsiyetler giysi değiştirir. Ama toplumsal grup da ikiye bölünür: Gençlik özerk bir bünye oluşturur; hükümdarını, gençlik papazını, ya da İskoçya'daki adıyla *abbot of unreason*'ını (akıl dışılık/delilik papazı) seçer; bu unvanın da işaret ettiği gibi gençlik, geriye kalan halkın tasvip etmediği suiistimallerde tercümesini bulan akıl dışı davranışlara girişir; bunların Rönesans'a kadar en aşırı biçimlere bürünebildiğini bilmekteyiz: kutsala hakaret, hırsızlık, tecavüz hatta cinayet. Hem Noel'de hem de Saturnalia'da toplum, *artan dayanışmanın* ve *ifrata varan bir uzlaşmaz karşıtlığın* ikili ritmiyle işler ve bu iki özellik, bağlantılı bir karşıtlık çifti olarak verilidir. Şenlik Papazı kişiliği bu iki veçhe arasında bir nevi arabuluculuk yapar. Nizami yetkililer tarafından tanınır hatta baştacı edilir; onun görevi, başını çektiği aşırılıkları muayyen sınırlar içinde tutmaktır. Bu kişilik ve onun işlevi ile uzak akrabası Noel Baba kişiliği ve işlevi arasında ne gibi bir ilişki vardır?

Burada tarihsel bakış açısı ile yapısal bakış açısını birbirinden özenle ayırmak gerekmektedir. Tarihsel açıdan; daha önce söylediğimiz gibi Batı Avrupa'nın Noel Baba'sı, onun bacalara ve pabuçlara düşkünlüğü, kısa süre önceki Aziz Nikola bayramının üç hafta sonraki Noel kutlamasıyla özdeşleştirilerek düpedüz kaydırılmasının sonucudur. Genç papazın bir ihtiyara dönüşmüş olmasını bize bu açıklar ama sadece kısmen zira dönüşümler, tesadüfen kurulacak tarihsel ve takvimsel bağlantıların kabul ettirmeyi başaramayacağı derecede sistemlidir. Gerçek bir kişilik mitik bir kişilik haline gelmiştir; gençlikten sudur eden ve yetişkinlerle arasındaki uzlaşmaz karşıtlığın simgesi olan bir şey, gençliğe karşı babacan duygula-

rını ifade eden olgun yaşın simgesi haline gelmiştir; kötü davranışın havarisi, iyi davranışı onaylamakla görevlendirilmiştir. Ebeveynlerine karşı açıkça saldırgan olan erişkinlerin yerini, çocukları hediyelere boğmak için takma sakalın ardına gizlenen ebeveynler alır. Muhayyel arabulucu gerçek arabulucunun yerini alıp mahiyetini değiştirirken aksi yönde işlev üstlenmeye başlar.

Tartışmamızın özüyle alakalı olmayıp kafa karışıklığı yaratma riski bulunan bir dizi mülahazayı hemen bir kenara bırakalım. Bir yaş dilimi olarak "gençlik", çağdaş toplumda büyük ölçüde ortadan kalkmıştır (her ne kadar birkaç yıldır, ne sonuç ve-

Dijon (Côte-d´Or), 23 Aralık 1951. 250 çocuk Sainte-Bénigne katedralinin ön avlusunda Noel Baba maketini ateşe verdiğinde, saat15:00.
PHOTOPQR / Le Bien public

receklerini bilmek için henüz çok erken olmakla birlikte bazı tekrar oluşturma denemelerine tanık olsak da). Vaktiyle küçük çocuklar, gençler ve yetişkinler olmak üzere üç grup arasında dağılan bir ritüel, artık sadece iki grubu işin içine sokmaktadır (en azından Noel'le ilgili olarak): yetişkinler ve çocuklar. Dolayısıyla Noel'in "akıl dışılığı" dayanak noktasını büyük ölçüde yitirmiştir; yer değiştirmiş, aynı zamanda da yatışmıştır: Yetişkinler grubu için sadece eğlence mekânında sabaha kadar eğlenildiği sırada ve Aziz Sylvestre gecesi boyunca Time Meydanı'nda bir anlamı vardır. Ama çocukların rolünü inceleyelim biz.

Orta Çağ'daki çocuklar umut dolu bir sabırla ocağın bacasından inecek oyuncakları beklemezlerdi. Genellikle kılık değiştirip çeteler oluşturur (bu nedenle de Eski Fransızcada onlara *guisart* [kılık değiştiren] denir), evden eve dolaşıp şarkı söyler ve dileklerini sunarlardı; karşılığında da onlara meyve ve pasta ikram edilirdi. Manidar bir olgu ise, kendilerine yapılan ikrama layık olduklarını göstermek için ölümden söz açmalarıdır. Nitekim 18. yüzyılda, İskoçya'da söylenen şarkının şöyle bir kıtası vardır:

Rise up, good wife, and be no' swier (lazy)
To deal your bread as long's you're here;
The time will come when you'll be dead,
And neither want nor meal nor bread.[1]
Kalk yerinden karıcığım, sırası mı tembelliğin
Yaşıyorsun, bari hep hazır olsun ekmeğin;
Göçüp gideceksin öbür tarafa, gün gelecek,
Ne aş isteyecek canın, ne de ekmek.

Bu değerli bilgi ve oyuncuları ruhlara ya da hayaletlere dönüştüren kılık değiştirme bilgisi elimizde olmasaydı bile, çocukların bağış toplamaları üzerine araştırmalardan çıkan başka bilgilerimiz olacaktı. Bu bağış toplama seferlerinin Noel'le sınırlı olmadığı bilinmektedir.[2] Gecenin gündüzü tehdit ettiği ve ölülerin dirilere musallat olduğu bütün o kritik sonbahar dönemi boyunca birbirlerini izlerler. Noel bağışı toplama seferleri İsa'nın doğduğu günden haftalar, genellikle de üç hafta önce başlar; dolayısıyla yine kostümlerin giyildiği, ölü çocukları diriltmiş olan Aziz Nikola Bayramı'ndaki bağış toplama seferleriyle bağ kurarlar; mevsimin ilk bağış toplama seferi olan —Kilise kararıyla Toussaint Bayramı'nın arifesine alınan— Hallow-Even'de (Cadılar Bayramı) karakterleri daha da belirgindir; günümüzde hâlâ, Anglosakson ülkelerde, hayalet ve iskelet kılığına giren çocuklar kendilerine ufak armağanlar vermeyen yetişkinlere eziyet etmektedir. Başlangıcından, ışığın ve yaşamın kurtarılmasına damgasını vuran gündönümüne kadar sonbaharın ilerlemesi, ritüel düzlemde diyalektik bir yaklaşımla beraber gitmektedir demek ki; bu yaklaşımın ana aşamaları şunlardır: Ölülerin dönüşü, tehditkâr ve eziyet verici davranışlarda bulunmaları, ikramlar ve armağanlar yoluyla dirilerle bir *modus vivendi*'nin (geçici uzlaşma) sağlanması, nihayet Noel'de hediyelere boğulan ölüler gelecek sonbahara kadar rahat bırakacakları dirilerden ayrıldıklarında da yaşamın zaferi. Latin ve Katolik ülkelerin geçen yüzyıla kadar asıl vurguyu Aziz Nikola'ya, yani ilişkinin en ölçülü biçimine yapmış olmaları manidardır; oysa Anglosakson ülkeler, hem çocukların ölü rolü yaparak yetişkinlerden haraç aldıkları Cadılar Bayramı'nı hem de çocukların hayat dolu luklarını yüceltmek için yetişkinlerin onları hediyelere boğduğu Noel'i kutlayarak, bu aşırı ve karşıtlamalı ilişkiyi seve seve iki biçimde de yaşarlar.

Karakterleri bakımından çelişik görünen Noel ayinleri hemen aydınlanır: Ölülerin üç ay boyunca

dirilere yaptığı ev ziyaretleri gitgide daha ısrarcı ve bunaltıcı olmaya başlamıştır. Dolayısıyla tam uğurlanacakları gün onları kutlayıp son bir defa serbestçe kendilerini gösterme ya da İngilizcenin onca sadakatle dile getirdiği deyişle, *to raise hell* (cehennem yaratma/kurtlarını dökme) fırsatı verilebilir. Bir diriler topluluğunda, şu veya bu şekilde grupla bütünleşmemiş olanlardan yani en üst ikiliğin, ölüler ve diriler ikiciliğinin alameti olan o *başkalığın* parçalarından başka ne simgeleştirebilir ölüleri? Dolayısıyla yabancıların, kölelerin ve çocukların bayramdan asıl istifade edenler haline gelmesine şaşırmayalım. Siyasi ya da toplumsal statünün düşüklüğü, yaş grupları arasındaki eşitsizlik, bu bakımdan muadil kıstaslar sağlar. Aslında, Noel sofrasının ölülere sunulan bir yemek olduğunu, çocukların melek rolünü, meleklerin ölü rolünü üstlenmesi gibi davetlilerin de ölü rolünü üstlendiklerini gösteren, özellikle İskandinav ve Slav dünyalarından sayısız tanıklık vardır. Dolayısıyla Noel'in ve (onun ikizi) Yılbaşı'nın hediye verilen bayramlar olması şaşırtıcı değildir: Ölüler bayramı özünde ötekilerin bayramıdır çünkü ölüm hakkında kafamızda canlandırabileceğimiz ilk yaklaşık imge, ötekilik/başkalık olgusudur.

Bu yazının başında sorulan iki soruya cevap verebilecek durumdayız artık. Noel Baba kişiliği neden gelişmektedir ve Kilise bu gelişmeyi neden endişeyle izlemektedir?

Noel Baba'nın, Akıl Dışılık Papazı'nın karşıtı olmakla birlikte mirasçısı da olduğunu gördük. Bu dönüşüm öncelikle bizim ölümle ilişkilerimizdeki bir iyileşmenin göstergesi; onunla ödeşmek için dönemsel olarak düzeni ve yasaları alt üst etmesine izin vermemizin yararlı olduğunu düşünmüyoruz artık. Şimdi ilişkimize hâkim olan, biraz küçümseyici bir iyi yüreklilik anlayışı; cömert olabilir, girişken davranabiliriz çünkü ona hediyeler hatta oyuncaklar yani simgeler vermek söz konusu artık sadece. Fakat ölülerle diriler arası ilişkideki bu zayıflama, bu ilişkiyi cisimlendiren kişiliğin aleyhine olmaz: Aksine bununla birlikte daha da gelişmektedir adeta; ölüm karşısında bir başka tavrın çağdaşlarımız arasında yaygınlaşmaya devam ettiği kabullenilmese bu çelişki çözülmez olurdu; bu tavır, belki ruhlar ve hayaletler karşısında duyulan geleneksel ürküntüden ibaret değildir artık; fakat yaşamın içinde ölümün kendiliğinden temsil ettiği her şey yoksullaşma, kuraklık ve yoksunluk karşısındaki ürküntüdür. Noel Baba'ya gösterdiğimiz müşfik ihtimam hususunda, çocuklar nezdindeki itibarına halel gelmemesi için razı olduğumuz fedakârlıkları bir sorgulayalım. Ne kadar az da inansak; her tür kaygının, her tür isteğin ve her tür burukluğun askıya alındığı kısa bir arada, denetimsiz bir cömertliğe, art düşüncesiz bir nezakete inanma arzusu içimizde hep tetikte değil midir? Kuşkusuz yanılsamayı tamamen paylaşamayız ama çabalarımızı haklı kılan, bu yanılsamayı başkalarında canlı tuttuğumuzda, en azından o genç ruhlarda yanan alevle ısınma fırsatını sunmasıdır bize. Çocuklarımızı hediyelerinin öte dünyadan geldiğine inandırmamız, aslında, çocuklarımıza hediye verme bahanesiyle bizi bu hediyeleri öte dünyaya sunmaya teşvik eden gizli hareketi gözlerden kaçırmayı sağlar. Bu yolla, Noel hediyeleri, öncelikle ölmemekten ibaret olan yaşamın tatlılığına sunulmuş gerçek bir adak olma özelliğini korumaktadır.

Salomon Reinach, derin bir vukuf göstererek, kadim dinlerle modern dinler arasındaki en büyük farkı bir zamanlar şöyle tanımlamıştı: "Paganlar ölülere dua ederlerdi, Hristiyanlar ise ölüler için dua ederler."[3] Kuşkusuz Noel Baba'ya inanarak bizim hayata inanmamıza yardımcı olsunlar diye —ölülerin geleneksel tecessümü olan— küçük çocuklara her sene daha fazla yönelttiğimiz o yakarma dolu dua ile ölülere dua etmek arasında bir hayli mesafe vardır. Bununla birlikte aynı gerçekliğin bu iki ifadesi arasındaki sürekliliğe delalet eden ipleri çözmüşüzdür. Ama Noel Baba inanışında paganizmin modern insandaki en sağlam kalesini ve en etkin odaklarını görerek bunu kınamakta da Kilise kuşkusuz haksız değildir. Bakalım modern insan, pagan olma hakkını savunabilecek mi! Bitirirken son bir noktaya dikkat çekelim: Saturnalia'nın kralından Noel Baba'ya giden yol uzundur; bu yol boyunca, ilkinin temel bir noktası —belki de en arkaik noktası— göründüğü kadarıyla geri dönmemecesine kaybolmuştur. Zira Frazer'ın vaktiyle göstermiş olduğu gibi Saturnalia Kralı da bizzat eski bir prototipin mirasçısıdır; o prototip de Satürn Kralı'nı cisimlendirdikten ve bir ay boyunca bütün aşırılıklara imkân tanıdıktan sonra, görkemli bir törenle tanrı sunağında kurban edilmekteydi. Dijon'daki yakma töreni sayesinde, kahramanımız bütün özellikleriyle tekrar oluşturulmuştur; Dijonlu kilise adamlarının, Noel Baba'nın işini bitirmek isterken onu birkaç binyıllık bir gerileme döneminden sonra büsbütün ayağa kaldırmış olmaları, bu ilginç tartışmadaki tek paradoks değildir; yok edeyim derken ritüel bir figürün kalıcılığını kanıtlamış olmaları da cabası.

Kaynak: Claude Lévi-Strauss, *Hepimiz Yamyamız* içinde (s. 13-33), çev.: Haldun Bayrı, Metis Yayınları, 2014.

DİPNOTLAR

ÇN1 Kamçılı Baba (Fransızcada *Le père Fouettard*) Aziz Nikola folklorunun bir kişiliğidir. Aziz Nikola'ya 6 Aralık ya da arifesi akşamında eşlik eden karanlık şahsiyettir. Aziz Nikola uslu çocuklara hediyeler dağıtırken, Kamçılı Baba çirkin süsleri olan kırbacını savurur. Fransa ve Belçika'nın bazı bölgelerinde, kırbaç savurmak yerine kömür ya da pancar fırlatır.

ÇN2 Saturnalia Roma ve eyaletlerinde 17-24 Aralık tarihleri arasında kutlanıyordu. *Libertas decembris* özgürlüğün ve tersine çevrilmiş dünyanın bayramıydı. Roma'da köleler için özgürlük günüydü. Köleler efendi oluyor, efendiler de kölelere itaat ediyordu.

1 Aktaran J. Brand, *Observations on Popular Antiquities*, yeni basım, Londra, 1900, s. 243.

2 Bu nokta üzerine bkz. A. Varagnac, *Civilisation traditionnelle et genre de vie*, Paris, 1948, s. 92, 122 ve başka sayfalarda.

3 S. Reinach, "L'Origine des prières pour les morts", *Cultes, mythes, religions* içinde, Paris, 1905, c. I, s. 319.

REALPOLİTİĞİN ÖTESİNDE:

Türk-Sovyet Dostluğunda Stratejik ve İktisadi Sorular, 1936-1939

ONUR İŞÇİ

BÜYÜK PETRO DEVRİNDEN BÜYÜK SAVAŞ'IN SONUNA KADAR ARALIKLARLA DEVAM EDEN RUS-OSMANLI SAVAŞLARI DÜŞÜNÜLDÜĞÜNDE, "DOĞUŞTAN BİRBİRLERİNE DÜŞMAN İKİ DEVLET SAMİMİ VE SAĞLAM BİR DOSTLUK KURAMAZLAR" TEZİNİN BİR MİKTAR HAKLILIK PAYI OLABİLİR. ANCAK MÜTAREKE YILLARINDAN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA KADAR UZANAN DÖNEME GİZLİLİĞİ YENİ KALDIRILAN RUS VE TÜRK ARŞİV VESİKALARININ IŞIĞINDA BAKILDIĞINDA, KARŞIMIZA FARKLI BİR RESİM ÇIKIYOR.

Türk-Sovyet dostluğu üzerine yazılmış tarih monografilerinin önemli bir bölümünde iki ülke arasındaki ilişkilerin tabiatına dair tümevarımcı bir yorumlama biçimiyle karşılaşıyoruz. İki savaş arası döneme (1918-1939) farklı siyasi kutuplardan baksalar da, Kemalizm ve Bolşevizm arasındaki ideolojik zıtlıklara yaptıkları vurguda birleşen birçok tarihçi, Ankara-Moskova yakınlaşmasını ortak jeopolitik çıkarlar sebebiyle kurulan geçici bir ittifak olarak tarif ediyor. Bu noktadan yola çıkarak, tarihin kanunları (*zakonomernost*) gereği ve tarihsel husumetlerden mütevellit İkinci Harp sonrası yolları ayrılacak olan Türk ve Sovyet hükümetlerinin 1920'li ve 30'lu yıllarda stratejik bir iş birliği ekseninde ilişkilerini sürdürdüklerine kanaat getiriyorlar. Farklı bir ifadeyle, siyasi görüşleri bu denli karşıt iki devletin giriştiği ittifak arayışı realpolitiğin güzel bir örneği olarak, yani pragmatik maksata matuf bir dostluk olarak yorumlanıyor.[1] Devletlerarası ilişkileri jeopolitik çerçevenin dışına taşırmadan inceleyen eserlerin Türk-Sovyet dostluğunun bitiş noktası olarak Montrö Konferansı'nı yani boğazlar meselesinin yeniden alevlendiği stratejik bir anı göstermeleri de şaşırtıcı olmasa gerek.

Büyük Petro devrinden Büyük Savaş'ın sonuna kadar aralıklarla devam eden Rus-Osmanlı savaşları düşünüldüğünde, "doğuştan birbirlerine düşman iki devlet samimi ve sağlam bir dostluk kuramazlar" tezinin bir miktar haklılık payı olabilir.[2] Ancak Mütareke yıllarından İkinci Dünya Savaşı'na kadar uzanan döneme gizliliği yeni kaldırılan Rus ve Türk arşiv vesikalarının ışığında bakıldığında, karşımıza farklı bir resim çıkıyor. En başta, mevcut literatürde iddia edilenin aksine, Türk-Sovyet dostluğunun Montrö Konferansı ile değil Molotov-Ribbentrop Paktı sonrası Polonya'nın işgali ile bittiğini görüyoruz. Ankara-Moskova ilişkilerinin kırılma anını doğru tespit edebilmek, tarihçedeki kronolojik bir hatayı düzeltmenin ötesinde, iki devleti bir araya getiren ortak saiki anlayabilmemiz açısından önemli. Şayet iki savaş arası devrede Türk-Sovyet yakınlaşması salt stratejik çıkarlar sebebiyle meydana gelmiş geçici süreli bir ittifaktan ibaret ise, nasıl olur da Ankara ve Moskova hükümetleri ortadaki en önemli jeopolitik mesele üzerinde (Boğazlar rejimi) bir türlü anlaşamamalarına rağmen anti-emperyalist bir gayede birleşmiş ve beraber çalışmaya devam etmişlerdi? Elinizdeki makale Rus ve Türk diplomatik yazışmalarını yan yana koyarak bu soruyu yanıtlamaya çalışıyor.

Makale ilk bölümde Montrö Konferansı sonrası Ankara ve Moskova arasındaki stratejik sorunları inceledikten sonra, ikinci bölümde çözüm arayışlarını ve "emperyalizme karşı devam eden ortak mücadeleyi" irdeleyecek.[3] 1937 ve 1938 yıllarında ticaret hacminde yakalanan büyüme, ithalat-ihracat dengesi ve Türkiye'de Sovyet desteği ile kurulan fabrikalar gibi iktisadi alanda gözlemlenen gelişmelerin yanı sıra Tevfik Rüştü Aras ile Maksim Litvinov arasında yürütülen müzakereler ve askeri ittifak arayışı Türk-Sovyet ilişkilerinin pragmatik bir iş birliğine indirgenemeyecek kadar çok yönlü olduğunu gösteriyor. Sovyet Dışişleri Komiseri Litvinov'un kendi ifadesiyle Kemalistler ve Bolşevikleri bir araya getiren unsur "Anadolu'nun sömürü ve entrika ocağına dönüşmemesi için verilen mücadeleydi."[4] "Batılı emperyalistlerin" Montrö Konferansında Ankara ve Moskova arasındaki "soğukluğun farkına vardığını" ve "bundan keyif duyduğunu" dile getiren Litvinov,

Türk büyükelçisi Zekai Apaydın'a "vakit kaybetmeden tansiyonu düşürmek gerektiği" telkininde bulunmuştu.[5] Hitler'in Renanya'yı silahlandırdığı, İtalya'nın Habeşistan'ı işgal ettiği ve Südet Krizi'nin yaşandığı yıllarda Türk-Sovyet iş birliğini sürdürmek için harcanan mesai Montrö sonrası ikili ilişkilerin tabiatına dair önemli ipuçları veriyor.

MONTRÖ KONFERANSI

Ankara ve Moskova hükümetleri arasında 1920'lerde başlayan iş birliği, özellikle 1929 Buhranı sonrası ivme kazanmış ve 1931-1933 yıllarında gerçekleşen karşılıklı ziyaretlerle kuşkuya mahal bırakmayan bir dostluğa dönüşmüştü. Eric Hobsbawm'ın ifadesiyle Büyük Savaş sonrası "gerçekten devrimcileşen" Türkiye ve Sovyet Rusya iki savaş arası dünya krizinin yegane "istikrar güçleriydi."[6] 1931 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Litvinov, Pera Palas Oteli'nde düzenlediği bir basın toplantısında "cihan emperyalizminin tüm manilerine rağmen" Sovyet Rusya ve Türkiye arasındaki münasebetlerin on yıllık imtihan devresini büyük bir başarıyla geçtiğine değinerek sözlerine başlamıştı.[7] Buna delil olarak, beynelmilel hayatın şu ya da bu tezahürü karşısında hissen ayrılmakla beraber, yekdiğerinin istiklal ve muhtariyetine gösterdikleri saygının altını çizen Litvinov, Çin'de yaşanan mücadeleye atıf yapmış ve emperyalist devletlere karşı takındıkları ortak tutumun önemini vurgulamıştı. Litvinov'un açıklamasındaki anahtar kelimeler Türk mevkidaşlarının da o yıllarda sıkça kullandığı ortak bir üslubu yansıtıyordu. İşin ilginç tarafı, Milletler Cemiyeti'ne üyelikten Balkan Paktı'na, Sovyet-İtalyan Anlaşması'ndan, Bulgaristan meselesine birçok stratejik konuda uyumlu bir siyaset gütmekte zorlanan Türkiye ve Sovyetler Birliği, özellikle Karadeniz güvenliği ve Boğazlar rejimi sorununda taban tabana zıt görüşlere sahipti.

Kliment Voroşilov ve İsmet İnönü Ankara'da, 1933
İsmet İnönü Vakfı Fotoğraf Arşivi

Lozan Konferansı sırasında Sovyetler Birliği'nin tüm itirazlarına rağmen Türk hükümeti İtilaf Devletleri'ne önemli tavizler vermişti. Boğazlar rejiminin uluslararası bir komisyona devredilmesi ve silahsızlandırılması SSCB'nin Karadeniz güvenliği için ciddi bir sorun teşkil ediyordu. Litvinov'un selefi Georgiy Çiçerin, Lozan'daki müzakereler sırasında Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini Türk heyetinden bile daha ateşli savunmuş ve silahsızlandırılmasına şiddetle karşı çıkmıştı.[8] Lozan'dan on üç yıl sonra, Avrupa'da revizyonizmin tırmandığı bir anı yakalayan Türk hükümeti, uluslararası koşulların kökten değişmiş olduğu (*rebus sic stantibus*) prensibine dayanarak Milletler Cemiyeti'ne başvurdu ve 1936 yılında Boğazları silahlandırarak geçiş rejimini kendi kontrolü altına almayı başardı. Montrö Konferansı'nın başlamasına iki ay kala Tevfik Rüştü Aras ile buluşan Litvinov, "Sovyetler Birliği'nin Boğazlar rejimi konusundaki tutumunun Lozan'dan bu yana değişmediğini" ve "Türkiye'nin yaklaşan savaş rüzgarlarıyla hissettiği endişeleri haklı bulduğunu" ifade etti.[9] Ancak Litvinov meselenin Milletler Cemiyeti yahut Lozan Muahedenamesi'ne imzacı devletler huzurunda değil, yalnızca Karadeniz'e kıyıdaş devletler arasında çözülmesi gerektiği konusunda ısrar etmişti. Sovyetler Birliği başından beri Karadeniz'in kapalı bir deniz (*Mare Clausum*) olduğunu iddia ediyor ve Karadeniz güvenliğinin hisarı olan Boğazların, Panama yahut Süveyş gibi diğer uluslararası suyollarından farklı bir statüsü olduğunu savunuyordu.

Hal böyle iken, Montrö'ye katılmayı kabul eden Sovyetler Birliği, haziran ayı sonunda hazırlanan taslak metinde atıf yapılan Türk egemenliği ibaresinden de pek hoşnut kalmamıştı. Burada kasıt, savaş ve barış durumlarında Boğazlardan geçiş rejiminin Türkiye inisiyatifine bırakılmasıydı. Tevfik Rüştü Aras, Sovyet delegasyonunun takındığı tutumu ironik bulmuş ve Litvinov'un çekincelerine anlam veremediğini kendisine iletmişti.[10] Ancak, Türk ve Sovyet delegasyonları arasındaki anlaşmazlığın gerçek sebebi her iki devletin İngiltere ile olan ilişkileriyle ilintiliydi. Seyrüsefer serbestisini savunan İngiltere, bölgedeki çıkarları yüzünden, tıpkı Lozan'da olduğu gibi, hem ticaret hem de savaş gemilerinin geçiş özgürlüğünü garanti altına almaya çalışıyordu. İngiltere'nin aksine Sovyetler Birliği, Karadeniz'in kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemilerine tamamen kapalı tutmaya çabalıyor; böylece Ukrayna, Gürcistan ve güney Rus sahilinin irili ufaklı limanlarının (özellikle İngiliz donanmasına karşı) mutlak güvenliğini sağlamak istiyordu. Türkiye ise büyümekte olan İtalyan tehdidi sebebiyle, hem SSCB'yi hem de İngiltere'yi gücendirmeden bir ara çözüm bulmaya çalışıyordu.

İngiltere'nin Ankara ve Moskova arasındaki ilişkileri bozmak için her türlü yola başvuracağını bilen Litvinov, Tevfik Rüştü Aras'ın mütemadiyen İngiliz delegasyonunun takdirini kazanmaya yönelik ça-

İsmet İnönü ve beraberindeki Türk delegasyonu Moskova'da, 1932. İsmet İnönü Vakfı Fotoğraf Arşivi

balarına tepkiliydi. Müzakerelerin sonuna yaklaşılırken, Litvinov bir ara Aras'a o denli öfkelenmişti ki konferansı terk etmeyi bile düşünmüş ancak son anda vazgeçmişti. Sovyet iç yazışmalarından anlıyoruz ki, Litvinov "Aras'ın beyhude Anglofilliğine" tahammül ettiğinden değil, aksine tam da bu yüzden konferansı terk etmemiş ve "Aras'ın tavır ve hareketlerinin resmi Türk pozisyonunu temsil etmediğine" kanaat getirmişti.[11] Moskova'da bu düşünceyi destekleyen başkaları da vardı. Örneğin, Hariciye Komiser Vekili Boris Stomonyakov, Ankara'daki büyükelçi Lev Karakhan'a yazdığı bir mektupta, İsviçre'deki Sovyet delegasyonunun hayal kırıklığını anlattıktan sonra "hemen gidip Türk büyükelçisi Apaydın ile görüştüğünü," ve "Apaydın'ın bütün suçu Aras'a attığını" iletmişti.[12] Stomonyakov, Aras'ın "Atatük ve İnönü'ye nazaran Sovyetler'e karşı daha şüpheci olduğunun herkesçe bilindiğini," ancak bu son olaylardaki "İngiliz dalkavukluğu ile...Atatürk ve İnönü'nün bile tahmin edemeyeceği" bir tutum sergilediğini iddia etmişti.[13] Karakhan cevabında "Montrö'de İngiliz ve Sovyet resepsiyonları arasında mekik dokuyan Aras'ın" Türk-Sovyet dostluğunun "ruhuna ve esasına ihanet ettiği" konusunda hemfikir olduklarını ancak "Türklerin Moskova'ya karşı soğukluğunda bizim de büyük hatalarımız olmuştur." diyerek çuvaldızı biraz da kendilerine batırmaları gerektiğini yazmıştı.[14]

Temmuz 1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi; Türk tarafı için net bir zafer, konferansa katılmayı reddeden İtalya için bir yenilgi, nihai sözleşme metninde Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin filoları için getirilen kısıtlamayı kabul eden İngiltere içinse müphem bir sonuçtu. Amerikan hükümeti, antlaşmaya taraf olmamakla beraber, yeni sözleşmeyi bir asır evvel imzalanan Hünkar İskelesi Antlaşması'na (1833) benzetmiş ve Sovyet hükümetine gereğinden fazla taviz verildiğini iddia etmişti.[15] Öte yandan, Sovyetler Birliği için durum tam bir muammaydı. Tevfik Rüştü Aras'ın Sovyet hassasiyetlerini gözetmek için son anda metne sıkıştırdığı birkaç kayıt ve özel koşul yeterli olmamış, üç ay kadar Ankara ve Moskova arasına aşikar bir mesafe girmişti. Montrö'de tatsız bir şekilde biten müzakerelerden ancak üç ay sonra İsmet İnönü, Büyükelçi Apaydın aracılığıyla Litvinov'a ulaşıp, retorik bir soruyla uzlaşı kapısını araladı: "On beş yıldır emperyalizme karşı verilen ortak mücadeleyi ve büyük zorluklarla iki devlet arasında tesis edilen dostane ilişkileri riske atmaya değer mi?"[16]

Ekim ayının sonuna doğru Litvinov ile bir kaç kez görüşen Büyükelçi Apaydın Türk hükümetinin "İsviçre'deki yanlış anlaşılmalar için özürlerini" iletti. "Şayet Türkiye'den dostluğunu ispat etmesi bekleniyorsa, Almanya ve İtalya'dan gelecek tüm muhtemel yaptırımları göze alarak," SSCB ile ayrı bir güvenlik antlaşması imzalamaya hazır olduklarını ve Moskova'nın kaygılarını giderebileceklerini söyledi.[17] Ankara'ya ilettiği raporda, toplantıların gergin başladığını ve Litvinov'un Aras'a olan öfkesinin geçmediğini ifade eden Apaydın, bir an evvel somut adımlar atılması gerektiğini telkin etti.[18] Moskova'da Türklerin artık dış politikada İngilizleri tercih ettiği gibi yanlış bir izlenimin oluştuğunu söyleyen Apaydın, durumu düzeltmek için SSCB ile imzalanacak hususi bir güvenlik antlaşmasının bir çözüm olabileceğini belirtti.[19] Türk diplomatik yazışmalarına bakıldığında, Montrö'de istediğini elde eden Ankara hükümetinin aslında Sovyetler Birliği ile bağlayıcı türden bir askeri antlaşmaya ihtiyaç duyduğu için değil, Moskova ile ilişkileri sıcak tutma yönünde samimi bir istek olduğu için bu tür bir arayışa içine girdiğini görüyoruz.

Nitekim, Ankara'da Lev Karahan ile yoğun mesai yapan Tevfik Rüştü Aras "neden 1925 Türk-Sovyet Antlaşması'nın yeterli olmadığını" bir türlü anlaya-

madığını söylüyor ve "iki devletten birinin saldırıya maruz kalması durumunda Çiçerin'in on küsur yıl önce verdiği karşılıklı yardım taahhüdünü" hatırlatıyordu. Neticede, 1925 yılında Çiçerin ile müzakere masasına oturan kişi Aras'tan başkası değildi. 1925 Antlaşması'nı Çiçerin ile beraber hazırlarken, olası bir tecavüzde, iki hükümetin birbirlerine karşı "dostane tarafsızlık prensibiyle hareket edecekleri" yönünde bir hükmün metinde yer alması için bastıran Aras'a cevaben, Politbüro bu ibarenin çıkarılmasını istemişti "çünkü hiçbir anlam ifade etmiyordu."[20] Sonuç olarak, Çiçerin'in taahhüdü antlaşmanın iki kopyasının sonuna gizli bir mektup olarak eklenmiş ve iki taraf da birbirlerine karşı "samimi bir hüsnüniyet" ile hareket etme konusunda anlaşmışlardı.[21] Ancak 1936 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği'ne göre bu ifade resmi bir yükümlülük doğurmuyordu. Karahan, Aras'ın "Neden Çiçerin mektubu yeterli olmuyor" sorusuna verdiği cevapta, 1934 yılında yaptıkları askeri ittifak görüşmelerinde Aras'ın kendi ağzıyla "daha bağlayıcı bir antlaşmaya gerek olduğunu" hatta "İzmir Limanı civarında bir Sovyet donanması" konuşlandırılmasına varacak seviyede ciddi konuşmalar yaptıklarını hatırlatınca, Aras geri adım atıp, böyle bir konuşmayı hatırlayamadığını iddia etti. Ancak Karahan, Aras'la toplantıya girmeden evvel 1934 yılında aralarında geçen konuşmanın tutanağını istetmiş ve biraz canı sıkkın fakat kendinden emin bir tonda "artık askeri ittifak gibi konuları açmayacaklarını, Türk tarafından gelecek adımı bekleyeceklerini" söylemişti.[22]

SSCB ANKARA SEFARETİ 29 EKİM RESEPSİYONU

Montrö sonrası Türk-Sovyet ilişkilerinin içinden geçtiği müphem vaziyeti tenvir eden bir gelişme 29 Ekim 1936'da Ankara'daki Sovyet sefaretinde yaşandı. Lev Karahan, Cumhuriyet Bayramı kutlamaları vesilesiyle kançılarya binasında resmi bir ziyafet vermiş ve her yıl olduğu gibi, üst düzey hükümet yetkililerini, Moskova'dan gelen bir heyeti ve dost devletlerin kordiplomatiğini davet etmişti.[23] Cumhuriyetin on üçüncü yıl dönümü resepsiyonu için Başbakan İsmet İnönü'nün yahut Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'ın Sovyet sefaretine gitmeleri aslında sıra dışı bir durum değildi. 1920'li yıllarda Batılı devletlerin çoğu "Ankara bozkırına eğreti gözüyle bakıp," diplomatik misyonlarını İstanbul'dan taşımayı kabul etmezken, Sovyet hükümetinin yeni başkentte açtığı temsilcilik binası Türk devlet adamlarının uğrak yerlerinden biri haline gelmişti.[24] "Bol votka ve havyar ikram edilen," kalabalık davetlerin sıklıkla verildiği sefaret binası erken Cumhuriyet dönemi Ankara'sının neredeyse Baba Karpiç yahut Ankara Palas Oteli kadar popüler yerlerinden birisiydi.[25] 29 Ekim 1936 akşamı verilen resepsiyonu öncekilerden farklı kılan taraf ise Mustafa Kemal'in yaptığı beklenmedik ziyaretti.

Gece saat iki buçukta, konuklar tam ayrılmak üzereyken, Atatürk yanında bir orkestra ve yakın arkadaşlarıyla beraber sefarete gelmişti. Gün boyunca katıldığı etkinliklerin yorgunluğuna rağmen, Mustafa Kemal "oldukça neşeli" görünüyor fakat Sovyetler Birliği'ne olan tepkisini de gizleyemiyordu.[26] Sefarete girer girmez, Karahan'ı bir köşeye çekip soru yağmuruna tutmuştu. Bunca yıldan sonra neden Stalin'in hala kendisiyle yüz yüze görüşmediğini ve Cumhuriyet Bayramı kutlamaları için Sovyet hükümeti tarafından gönderilen mektubun neden Stalin değil de Yoldaş Kalinin tarafından yazıldığını sormuştu. Atatürk'ün limoni tavrı konuşma ilerledikçe daha da ortaya çıkıyor ancak defaatle bu dargınlıkları geride bırakmak istediğini söylüyordu. Atatürk Karahan'a, "ömrü elverdiği müddetçe Sovyetler Birliği'ne dost kalacağını," fakat bu dostluğun "eşit ve mütekabiliyet

İsmet İnönü Moskova'da Lenin Mozolesini ziyaret ediyor, 1932
İsmet İnönü Vakfı Fotoğraf Arşivi

esasına göre" sürdürülebileceğini söylemişti.[27] Biraz hayıflanarak, Ankara ve Moskova arasına giren soğukluktan bahsettikten sonra, esas meseleye gelen Mustafa Kemal, Karahan'a Montrö'de yaşanan tartışmayla ilgili kendi düşüncelerini açıkladı. Sovyetler Birliği'nin yeni sözleşmenin birtakım maddelerinden hoşlanmadığını bildiğini, özellikle Karadeniz'e kıyıdaş olan ve olmayan devlet donanmalarına getirilen tonaj sınırlarının Stalin'i rahatsız etmiş olabileceğini ancak İstanbul ve Çanakkale boğazlarının Türk egemenliğine girmiş olduğu için bir endişe duyulmaması gerektiğini söyledi. Atatürk'e göre iki devlet arasındaki dostluğunun ölçüsü Montrö hükümleriyle değil paylaştıkları coğrafyada girişecekleri ortak projelerle yapılmalıydı.

Sabah yedi civarı orkestra çalmayı bırakıp, Atatürk ve yanındakiler sefaretten ayrıldıktan sonra Karahan o gece olup bitenleri Moskova'ya iletti. Atatürk'ün ziyareti karşıt duyguların birlikte yaşandığı bir dönemi sergiler nitelikteydi. Karahan'ın mektubunda bir yandan Montrö Konferansı sonrası çıkan sorunları, diğer yandan da bu sorunların aşıl-

Vyaçeslav Molotov ve İsmet İnönü Moskova'da, 1932
İsmet İnönü Vakfı Fotoğraf Arşivi

ması için hissedilen ortak kaygıyı görüyoruz. Bu olaydan birkaç ay sonra Stalin, Politbüro için hazırladığı sirkülere mektubun bir kopyasını iliştirdi ve altına "'dostumuz' Atatürk'ün sözlerini ilginç bulabileceğiniz düşüncesiyle" notunu ekledi.[28] İlk bakışta Stalin'in dost kelimesini tırnak içine alarak Atatürk'ten bahsetmesi kuşkucu veya alaycı bir yaklaşım olarak algılanabilir. Fakat gerek Stalin'in Politbüro için hazırladığı rapor, gerekse Litvinov'un Atatürk'ün ziyareti sonrası Moskova'da Büyükelçi Apaydın ile yaptığı görüşmeler bize aynı zamanda Montrö Konferansı'nın kırmaya yetmediği bir momentumu gösteriyor.[29] Sovyet sefaretinde Atatürk'ün Karahan ile yaptığı konuşmalardan Ankara-Moskova balayının bittiği sonucunu çıkarmak da doğru olmaz. 1937 yılının Haziran ayında, geriye dönüp Montrö Konferansı'ndan bu yana Türk-Sovyet ilişkilerini değerlendiren Atatürk, "En mutlu ailelerin bile ufak tefek kavgaları olur, fakat bu onları ayırmaya yetmez." derken tam olarak bunu kastediyordu.[30]

İKTİSADİ İŞ BİRLİĞİ

Mustafa Kemal'in Karahan'la yaptığı konuşma sonrası başlayan ticari müzakerelerin kapsamı, iktisadi alanda Türkiye'nin Sovyetler Birliği'yle ne derece yakından ilgilendiğini gösteriyor. 1936 Kasım ayında Moskova'da gerçekleşen ön müzakereler sırasında, Büyükelçi Zekai Apaydın "Türk milli sanayiine" destek temin edebilmek için Sovyetlerden "5 senede 100 milyon dolarlık tesisat, alet, edevat, makine ve askeri ve gayrı-askeri eşya satın alınmasını" teklif etmiş ve buna mukabil Sovyetlerin de Türkiye'den "112,5 milyon dolarlık Türk malı mübayaa etmeleri esası üzerinden" bir ticaret antlaşması önermişti.[31] Daha evvelki Türk-Sovyet ticari anlaşmalarında olduğu gibi Apaydın'ın aklındaki plan, devlet eliyle kurulacak bir kamu iktisadi teşekkülünün Sovyet tröstü *Turkstroi* ile ortak olup endüstriyel yatırım sahasını genişletmek ve yeni projeler aracılığıyla memur ve işçi alımları yapabilmekti.[32] Tahmin edileceği üzere, müzakerelere katılan Stomonyakov ve diğer Sovyet temsilcileri, Apaydın'ın teklifindeki rakamları gördüklerinde şaşkınlıklarını gizleyemediler. Bu miktarın yarısının bile Sovyetler Birliği'nin çok fazla tüketim malı satın almasına sebep olacağı aşikardı.[33] Öte yandan, Stomonyakov Türk-Sovyet ticaret hacmindeki büyümenin vesile olacağı siyasi kazanımları da göz ardı edemiyordu. Dış Ticaret Halk Komiserliği'nin (NKVT) Türkiye'den ithal edilecek mallar için getirdiği 7,5 milyon dolarlık sınırlamaya itiraz eden Stomonyakov, Karahan'a yazdığı bir mektupta ithalat miktarını ısrarla 15 milyon dolara çekmeye çalıştığını yazmıştı. Karahan, Stomonyakov'un eylem planını onaylamış ve "Türk-Sovyet ticaret hacminin bu şekilde büyümesinin SSCB ekonomisi için tehlikeler arz etmekle beraber...siyasi açıdan büyük faydaları dokunacağının" altını çizmişti.[34]

Sonuç olarak, Sovyetler Birliği Türkiye'nin önerdiği ithalat-ihracat miktarını onaylamadı fakat 1937 yılı iktisadi ilişkilerde kayda değer bir büyümeye sahne oldu. Yeni bir ticaret anlaşması imzalanmış ve 1938-39 yılları için kademeli olarak artış taahhüt edilmişti. Ankara için en önemli gelişme ise son iki yıldır 3,900,000 lira civarında seyreden Sovyet ihracatının 1937 yılında 6,500,000 liraya çıkmasıydı.[35] Hedeflenen ithalat-ihracat dengesi yakalanmış ve Türkiye'nin sanayii ve kalkınma programı neredeyse tamamen Sovyet sponsorluğunda gerçekleşmişti. Daha önce Türkiye'de girişilen ortak projelerde, Sovyetler Birliği'nden getirilen makine ve endüstriyel mallar Ağır Sanayii Halk Komiserliği (NKTP)'nin bir alt kuruluşu olan *Turkstroi* tarafından yürütülüyordu.[36] Son anda alınan bir karar ile *Turkstroi*, bütün "Doğu" ülkelerinde bu işlere bakan *Eksportstroi* ile birleştirildiğinde, Türkiye bu durumdan rahatsız olduğunu gizlememiş fakat bir engel de çıkarmamıştı.[37] Şubat 1937'den başlayarak 1939 yılına kadar Doğu Anadolu bölgesinde yürütülen tüm projeler *Eksportstroi* gözetiminde yapılmıştı. Örneğin, Aras nehri üzerindeki bir tünel, Serdar'abad Barajı ve İsmet İnönü'nün 1935 Şark seyahatinde bahsettiği irili ufaklı sulama tesisleri için Sovyet mühendisleri ve Türk işçileri beraber çalışmışlardı.[38]

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Programı (1932-1937) çerçevesinde Türkiye zaten Sovyet desteği almaktaydı, dolayısıyla Montrö Konferansı sonrası iktisadi alanda kaydedilen gelişmeleri iyi okumak gerekiyor.[39] 1937 ve 1938 yıllarında, uzun süredir bir türlü tamamlanamayan Bursa Merinos Fabrikası ve Gemlik Suni İpek Fabrikası çalışır hale getirildi ve bu fabrikaların teknik altyapısı, makineleri ve teçhizatının önemli bir kısmı Sovyetler Birliği'nde üretildi. Bunun haricinde, 20 milyon metre (1,800 ton) kapasiteli Nazilli Fabrikası Türkiye'nin dördüncü ve en büyük tekstil fabrikası olarak üretim faaliyetlerine başladı.[40] Türkiye'nin tekstil endüstrisinin tamamına yakının *Eksportstroi-Sumer Bank* ortaklığında kurulduğu ve bu sayede Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde sosyal ve kültürel hayatın ne denli değiştiği düşünüldüğünde Türk-Sovyet iş birliğinin önemi daha net anlaşılıyor.

PRAGMATİZM DEĞİL, ANTİ-EMPERYALİZM

Türk-Sovyet dostluğu için en fazla mesai harcamış isimlerin başında İsmet İnönü geliyordu. İnönü, Litvinov'un Tevfik Rüştü Aras'ı fazla tavizkar ve İn-

gilizperver bulduğunu biliyor, dolayısıyla 1937 Temmuz ayında Moskova'da gerçekleşecek Litvinov-Aras görüşmeleri öncesinde endişe duyuyordu. 1932 yılından bu yana gerçekleşen en kapsamlı ve üst-düzey Türk-Sovyet zirvesi için Aras'a eşlik edecek isimler dikkatlice seçilmiş ve Montrö Konferansı sonrası büyük zorluklarla rayına oturan Türk-Sovyet ilişkilerinin tekrar bozulmaması için gerekli önlemler alınmıştı. Sonuç İnönü'nün korktuğu kadar kötü değildi fakat her iki devletin beklentilerini de tam olarak karşılamamıştı. Moskova ikili ilişkilerin daha bağlayıcı hükümlere sahip yeni bir antlaşma yoluyla garanti altına alınması ısrarından vazgeçmemiş, Ankara ise yaklaşan savaş koşullarında kendisini ucu açık bir askeri güvenlik ittifakına dahil etmek istememişti. Aynı şekilde, SSCB, Karadeniz kıyıdaşlarıyla beraber yapılacak bir kollektif güvenlik sistemi arzularken, Türkiye buna yanaşmıyor ve Boğazların yegane savunucusu olarak bütün Karadeniz güvenliğinde en ağır yükün kendisine yüklenmesini haklı bulmuyordu.[41] Sovyet iç yazışmalarından anlaşılıyor ki "üç gün boyunca hiç susmadan konuşan Aras," onuruna verilen resepsiyonlarda, "bolca ikram edilen konyağın da etkisiyle" kendini "Türk-Sovyet dostluğunun mimarı" ilan etmişti. Ancak görüşmelerin sonuna gelindiğinde "Türk-Sovyet dostluğunun genel prensipleri tekrardan öteye geçmeyen" bu konuşmalar elle tutulur bir sonuç doğurmamıştı.[42] Öte yandan, Stalin'i göremeden Ankara'ya dönmek zorunda kalan Türk delegasyonu da, Litvinov'un yazılı bir sözleşme için ısrarcı tavrından bunalmıştı. 1937 Temmuz ayı müzakerelerinden sonra Türk ve Sovyet hükümetleri arasındaki askeri ittifak arayışı son buldu.

Aradaki tansiyon artmış olsa da, Moskova ve Ankara hükümetleri Montrö sonrası yakalanan dengeyi İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar koruyabildi. Örneğin, 10 Kasım 1938'de Atatürk'ün ölümü sonrası İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi Sovyetler Birliği'nde büyük bir heyecanla karşılandı.[43] İnönü'nün resimleri ve biyografisi *Izvestiia* ve *Pravda* gazetelerinin ön sayfalarında basılıyor ve İnönü'nün "siyasi ve diplomatik kahramanlıklarına" yer veriliyordu.[44] İnönü Cumhurbaşkanı seçildikten iki hafta sonra bütün kabineyi dağıttı ve Aras'ı Londra'ya büyükelçi olarak tayin edip, onun yerine Şükrü Saraçoğlu'nu getirdi. Nazi Almanya'sının Ankara ve Moskova büyükelçileri Bolşevikler ile Kemalistler arasında yeniden canlanan ilişkilerden endişe ile bahsediyorlar ve 1938-1939 yıllarında artan ticaret hacmine vurgu yapıyorlardı.[45] Yıllık 13 milyon liraya kadar yükselen ticaret hacmi ve hedeflenen ithalat-ihracat dengesi Montrö Konferansı sonrası yakalanan ivmenin bir göstergesiydi.[46] 1938 yılının sonunda Litvinov, Karadeniz'de suya düşen askeri ittifak hayallerine rağmen Türk Deniz Kuvvetleri Komutanı'nı Sivastopol'e davet etmiş ve komşu limanları beraber teftişe çağırmıştı.[47] Aynı günlerde, Büyükelçi Apaydın, Sovyetlerden satın alınacak bombardıman uçakları ve tanklar için pazarlık yapıyordu.[48]

İki savaş arası dönemde resmi ideolojileri birbirlerine bu denli zıt olan iki devletin, aralarındaki stratejik anlaşmazlıklara rağmen iş birliğine verdikleri önem realpolitiğin ötesinde bir birlikteliğe işaret ediyor. Basına kapalı sohbetlerinde Kemalist mevkidaşlarıyla konuşan Bolşevikler, Orta Doğu coğrafyasında devrimci cepheye katılmak isteyecek her türlü devlete kapılarının açık olduğunu ancak bu devletlerde Moskova destekli komünizm propagandası yapmadıklarını belirtiyorlardı. İkinci Dünya Savaşı'na bir ay kala Şükrü Saraçoğlu ile buluşan Paris'teki Sovyet Büyükelçisi, "Mesela Bolşevikler eğer isteselerdi, şu ufacık Moğolistan devletini bir gecede

Türk ve Sovyet liderlerin Moskova buluşması, 1932. İsmet İnönü Vakfı Fotoğraf Arşivi

İsmet İnönü ve beraberindeki Türk delegasyonu Moskova'da, 1932
İsmet İnönü Vakfı Fotoğraf Arşivi

komünist yapabilirdi ancak böyle bir siyaset takip etmiyoruz." demişti.[49] Benzer şekilde, Kemalistler de siyasi çizgilerini Bolşeviklerden gizlemiyorlardı. Tek parti hükümeti komünizme karşı sertti; Türk entelijansının birçok tanınmış sosyalizm sempatizanı hapsi boyluyor, memurlar ve öğretmenler arasındaki komünistler fişleniyordu.[50] Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar, Türk yetkililer Kremlin destekli komünizm propagandasından şüphe etmediklerini açık bir şekilde dile getiriyorlardı. Özetle, Türk ve Sovyet liderlerin 1920'li ve 30'lu yıllarda birbirleriyle konuşurken kullandıkları dili, ağızlarından düşürmedikleri Batı-şüpheciliğini ve anti-emperyalizme yaptıkları vurguyu ciddiye almak gerekiyor.

Şayet 1939-1941 Nazi-Sovyet Paktı örneğinde olduğu gibi, mevcut dünya konjonktürüne uyumlu bir stratejik hedefte birleşebilselerdi, Ankara ve Moskova arasındaki müttefiklik ilişkisini salt pragmatik sebeplerle açıklamak mümkün olabilirdi. Aksine, Avrupa'da yükselen revizyonizme direnen Türk ve Sovyet hükümetleri, aynı zamanda "Batı dayatmacılığına dayanan uluslararası düzenin baskılarıyla" mücadele ediyor ve her iki devletin de "anti-emperyalizm" olarak tarif ettiği ortak bir çatı altında birleşiyordu.[51] 1936 Montrö Konferansı sonrası Türk-İngiliz yakınlaşmasının ikili ilişkilerde hatırı sayılır bir gerginlik yarattığı ne kadar doğruysa, Nazi Almanyası'nın başı çektiği iktisadi emperyalizme karşı Ankara ve Moskova arasında 1939 Molotov-Ribbentrop Paktı'na değin devam eden iş birliği de o kadar önemlidir.

DİPNOTLAR

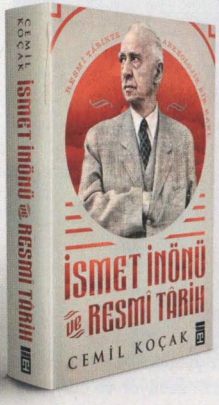
1 Zara Steiner, *The Triumph of the Dark: European International History, 1933-1939* (Oxford: Oxford University Press, 2011), 112, 122, 533, 534, 623; ve Jamil Hasanli, *SSSR – Turtsiya: Ot neytraliteta k kholodnoy voyne* (Moscow: TP, 2008).
2 Tim Blanning, *Frederick the Great: King of Prussia* (New York: Random House, 2016), 220.
3 Türk Diplomatik Arşivi [bundan sonra TDA], TSID 5028381 (Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'nın 15. Yılı Kutlamalarında Yapılan Konuşmalar, 24 Mart 1936).
4 *Dokumenty vneshnei politiki SSSR* [bundan sonra *DVP*], c.20, s.267 (Litvinov ve Zekai Apaydın Görüşmesi, 14 Mayıs 1937).
5 age.
6 Eric Hobsbawm, *Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914-1991* (London: Abacus, 1995), 36.
7 *Cumhuriyet* (26 Ekim 1931).
8 Rossiiskii gosudarstvennyi arkhiv sotsial'no-politicheskoi istorii [bundan sonra RGASPI], f.159, op.2, d.19, l.100 (19 Aralık 1922).
9 DVP, c.19, s. 231-232 (Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Değiştirilmesine Yönelik Sovyet Notası, 16 Nisan 1936).
10 DVP, c. 19, s.326 (Karakhan'dan Litvinov'a, 29 Haziran 1936).
11 Arkhiv vneshnei politiki Rossiiskoi Federatsii [bundan sonra AVP RF], f. 5, op. 16, pap. 112, d. 113, l. 28 (Stomonyakov'dan Karakhan'a, 13 July 1936).
12 DVP, c.19, s.365 (Stomonyakov'dan Karakhan'a, 14 July 1936).
13 AVP RF, f. 5, op. 16, pap. 112, d. 113, l. 28 (Stomonyakov'dan Karakhan'a, 13 July 1936).
14 age.
15 Harry Howard, "The Straits After the Montreux Conference," *Foreign Affairs* 15, 1 (October 1936); 199-202.
16 RGASPI, f. 17, op. 166, d. 566, l. 78-79 (Litvinov-Apaydın Görüşmesi, 25 Ekim 1936).
17 DVP, c.19, s.500-502 (Apaydın-Litvinov Görüşmesi, 19 Ekim 1936).
18 TDA, TSID 5071728 (Aras'tan Apaydın'a, 26 Ekim 1936).
19 TDA, TSID 8513398 (Apaydın-Litvinov Görüşmesi, 20 Ekim 1936).
20 AVP RF f. 5, op. 16, pap. 122, d. 112, l. 28-29 (Krestinsky'den Litvinov'a, 31 Ekim 1936).
21 age.
22 age.
23 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 388, l. 10-13 (Mustafa Kemal Atatürk ile Görüşme Notları, 29 Ekim 1936).
24 Falih Rıfkı Atay, Çankaya (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2009), 478.
25 Falih Rıfkı Atay, "cemiyet hayatına henüz alışan milletvekillerinin" gidip gidip Sovyet sefaretinde bu ikramlara kendilerini fazla kaptırmalarından ve "merdivenlerden düşerek inmelerine" utandığını ve Mustafa Kemal'e durumu şikayet ettiklerini yazar. Bkz. Age, 479.
26 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 388, l. 10-13 (Mustafa Kemal Atatürk ile Görüşme Notları, 29 Ekim 1936).
27 Age.
28 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 388, l. 9 (Stalin'den Rosengol'ts'a, 7 Ocak 1937).
29 TDA, TSID 8512358 ve TSID 8512277 (Karahan-Atatürk Görüşmesi Sonrası Litvinov-Apaydın Toplantı Notları, sırasıyla 2 Kasım 1936 ve 8 Kasım 1936).
30 DVP, c.20, s.317 (Mustafa Kemal ve E.F Karskii arasındaki görüşme, 1 Haziran 1937).
31 TDA, TSID 5032066 (Türk-Sovyet Ticaret Müzakereleri, 20 Aralık 1936).
32 TDA, TSID 9139755, (Celal Bayar Raporu, 23 Kasım 1936).
33 AVP RF f. 5, op. 15, pap. 122, d. 114, l. 53 (Stomonyakov'dan Karakhan'a, 13 Aralık 1936).
34 AVP RF f. 5, op. 16, pap. 122, d. 114, l. 21 (Karakhan to Stomonyakov, 29 Kasım 1936).
35 Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Harici Ticaret Yıllık İstatistik, Memleketler ve Maddeler İtibarile 1937 İthalat-İhracat, Kısım-2* (Ankara 1938).
36 TDA, TSID 5029808 (Yeni Türk-Sovyet Ticaret Anlaşması, 25 Aralık 1936); ve RGAE, f. 7292, op. 38, d. 309, l. 20 (Ordzhonikidze'den Molotov'a, 25 Aralık 1936).
37 RGAE, f. 7292, op. 38, d. 309, l. 20 (Ordzhonikidze'den NKTP'ye, 14 Şubat 1937); ve TDA TSID 9106721 (Turkstroi Raporu, 2 Kasım 1936).
38 RGAE, f. 7292, op. 38, d. 309, l. 38 (Zekai Apaydın'dan *Turkstroi* Müdürü Zolotarev'e, 9 Ocak 1937).
39 RGAE, f. 7292, op. 38, d. 309, l. 39-40 (Zolotarev'den Apaydın'a, 21 Ocak 1937).
40 RGAE, f. 7292, op. 38, d. 309, l. 54 (Zolotarev'den NKTP'ye, 3 Haziran 1937).
41 TDA, TSID 5071728 (Aras-Potemkin Görüşmeleri, 26 October 1938).
42 AVP RF f. 5, op. 17, pap. 100, d. 135, l. 1-2 (Stomonyakov'dan Zalkind'e, 27 Temmuz 1937).
43 TDA, TSID 5001356 (Sovyet Tebrikleri, 15 Kasım 1938).
44 Ibid.
45 *Documents on German Foreign Policy*, series D, vol. XII, no. 545, 722-723 (Ekonomi Politika Departmanı Memorandumu, 29 Haziran 1938).
46 TDA, TSID 5000995 (Apaydın'dan Dışişleri'ne, 16 Kasım 1938).
47 TDA, TSID 5039693 (Stomonyakov'dan Apaydın'a, 2 Ağustos 1938).
48 TDA, TSID 5001470 (Apaydın'dan Aras'a, 3 Kasım 1938).
49 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri [BCA] 490.01.0.0/609.111.9 (Paris'teki Sovyet Büyükelçisi ile Görüşme, 11 Temmuz 1939).
50 BCA 030.10.0.0/209.425.19 Türk Öğretmenler Arasında Komunizm Propagandası, 7 Aralık 1939).
51 TDA, TSID 5001202 (Apaydın'dan Dışişlerine, 22 Kasım 1938).

Timaş Tarih Kitaplığı

Nitelikli Eserlerle Büyümeyi Sürdürüyor

TİMAŞ

iyi ki kitaplar var...

İSMET İNÖNÜ VE RESMÎ TARİH

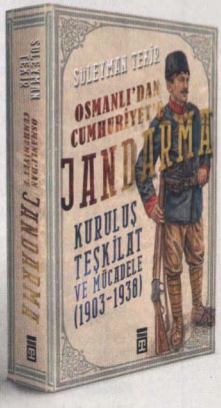
RESMÎ TÂRİH'TE İSMET İNÖNÜ'YE DAİR ARKEOLOJİK BİR KAZI

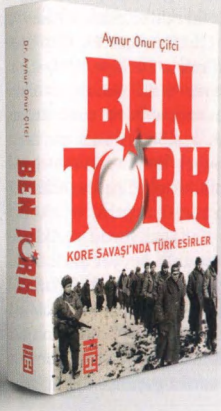
Prof. Dr. Cemil Koçak, bu çalışmasında, Türk tek-parti rejiminin oluşturduğu resmî târih anlatısını zaman zaman nasıl değiştirmek zorunda kaldığını, bu defâ İsmet İnönü örneğiyle anlatıyor. İsmet İnönü de, bir zamanlar, tıpkı Kâzım Karabekir'in ve başkaca isimlerin başına geldiği gibi târihten silinmek istenmiştir; resmî târihin yazılma süreci başlamış olsa da tamamlanamadı.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E JANDARMA

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE MODERN JANDARMA TEŞKİLATI'NIN HİKAYESİ

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Tekir bu çalışmasında, genel hatlarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda jandarmanın kuruluşundan erken Cumhuriyet yıllarına kadar bu teşkilatın geçirdiği safhaları ele alıyor. Belgeler ışığında devlet ve toplum arasında aracı bir teşkilat olan modern jandarmanın kuruluş hikâyesinin kronolojik olarak anlatıldığı bu çalışma Türk Askerî Tarihi alanında çok önemli bir boşluğu dolduruyor.

BEN TÜRK

KORE SAVAŞI'NDAKİ TÜRK ESİRLERİN BİLİNMEYEN HİKÂYESİ

Askerî antropolog Aynur Onur Çifci ***Ben Türk*** adını verdiği bu çalışmasında Türk, Amerikan ve İngiliz arşivlerinden elde ettiği askerî belgelere, esir olan Türk askerlerle yaptığı mülakatlara ve ailelerinden temin ettiği şimdiye değin yayınlanmamış notlara dayanarak Kore'deki 244 Türk esirinin yaşadıklarını ilk defa bu kadar detaylı gün yüzüne çıkarmaktadır.

timas.com.tr timastarih

TÜRKİYE'NİN KALBİ ANKARA:

Batı Şarkiyatçılığına Cevaben Bir Belgesel Film

SAMUEL J. HIRST

TÜRKİYE'DE SON ON YIL İÇERİSİNDE, CUMHURİYET'İN ERKEN DÖNEMLERİNDEN KESİTLER SUNAN 1934 YAPIMI TÜRKİYE'NİN KALBİ ANKARA FİLMİNE DUYULAN İLGİ ARTTI. ANCAK BU YAPIMI SADECE 1930'LAR ANKARA'SINA TUTULAN BİR AYNA OLARAK GÖRMEK FİLMİN İDEOLOJİK ARKA PLANINI GÖZDEN KAÇIRMAK ANLAMINA GELİR. O SENELERDE BELGESEL, YENİ VE OLDUKÇA POLİTİK BİR SANAT TÜRÜ OLARAK KARŞIMIZA ÇIKIYOR. BU MAKALE TÜRKİYE'NİN KALBİ ANKARA FİLMİNE İLHAM KAYNAĞI OLAN FİKİRLERİ ELE ALMAKTA VE SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN BATI'DAKİ TÜRKİYE TEMSİLLERİNE MEYDAN OKUMA ÇABALARINI İNCELEMEKTEDİR.

Türkiye'nin Kalbi Ankara, izleyicilere alışılagelmişin dışında bir imgeler kombinasyonu sunuyor. Filmde bir yandan belgesel hatta bir haber filmi sahnesi bile denilebilecek sahneler bulunuyor. Yönetmen Sergey Yutkeviç, Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. Yıl Kutlamalarına katılan Sovyet heyetine eşlik etmiş ve montajladığı sahnelerde yıl dönümü kutlamaları ve Sovyet heyetinin görüntüleri gibi haber sahnelerine yer vermişti. Fakat diğer yandan, film açıkça görülebilen bir olay örgüsüne de sahipti. Yutkeviç, 10. Yıl kutlamaları için Ankara'ya ulaşmaya çalışan yaşlı bir gazinin hikayesi üzerinden filmi kurgulamıştı. Bu yüzden izleyiciler ister istemez filmin Yutkeviç'in Türkiye'de kaydettiği görüntüleri mi yoksa yönetmenin sanatsal bakış açısını mı yansıttığını sorgulamışlardı.

Türkiye'nin Kalbi Ankara, yeni bir sanat tarzı olması sebebiyle birçok Türk gazetesinde yayımlanan incelemelerde *dokümanter* ya da *documantaire* türünde bir film olarak tanımlanmıştır.[1] O dönemde Türkiye'de bu kelimenin imlasına dair anlaşmazlıklar sürmekte iken Sovyetler Birliği'nde kelimenin manası tartışmalara sebep oluyordu. Bu yeni türün öncülerinden biri olarak bilinen Dziga Vertov, filmi "belgesel" olarak nitelendirmemişti. Bunun yerine "canlandırılmayan film" ifadesini kullanmıştı. Vertov'un bu terimi tercihi, burjuvazi ürünü filmlerin teatral doğasına karşı bir protesto olduğu kadar, söz konusu yapımın bir haber filmi olmadığının beyanı olarak da algılanabilir.[2] Vertov ve diğer Sovyet yönetmenleri profesyonel aktörlerle çalışmayı tercih etmiyor ve olayların yüzeysel görüntülerini yakalamaktan fazlasını yapmaya çalışıyorlardı. Gerçekten de, Sovyet sanatçıları ve eleştirmenleri, montaj ve düzenleme sayesinde filmlerin yalnızca gerçeği yansıtmakla kalmayıp, aynı zamanda bu gerçeği açıkladıklarını düşünüyordu. *Türkiye'nin Kalbi Ankara* için belirlenen başlık bile Cumhuriyetin eski İstanbul ile değil, yeni Ankara ile tanımlanması gerektiği argümanını içeriyor.

Yutkeviç bir belgesel yapımcısı değildi, bu sebeple tamamen farklı bir sinematik türün kurallarına hakimdi ve Türkiye'yi ziyaret için görevlendirildiğinde bu memlekete dair neredeyse hiçbir şey bilmiyordu. İleride Sovyet sinemasının tanınmış sanatçılarından biri haline gelen Yutkeviç, 1933 senesinde şöhret basamaklarını yeni yeni tırmanmaya başlamıştı. Bir grup Sovyet işçisinin Leningrad'da çalıştıkları fabrikadaki sabotajcıları ele geçirmesini anlattığı dramatik filmi *Karşı Plan (Vstreçniy),* Stalinist filmin tipik bir örneğiydi ve 1932 senesinde oldukça iyi eleştiriler almıştı. Sovyet sinemasında gittikçe yükselen ve ideolojik açıdan risksiz bir karakter olan Yutkeviç, Sovyetler Birliği'nde "Şark Filmi"ne dair bir film çekmek için Türkiye'ye gönderilmişti. Türkiye, Sovyetler Birliği'nde Şark milletlerinden birisi olarak nitelendiriliyordu ve Sovyet sinemasında "Şark" türü, dram veya komedi gibi belli başlı özellikleri olan bir tarz olarak ortaya çıkmıştı. Sovyet düşüncesinde Şark kısmen coğrafi bir terim olarak görülse de, esas itibarıyla Avrupa emperyalizmine karşıtlık ve ekonomik açıdan az gelişmişlik ifade ediyordu. Belki de iki savaş arası dönemdeki en ünlü Sovyet Şark filmi olan Vsevolod Pudovkin'in *Asya Üzerindeki Fırtına*'sı (1928), sömürgecilik karşıtı devrimin dramatik bir hikayesiydi ve Sovyetler gözündeki Şark'a bir ayna tutar nitelikteydi. Aynı zamanda Sovyet Şark filmleri, Batı filmlerinin egzotik ve tarihi geçmişe dayalı söy-

Sergey Yutkeviç ve Josef Martovçekim sırasında. RGALI f. 3070, op. 1, d. 102, l. 44.

leminin aksine, Şark devletlerinin modernleşmesini gözler önüne serme amacı gütmekteydi.

Yutkeviç gibi birçok Sovyet yönetmen Şark'a dair kendi basmakalıp düşüncelerini değiştirmekte zorlanıyordu ve Şark film türünün ideolojik alt yapısı çok yavaş gelişiyordu. Erken dönem Sovyet "Şark filmleri" Amerikan vahşi batı filmlerine veya Fransız *film colonial* türüne bir alternatif olarak görülen macera filmleriydi. Tüm bunlar, Sovyetler Birliği'ndeki Avrupalı nüfusun egzotik bir çekicilik bulacağı bir zeminin oluşmasına karşı geliştirilmiş dramatik, devrim niteliğinde anlatılardı.[3] Ancak Mayıs 1924'te 13. Parti Kongresi'nde filmlerin propaganda araçları olarak daha etkili biçimde kullanılması gereğinin altı çizilmişti. Şarkî izleyicileri doğru biçimde cezbetmek için, Şark filmlerinin sorumluluğu "Şark'ı tanıyan" kişilere verilmişti ve Pudovkin ya da Yutkeviç gibi yönetmenlerin fikir alabilmesi için danışmanlar getirilmişti.[4] Akademisyenlerin desteğinin alınmasıyla birlikte ise Şark filmleri hızlı bir şekilde didaktik bir nitelik kazanmaya başlamıştı.

Sovyet film dergilerinde ve gazetelerinde yayımlanan çok sayıda makale, Şark filminin gerçekleri yansıtması gerekliliğinden bahsetmekteydi; bu durum açıkça dramatik filmlerde bile belgesel özellikler yansıtma zorunluluğu yaratmıştı. Sovyet filmleri, günlük yaşamı yakalamak ve Batı'nın gözündeki Şark "fantezilerine" karşı çıkmak durumundaydı. Sovyet eleştirmenler bölgenin tek tip olduğuna dair fikirleri eleştirmiş ve Kafkasya'nın, Orta Asya'nın, Uzak Doğu'nun her milleti için ayrı filmler çekilmesi gerektiğini dile getirmişlerdi.[5] Ünlü bir film neşriyatı Muhsin Ertuğrul'un filmlerini bu bağlamda yüceltmişti; zira Muhsin Ertuğrul'un filmlerinde Türk gerçekliğine ilişkin "Avrupalıların daha önce hiç görmediği" kareler yer almaktaydı.[6] Fakat yine de, Moskova'nın Yutkeviç'i destekleme sebebinin altında kısmen Sovyetler'in o sıralarda Türkiye hakkında Batı'da yapılan filmlere karşı çıkmaları gerektiği inancı yatıyordu.

Türkiye'nin Kalbi Ankara Yutkeviç'in Şark filmine dair ilk deneysel girişimi olsa bile kendisinin 1920'lerden beri süregelen tartışmaları takip etmiş olduğu apaçık ortadaydı. Yutkeviç, filmciliğinin yanı sıra karikatürler de çizmekteydi ve çizimlerinden biri doğrudan doğruya Şark filmine dair bir makaleden esinlenmişti. Bir eleştirmen, İspanya'ya dair şöyle bir yorumda bulunmuş: "Yaygın ve yerleşik klişeler sebebiyle, şayet Sovyetler'de çekilen bir filme Flamenko dansçıları ve bıçakla düello sahnesi ekleyecek olursanız, izleyici filmi İspanyol sanabilir." Ancak bu eleştirmen şunu da söylemiş: "Filme böyle bir sahne eklemek Sovyet sanatçının Batı'nın Şark tasvirlerinde karakteristik olarak sergilediği *'fantazmagorya'* hatasını işlediği anlamına gelir. İspanya'da telefon kulübeleri, otoyollar da vardır ve Sovyet sanatçısının görevi bunları da belgelemektir."[7] Bu makalenin yayımlanmasından yalnızca birkaç ay sonra, Yutkeviç Şarka dair filmlerin kalıplaşmış yapısını ve otantiklikten yoksunluğunu gülünçleştiren bir karikatür çizdi. Bu karikatürde ön plana çıkardığı imgeler dansçılar ve hançerlerdi – okumuş olduğu açıkça belli olan makaledeki imgeler yani.

Türkiye'de bir şark filmi çekilmesini gerektirecek an, İsmet Paşa (İnönü) ve beraberindeki kalabalık heyetin Mayıs 1932'de Moskova'yı ziyaret etmesiyle iki devlet arası ilişkilerin hız kazanmasından sonra geldi. Vyaçeslav Molotov'un Moskova ve Ankara arasında daha doğrudan kültürel ilişkiler kurulması yönünde yaptığı çağrı üzerine Sovyet sinemacılardan çeşitli Sovyet-Türk film teklifleri geldi.[8] O yıllar-

S. Yutkeviç. "Şark filmlerinde senaryo aşikâr: bol bol hançer var ama Şark yok!" *Kino*, 12 Ocak 1926.

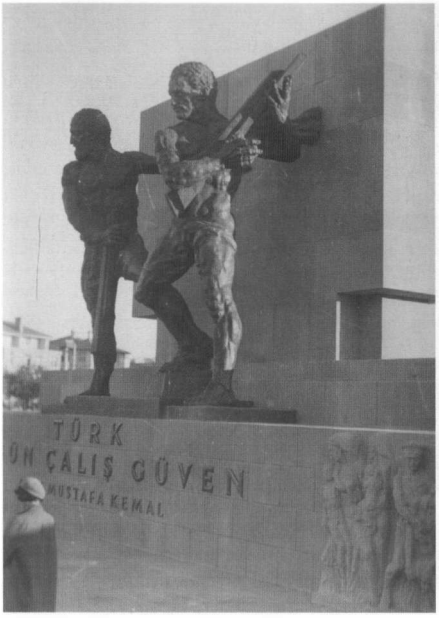
da Türkiye üzerine uzmanlaşma yolunda ilerleyen Sovyet bilim insanı Anatolii Miller'dan böyle bir film için kılavuz hazırlaması istendi. Miller, filmde Batı sermayesinin Osmanlı İmparatorluğu'na sızışının ve Türkiye Cumhuriyeti'nin karşılaştığı zorluklarda Avrupa emperyalizminin rolünün vurgulanması gerektiğini öne sürdü.[9] Yutkeviç ve ortak yazarı Natan Zarhi senaryo yazarlığı için seçildiğinde filmin ismine dair yaptıkları seçim, tutumlarının ne kadar Batı karşıtı olduğunu sergiliyordu: "Öldürmeyen Adam" ismi Claude Farrère'in Osmanlı İmparatorluğu'nda geçen 1906 tarihli romanı Öldüren Adam (*L'Homme Qui Assassina)* başlıklı yapıtına ironik bir gönderme barındırıyordu. Sovyet yazarların, Batı'nın fantastik bir Şark düşüncesi yaratmış olduğu konusundaki eleştirilerinin başlıca hedefleri arasında Pierre Loti ile birlikte, Farrère yer alıyordu.

Yine de Yutkeviç ve Zarhi'nin senaryosu, Sovyet sanatçıları için eleştirdikleri modelden kaçmanın aslında ne kadar zor olduğunun bir göstergesiydi. Hikâye, Türkiye'nin İstiklal Harbi'ne dair olsa bile metin belirgin bir biçimde Rus merkezli idi.[10] Anlatı, Türk genci Hikmet ve eski Çarlık diplomatı, kurnaz Broveri arasındaki ilişki üzerine kuruludur. İkili, Mustafa Kemal'in kuvvetlerince kullanılmak üzere Sovyet Rusya'dan silah temin edilmesi için birlikte çalışmaktadır. Ancak filmin can alıcı noktasına gelindiğinde Hikmet, Broveri'nin aslında silahları Yunanistan'a temin etmeye çalıştığını fark eder. Hikâye böylece Sovyetler'in ve Türklerin kaderlerini birbirine bağlar – emperyalist Broveri iki tarafı da kandırmıştır; ancak yine de, ortaklık eşit düzeyde değildir çünkü senaryo bir Rus devrimcisinin Broveri'yi öldürmesiyle sona erer. Dolayısıyla asıl rolün Rus devrimcisine ait olduğu gözden kaçmaz.[11] Hikâye tümüyle kurgu ancak yazarların bile buna dair şüpheleri var sanki. Örneğin başka bir önsöz metninde Yutkeviç ve Zarhi, Türkiye hakkında kendilerine güvenerek yazabilecek kadar fazla kaynak okumadıklarını itiraf etmişler.[12]

Yutkeviç "Öldürmeyen Adam"ın çekimleri için Türkiye'ye gelmeden önce yazdığı senaryoya gelen eleştiriler, onu Sovyet Şark sineması türüne yakınlaştırmıştı. Filmin senaryosu yazılı basında da değerlendirilmiş ve Evgenii Shteinberg, Sovyet okurlara yazarların "Batı sinematografisine" bir alternatif sunacakları ve harem veya "bayağı erotizm" gibi klişelerden kaçınacakları sözünü vermiştir.[13] Fakat Mikhail Shneider şunu söylemişti: "Tıpkı birinin bir şeyden kaçarken arkasına dönüp baktığı gibi, Yutkeviç ve Zarhi kendilerini Batı Şarkiyatçılığından yeterince uzaklaştıramadıkları için omuzları üzerinden bu gerçeği görememişlerdir." Shneider'a göre filmin öyküsü "egzotik-maceracı bir lezzet" barındırıyordu.[14] Sovyet film endüstrisinin o senelerdeki başı konumundaki Boris Shumiatskii, özel bir bağlamda çekincelerini dile getirmişti. Shumiatskii'nin senaryonun dramatik yapısına dair kuşkuları vardı ve "ideolojik tavizler" vermeksizin, her iki uçtan da uzak durmanın yolunun "gerçekçi ve tarihe dayalı" bir eser ortaya koymaktan geçeceğini söylemişti. [15] Dolayısıyla, Yutkeviç'e Sovyetler Birliği'nden ayrılmadan önce bile, daha az teatral bir şeyler düşünmesi gerektiği hatırlatılmıştı.

Türkiye'de ise Yutkeviç, belgeseli olduğu haliyle kabullenmekte zorlanıyordu. Arkadaşı Bayan Esfir Şub'a yazdığı mektupta Ankara'daki insanların senaryosunu beğenmediğinden söz ediyordu. Yutkeviç Türk meslektaşlarıyla olan ilişkilerine dair bir kayıt bırakmamış. Ancak ortak yapımcı olan bu filmde Türk tarafının onu senaryosundan uzaklaşamaya zorladığı izlenimi uyanmaktadır. Şub'a yazmasının sebebi ise Şub'un belgesel filmi türünde tanınırlığı olabilir. Mektubunda Yutkeviç, ilk kez "belgeselci" rolü üstlendiğine dair şakalar yapmış.[16] *Türkiye'nin Kalbi Ankara* gösterime girdiğinde pek çok yönden belgesel görünümdeydi. Bir Sovyet eleştirmenin dile getirdiği gibi film "Türkiye'nin yeni yüzünü... enstitüleri, gençlerin sanatsal etkinliklerini, bilimsel laboratuvarları, inşaatları, yeni fabrikaları, yeni binaları ve hidroelektrik santrallerini" gözler önüne seriyordu.[17] İspanya'ya dair eleştiride açıkça belli olduğu gibi, Sovyet sineması Şark'ın modern gerçekliğini göstermeyi hedefliyordu.

Fakat bütün bunlara rağmen, *Türkiye'nin Kalbi Ankara* su götürmez bir şekilde "teatral" bir filmdi. Türkiye Cumhuriyeti'nin başkentinde gerçekleşecek olan 10. yıl dönümü kutlamaları için başkente doğru yola çıkmış olan yaşlı köylüyü profesyonel aktör İbnürrefik Ahmet Nuri (Sekizinci) canlandırılmış. Kendisine genç bir kız – Sovyet Büyükelçiliğinin şoförünün kızı tarafından oynanan – rehberlik ediyor. Genç kızın yaptırdığı şehir turu, Yutkeviç'e şehrin belirli bölgelerinden görüntüler alma ve yıl dönümü kutlamalarından canlı sahneler çekme imkanı vermiş. Yutkeviç'in Bayan Efsir Şub'a yazdığı mektuptan elinde olsaydı filmi çok daha dramatik hale getirebileceğine dair bir ima seziyoruz. Bunun sebebi şu: Yutkeviç Şub'a, Ahmet Nuri'nin neden bir eşek ile konuşmayı reddettiğini anlamadığını yazmış. Aktörün bir hayvana karşı rol yapmayı "itibarının altında" bir hareket olarak algılamasını aklı almayan Yutke-

Esfir Şub Ankara'da. RGALI f. 3035, op. 1, d. 18, l. 15.

viç, bağlamı daha iyi sunabilmek için bu tarz çekimler yapmak istemiş oysa.[18] Her şeye rağmen film, bu yapımın sadece gerçeği yansıtmaktan öte bir anlamı olduğunu aktarmayı başarmıştır. Filmin başlarındaki bir sahnede İsmet Paşa bir konuşma yapmaktadır; kamera geri çekilir, aslında dinleyicilerin olmadığı ve İsmet Paşa'nın o sırada fotoğraflandığı vurgulanır. Yutkeviç, anılarında belgesel türünün sınırlarını bilinçli bir şekilde zorladığını ve "iki 'teatral' karaktere bilerek yer verdiğini" belirtmiş.[19] Diğer bir deyişle, belgesel çekmek durumunda olsa da Vertov'un ayırıcı özellik olarak belirttiği "teatral olmama" şartına uymamış. Fakat Yutkeviç Sovyet sinemasının beklentilerini bir Şark ülkesinde modernleşme süreci gerçekliğine odaklanarak karşılamış. Sonuç olarak, gerçekliğin Batı Şarkiyatçılığına karşı duruş ile sınandığı Şark türü bir belgesel çekmek Yutkeviç'e bariz bir şekilde dramatik olma yolunu açmıştı.

Türkiye'nin Kalbi Ankara'nın Türkiye'de gösterime girdiği zaman tiyatro ve Batı'ya dair fikirler de filmin algılanışını etkilemişti. Film sanatı Osmanlı İmparatorluğu'na ulaştığında, kimi zaman "gâvur sanatı" olarak tanımlandığı olmuştu.[20] Türk sinema tarihçileri iki savaş arası sinematograflarını, birçoğunun tiyatroda yetişmiş olmasından ve almış oldukları eğitimi film yapımında da kullanmalarından ötürü "tiyatrocular" olarak nitelendirmiştir. Örneğin Muhsin Ertuğrul, bu nitelendirmenin hem doğru hem de eksik olduğunu ortaya koymuştur. Ertuğrul Sovyetler Birliği'nde iki yıl geçirmiş, orada 1926 yapımı *Tamilla* ve *Spartak* filmlerini yönetmiş ve Türkiye'ye döndüğünde Sovyet sinemasının daha az teatral özelliklerini sanatına taşımıştır. Özellikle 1932 yapımı *Bir Millet Uyanıyor* ve 1935 yapımı *Aysel, Bataklı Damın Kızı* filmlerinde montaj tekniği kullanmış ve bu filmlerinde Sovyet sinemasına doğrudan göndermeler yapmıştır. Ancak Ertuğrul, Sovyet meslektaşlarına oranla daha az devlet desteği almış, bu nedenle daha geniş kitlelerin zevkine hitap etmek zorunda kalmıştır. Muhsin Ertuğrul'un erken dönem filmlerinden bazıları iki savaş arası dönem Türkiye'sindeki başka yapımlara benzer olarak, Alman operetlerinin ve Fransız vodvillerinin yeniden çekimi gibilerdir.

Türk eleştirmenler, *Türkiye'nin Kalbi Ankara* filminin türüne dair anlamlı yorumlar yapmışlardır. *Hakimiyeti Milliye* gazetesinde yayımlanmış isimsiz bir eleştiri filmde "aktör olmadığı gibi romanlaştırılmış bir mevzu da yoktur" demekte fakat hemen sonra filmin "hülasasını" hikaye gibi anlatılır biçiminde vermektedir.[21] Vertov'un oynanmamış filmlerin de sanat eseri olarak görülmesi gerektiği tanımlamasını anımsatan bir dil kullanan Burhan Asaf (Belge), 10. yıl kutlamalarının Sovyet karelerini Amerikan ve Fransız çekimleri ile karşılaştırmış ve şu yorumu yapmış: "Birinci yol, Fox ve Pathé filim gazetelerinin gittikleri reportaj yoludur ve sadece operatör işidir. İkincisi ise bir tahrir'dir; binaenaleyh bir rejisörün vücuduna lüzum gösterir." Burhan Asaf, Yutkeviç'in filmdeki rolünü "muharrirlik" olarak tanımlarken, yönetmenin yaratıcı katkısının açıkça farkındadır.[22] Ancak Burhan Asaf Yutkeviç'in yazarlık tercihlerini tümüyle onaylamamış. Mesela Başkente gelen ziyaretçileri tek bir köylü ile sembolize etmenin

İsmet Paşa çekim sırasında
RGALI f. 3070, op. 1, d. 101, l. 91.

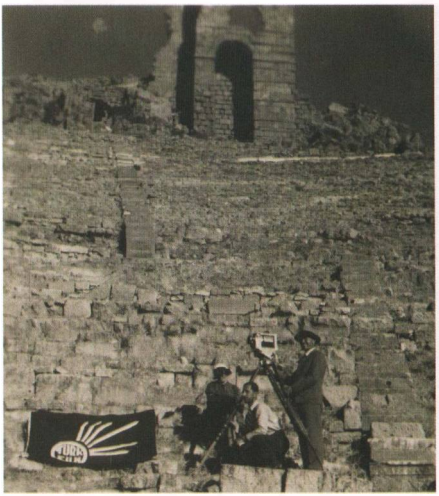
Esfir Şub çekim sırasında.
RGALI f. 3035, op. 1, d. 18, l. 23.

kutlamalara katılımın kitlesel niteliğine haksızlık etmek anlamına geldiğini söylemiş. Gerçi bazı sembolik tercihleri övmüş Burhan Asaf. Örneğin, özellikle Mustafa Kemal'in konuşması ile Cumhuriyet'in kazanımlarını gösteren karelerin iç içe geçirilmesinden bahsederken şunları söylemiş: "Filmin en muvaffak tarafı bu olmuştur: şefin bir taraftan sesini duymak bir taraftan yarattıklarını görmek, bir yandan kendini görerek bir yandan ilerisi için verdiği emirleri dinlemek." Burhan Asaf bu çerçevede Yutkeviç'in Türk film yapımcılarının gelecekte kullanabilecekleri bir tür yarattığını öne sürmüş ve şunu ilave etmiş: "Bir gün, kendi film muharririmiz yetişmiş bulunursa, filmin malzeme olarak ihtiva ettiği parçalar sayesinde" bu yapımın yeniden Türklerin dilediği biçimde düzenlenmesi mümkündür.

Burhan Asaf Türkiye'de Yutkeviç'in kalibresinde belgeselcilerin bulunmadığını ima ederken başka eleştirmenlerin de paylaştığı bir düşünceyi dile getiriyordu. Sovyet ekiplerinin çekimlere devam ettiği sırada Falih Rıfkı (Atay) da Sovyetler'in sunacağı örnek hakkında beslediği umuttan söz etmiş. Ertuğrul'un 1933 yapımı *Söz bir, Allah bir* filmini henüz izlemiş olan Falih Rıfkı, filme dair şunu söylemiş: "bizim roman ve gündelik gazete tefrikaları gibi, hâlâ karı koca aldatması mevzuu üzerinde avlanmaktadırlar."[23] Falih Rıfkı'ya göre, Zarhi ve Yutkeviç'in Cumhuriyet tarihine olan ilgisi sayesinde "Bir şeridin bir davaya nasıl hizmet ettiği görülecek ve bu filim 'Karım beni aldatırsa' yahut 'Söz bir Allah bir' filimleriyle kıyas olunduğu zaman, maarif istüdyosunun zarureti büsbütün meydana çıkacaktır." Burhan Asaf'a göre ise Sovyetlerin başarısının sebebi, "İpek Filim gibi 'milli' müesseselerimiz, bizi habire 'Vie Parisienne' çıplaklıklariyle bunaltmakta devam ederken, bize, sadece milli hayatımızın reel akışına ait levhalarla ne sanatkârane neticeler alınabileceğini göstermeleridir."[24] Burada her ne kadar farklı bir biçimde olsa da, Burhan Asaf, Sovyet Şark filmlerinin can damarını oluşturan fikirleri birleştirmiş: Otantik ve milli bir "gerçekliğin" belgesel film aracılığıyla sergilenmesi. Türk yayınlarında yapılan eleştiriler Sovyet yayınlarındaki kadar sert olmamıştı ancak Türk gazetelerinde Sovyet eleştirilerinin çevirileri yayımlanmaktaydı. *Vakit*, Yutkeviç'in hayal kırıklığını şu sözlerle aktarmıştı: "Teknik iyi fakat çevrilen filmlerde Türklere ait bir sembol, bir üslup yok. Hep Avrupa filmlerinin kopyesi. Bu kadar inkılabı yapan bir milletten kendine göre bir film üslubu yaratmasını beklemek zannedersem hakkımızdır."[25] *Hakimiyeti Milliye* ise *Türkiye'nin Kalbi Ankara* filminden övgüyle söz eden bir Sovyet eleştirisini yayımlamıştı ve eleştiride şu sözler yer alıyordu: "İlk defa olarak yeni Türkiye'yi, burjuva muharrirlerinin bize tanıttıkları gibi bir garibeler memleketi halinde değil fakat olduğu gibi görüyoruz."[26]

Türkiye'nin Kalbi Ankara'nın Türkiye'de olumlu karşılandığına dair en güçlü kanıt ise Bayan Efsir Şub'un 1934 yılında ve 1935'in ilk aylarında Türkiye'ye yeni bir belgesel film çekmek için davet edilmesiydi. Şub, "yeni Türkiye" hakkında bir film çekmesi için Ha-Ka Stüdyolarının sahibi Halil Kamil tarafından davet edilmiş. Ha-Ka Stüdyoları *Türkiye'nin Kalbi Ankara* filminin dağıtımında da rol almış ve Halil Kamil belgeseli epeyce beğenmiş olacak ki Efsir Şub'u ticari bir girişimde yer almak üzere davet etmiş.[27] Şub'un yaşadıkları bu tür projelerin ne denli zor olduğunu kanıtlar nitelikte; zira o yıllarda başlayan proje ancak Ha-Ka Stüdyosunun *Türk İnkılâbında Terakki Hamleleri*'ni 1937 senesinde gösterime sokmasıyla gerçekleşmiş. Ancak Şub'un geride bıraktığı kayıtlar bunca gayrete rağmen Yutkeviç'in ortaya koyduğu türün çok dışına çıkmadığını göstermektedir.

Yutkeviç ve Zarhi'den farklı olarak Şub, bir senaryo kullanmamıştı; sadece filminin çerçevesini oluşturan bir metni vardı. Kalkınmanın sembolü olarak Haliç boyunca "uzanan fabrika binalarını" göstermek istediğini yazmıştı. Filminin, Fransız yazarlar Loti ve Farrère'in bıraktığı romantik tasvirlerden bambaşka nitelikler taşıyacağını öne sürmüştü.[28] Fakat ilginç olan, Şub'un bir belgeselci olarak tanınmasına rağmen, bu filmini iki türün karışımı olarak nitelendirmesidir: "belgesel ve kurgusal film."[29] Hazırladığı taslağa göre, film Yutkeviç'in *Ankara* filmine benzeyecek ancak coğrafi olarak daha geniş bir alanı kapsayacaktı. Film İzmir'i yeni Türkiye'nin ekonomik başkenti olarak gösterecek İstanbul'u eski ve yeni kültürlerin birleşimi olarak sergileyecek ve tabii

Esfir Şub Halil Kamil ile Bergama'da. RGALI f. 3035, op. 1, d. 18, l. 46.

ki Ankara'nın öncü rolünü "yeni Türkiye'nin beyni" olarak vurgulayacaktı.[30] Şub ve Halil Kamil, birlikte filme alacakları objelerin bir listesini çıkardı. Halil Kamil zirai enstitülerin, hastanelerin, okulların; İsmet Paşa ve Recep Peker konuşmalarının çekilmesini talep etmişti. Çekilen sahnelerin listesi Şub'un çizdiği yol haritasının Yutkeviç'inkiyle ne kadar benzer olduğunu göstermektedir. Gerçekten de Şub, yaptığı işi çok mânâlı bulmadığını söylemişti zira çektiği film sadece Yutkeviç'in yaptığının tekrarıydı.[31] İki film arasındaki benzerlik Yutkeviç'in modelinin ne kadar takdire şayan olduğunu gösterse de bu model aynı zamanda Türk ev sahiplerinin rolüne de işaret etmektedir; çünkü Türkler Yutkeviç ve Şub'ın izleyecekleri yolu belirlemişlerdi. Yutkeviç bu konuda yorum yapmamıştı ancak Şub'un yaşadıkları göstermektedir ki, *Türkiye'nin Kalbi Ankara* filminin izlediği yol haritası Sovyet olmaktan çok Türk'tü.

Sonuç itibarıyla, *Türkiye'nin Kalbi Ankara* hem Sovyet hem de Türk devlet ideolojisini yansıtmak bakımından işe yaradı. Biri komünist diğeri milliyetçi olsalar dahi, her iki devlet de Batı üstünlüğüne karşı çabalıyordu. Film bir yönüyle birtakım tavizlerin ürünü olsa da, Türk ve Sovyet tarafları bu belgeselde Batı şarkiyatçılığına duydukları tepkiye bir karşılık buldular. 1925 senesinde, Moskova'da geçirdiği yılların ardından ülkesine dönen Nazım Hikmet, "Piyer Loti" başlıklı şiirinde, Şark tasvirleri sebebiyle pek çok Sovyet yazarın eleştirdiği malum yazarı hedef almıştı; Nazım Loti'yi, Şark'ı minareler ve padişahlar dolu bir diyar olarak anlattığı için eleştirmişti. Sovyet meslektaşları gibi Nazım da bunun tamamıyla hayal ürünü bir Doğu tasviri olduğunu söylüyordu:

Lakin
ne dün
ne bugün
ne yarın
böyle bir şark
yoktu,
olmayacak!![32]

Türkiye'nin Kalbi Ankara'yı bugün izlerken, filmin Batı şarkiyatçılığına bir tepki olarak tasavvur edilmiş olduğunu görmek kolay olmayabilir. Ancak, film bambaşka ideolojilere sahip iki devletin nasıl olup da iş birliği içinde bir ürün sunabildiği sorusunu yine de akıllara getiriyor. Bu ortaklığın temelinde Sovyet-Türk iş birliğinin İstiklal Harbi sırasında ortaya çıkması, emperyalizme karşı ortak bir mücadele vermeleri ve Batı emperyalizmine birlikte karşı duruşları yatmaktadır. Ve Yutkeviç'in anti-emperyalist söyleminin filmin son biçiminde büyük ölçüde ayıklanmış olmasına rağmen Burhan Asaf ve Falih Rıfkı gibi Türk eleştirmenler bu Sovyet belgeselinin Batılı yapımların romantik yüzeyselliğine karşı bir tepki olduğunu fark etmişlerdir. Batılı şirketler de kuşkusuz Türkiye'de belgesel çekimleri yapmaktaydı. Burhan Asaf, yıl dönümü kutlamalarını görüntüleyen Amerikalı ve Fransız kamera ekiplerinden de söz etmişti ancak Sovyetlerin başka bir şey yaptığı aşikardı. *Türkiye'nin Kalbi Ankara*'nın her iki ülkedeki başarısının sırrı Batı'ya duyulan tepkide yatmaktadır ve bu tepki anti-emperyalist duyarlılıkların ötesinde Batı'nın kültürel alanda sergilediği mağruriyete karşı iki tarafın duyduğu bıkkınlıkta saklıdır.

DİPNOTLAR

* Çevirideki yardımları için Günseli Sönmez İşçi'ye ve Ecenaz Çobanoğlu'na teşekkür ederim.

1 Örneğin, "Türkiye'nin Kalbi Ankara," *Hakimiyeti Milliye*, 23 Mart 1934; *Milliyet*, 27 Nisan 1934.

2 Graham Roberts, *Forward Soviet! History and Non-fiction Film in the USSR* (Londra: I.B. Tauris, 1999),2.

3 Şark filmerine dair, bkz. Denise J. Youngblood, *Movies for the Masses: Popular Cinema and Soviet Society in the 1920s*(Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 76-80, 87-88.

4 Anatolii Evgen'evich Skachko, "Kino i vostochnye narody SSSR," *Sovetskoe kino* 1 (1925); A. E. Skachko, "Kino dlia Vostoka," *Kino-zhurnal A.R.K.* 10 (1925), 3-5; "Prodvizhenie kino na Vostok (Beseda s t. Pavlovich-Vel'tmanom)," *Kino*, 16 Haziran 1925.

5 "Kino v soiuznykh respublikakh," *Kino*, 28 April 1925; I. Trainin, "Put' k vozrozhdeniiu," *Sovetskoe kino* 1 (1925).

6 "Kino v Turtsii," *Kino-zhurnal A.R.K.* 4-5 (1925), 32.

7 S. L. Vel'tman, "Pravda i nepravda o Vostoke (vostochnye stsenarii), *Novyi Vostok* 10-11 (1925): 290-306; S. L. Vel'tman, *Zadachi kino na Vostoke: Pravda i nepravda o Vostoke* (Moskova: Nauchnaia assotsiatsiia Vostokovedeniia pri prezidiume TsIK SSSR, 1927).

8 GARF, f. 5283, op. 12, d. 312, ll. 13-15 (G. L. Roshal' to VOKS, 12 Haziran 1932).

9 RGALI, f. 2003, op. 1, d. 114, l. 1-3 (29 Temmuz 1932).

10 Senaryo metni için bkz. RGALI, f. 2003, op. 1, d. 61.

11 RGALI, f. 2003, op. 1, d. 61, l. 171.

12 Ibid., l. 2.

13 Shteinberg, "Fil'ma o novoi Turtsii."

14 M. Shneider, "Na styke stilei," *Kino*, 22 Ağustos 1933.

15 Rossiiskii gosudarstvennyi arkhiv literatury i iskusstva (RGALI), f. 2003 (Personal collection of N.A. Zarkhi), op. 2, d. 3, l. 2 (Preliminary comments on "Chelovek, kotoryi ne ubil," 9 Haziran 1933).

16 RGALI, f. 3035, op. 1, d. 148, l. 4 (S. I. Iutkevich to E. I. Shub, 29 Kasım 1933).

17 İnceleme için bkz. L. Kassil', "Litso novoi Turtsii," *Izvestiia*, 8 Mart 1934. Modern Zamanlar'a dair bkz. Stephen Kotkin, "Modern Times: The Soviet Union and the Interwar Conjuncture," *Kritika* 2, 1 (2001): 111-164.

18 RGALI, f. 3035, op. 1, d. 148, l. 5.

19 Iutkevich, *Sobranie sochinenii*, 2: 90.

20 Bu paragraph için temel aldığım metin için bkz. Özön, *Türk Sineması Tarihi*, 75, 97, 106-112; and Arslan, *Cinema in Turkey*, 23, 53-59.

21 "Türkiye'nin Kalbi Ankara," *Hakimiyeti Milliye*, 23 Mart 1934.

22 Burhan Asaf Belge, "Türkiye'nin kalbi – Ankara," *Hakimiyeti Milliye*, 25 Mart 1934.

23 Falih Rıfkı Atay, "İki Örnek," *Hakimiyeti Milliye*, 25 Ekim 1933.

24 Belge, "Türkiye'nin kalbi – Ankara."

25 "Türkiye'nin kalbi," *Vakit*, 11 Aralık1933.

26 "Türkiye'nin Kalbi Ankara," *Hakimiyeti Milliye*, 23 Mart 1934.

27 RGALI, f. 3070, op. 1, d. 1327, l. 152.

28 Senaryonun orijinali için bkz. RGALI, f. 3035, op. 1, d. 16; yayınlanmış versiyonu için Esfir' Il'inichna Shub, *Zhizn' moia – kinematograf* (Moscow: Iskusstvo, 1972), 347-353.

29 RGALI, 3035, op. 1, d. 159, l. 8.

30 RGALI, f. 3035, op. 1, d. 159, l. 10.

31 RGALI, f. 3035, op. 1, d. 159, l. 12.

32 Nazım Hikmet, *Bütün Şiirleri* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014 [10.baskı]), 34.

Erken Cumhuriyet Dönemi Ankara'sında Rusya Mültecilerinin İzleri

PINAR ÜRE

CUMHURİYET DÖNEMİ MODERNLEŞMESİNİN KAYNAKLARI TEK BOYUTLU VE TEK YÖNLÜ DEĞİLDİ. BU SÜREÇTE YAŞANAN DEĞİŞİMİN YÜZÜ YALNIZCA BATI'YA DEĞİL, AYNI ZAMANDA KUZEY'E DE DÖNÜKTÜ: BATI AVRUPA'YA EK OLARAK SOVYETLER BİRLİĞİ DE EKONOMİK VE SİYASİ AÇIDAN CUMHURİYET MODERNLEŞMESİNİN ÖNEMLİ KAYNAKLARI ARASINDAYDI.

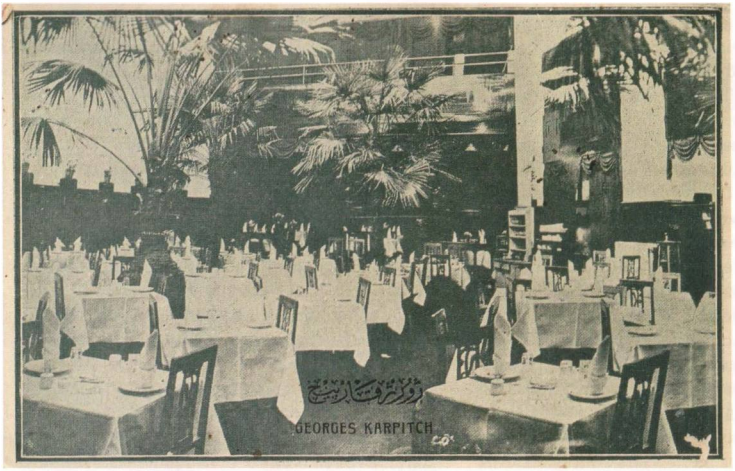
Karadeniz'i yalnızca Rusya ve Türkiye arasında bir sınır değil, aynı zamanda kültürel etkileşime olanak sağlayan bir köprü, bir bağlantı noktası olarak ele alan çalışmaların sayısı son zamanlarda artmaktadır.[1] Bu yaklaşım, Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkileri yalnızca siyasi ve askeri meselelere indirgemeden, iki ülkenin karmaşık toplumsal grupları arasındaki çok yönlü iletişim kanallarını da hesaba katan bütüncül bir tarihyazımını olanaklı kılmaktadır. Rusya ve Türkiye arasında imparatorluk döneminden beri devam eden ticari ve siyasi ilişkilere ek olarak sürgün ve göç gibi trajik sonuçları olan büyük ölçekli nüfus hareketleri, iki ülke arasında çok yönlü bir etkileşimin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu etkileşimin izleri, yalnızca devletler düzeyindeki ilişkilerde değil, mülteciler gibi devletlerden bağımsız toplumsal grupları da kapsayan bir iletişim ağı aracılığıyla açığa çıkmaktadır.

Bu makalede, iki ülke arasındaki büyük göç dalgalarından birinin, 1917 Bolşevik İhtilali sonrası yaşanan "Beyaz Rus"[2] mülteci akınının Ankara'nın kentsel gelişimine etkisi incelenecektir. 1920'ler ve 1930'lar boyunca Ankara'nın kent kültüründe yaşanan değişimin kaynakları arasında Avrupalı mimar ve şehir plancılarının rolü üzerine yazılmış çok sayıda eser vardır.[3] Bu kısa çalışma, Ankara'nın söz konusu yıllardaki dönüşümüne Rusya ve Türkiye arasındaki kültürel ve demografik etkileşim penceresinden bakacaktır. Böylelikle, Cumhuriyet döneminde Ankara'nın yeniden yapılanması, başkentin kamusal alanının dönüşümü üzerine hâlihazırda var olan pek çok önemli çalışmaya mütevazı bir katkı sunulması amaçlanmaktadır.

1917 Bolşevik İhtilali ve ardından patlak veren Rusya İç Savaşı (1918-1922) nedeniyle Rusya'yı terk etmek zorunda kalan mültecilerin önemli bir kısmı, 1920-21 yıllarında Türkiye'yi bir geçiş noktası olarak kullan-

Taşhan'daki Karpiç Şehir Lokantası'nın dışarıdan görünümü
VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi

Karpiç Lokantası'nı içeriden gösteren bir kartpostal
VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi

mışlar fakat bu mültecilerin pek çoğu Türkiye'de kısa bir süre konakladıktan sonra dünyanın dört bir yanına dağılmışlardı. Bununla birlikte, Türkiye'de kalan ve 1930'larda ve sonrasında hâlâ Türkiye'de yaşamakta olan, bu süreçte bir kısmı Türkiye vatandaşlığına geçmiş bulunan Rusya mültecileri de vardı.[4]

İstanbul'da kısa ya da uzun süre yaşayan Rusya mültecilerinin özellikle Mütareke Dönemi'nde İstanbul kültürüne nasıl etki ettikleri üzerine yazılmış çok sayıda çalışma vardır.[5] Ankara'nın bu konu bağlamında İstanbul kadar ilgi çekmediği görülüyor. Oysaki başkent olmasıyla birlikte Ankara'daki ekonomik imkânlar arttığı gibi, şehrin demografik yapısı ve kültürel ihtiyaçları da değişim göstermişti. Rusya mültecileri, sahip oldukları kültürel sermaye sayesinde bu dönüşümün bir parçası olma imkânını bulmuşlardı.

Yalnızca Ankara özelinde değil, genel itibarıyla 1920'ler ve 1930'lar boyunca Rusya mültecilerine verilen oturma ve çalışma izinleri, Cumhuriyet yöneticilerinin önceliklerini ve değişen zevklerini yansıtmaktaydı. Yeni başkent Ankara'da meydana gelen değişim, modern kent hayatının ihtiyaçlarını karşılayabilecek iş kollarının doğmasına neden olmuştu. Her ne kadar Rusya mültecilerinin kültürel etkileri ilk önce İstanbul'da kendini hissettirdiyse de, zamanla Ankara da bu rüzgârdan nasibini aldı. Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara sosyal hayatının en önemli mekânlarından olan Şehir Lokantası, modern şehir kültürünün gelişiminde Rusya mültecilerinin rolünü göstermesi açısından mükemmel bir örnektir.

YEME-İÇME KÜLTÜRÜ

Şehir Lokantası, Karpiç Baba ismiyle ünlenen Krikor Karpoviç tarafından 1928 yılında açıldı. Karpiç Baba, Rusya'yı devrimden sonra terk eden Ermeni kökenli bir Rusya vatandaşıydı. Belgelerden Karpiç Baba'nın muhtemelen ilk önce İran'a gittiğini ve Türkiye'ye İran üzerinden geldiğini öğreniyoruz. Zira 1935 yılında eşi Margirit ile birlikte Türkiye vatandaşlığına kabul edildikleri esnada Rusya değil, İran vatandaşıydılar.[6] Türkiye'ye geldikten sonra ilk önce İstanbul'a yerleşen aile, Karpiç Baba'nın 1924'te Ankara'nın meşhur iş merkezi Taşhan'ın sahibinden davet alması üzerine Ankara'nın yolunu tuttu. Karpiç Baba, Ankara'daki ilk lokantasını Taşhan'da 1924'te açtı.[7] 1928 yılında daha büyük bir mekân açmak için ihtiyaç duyduğu krediyi İş Bankası'ndan alan Karpiç'in Şehir Lokantası serüveni böylece başlamış oldu.

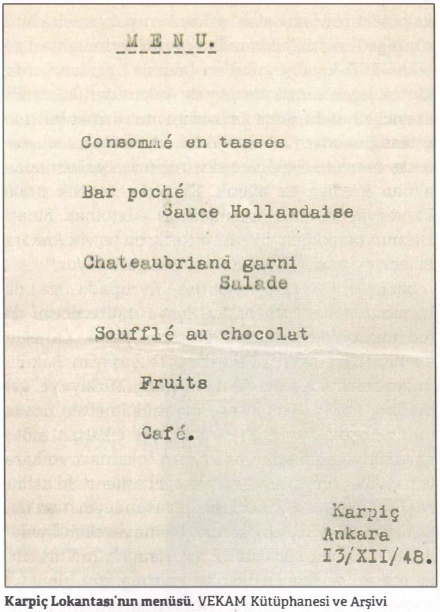
Sahibinin şöhreti ve popüleritesi nedeniyle "Karpiç" adıyla da anılan Şehir Lokantası, kısa süre içinde Ankara'daki entelektüellerin, siyasetçilerin, diplomatların ve bürokratların buluşma noktası haline geldi. Lokantanın müdavimler arasında Mustafa Kemal Atatürk de bulunuyordu.[8] Karpiç, Anadolu'nun kalbindeki bu geleneksel şehre Avrupaî yemek kültürünü getirmişti: Lokantada ziyaretçilerin uyması gereken kılık-kıyafet kuralları tavizsiz uygulanıyordu. Ayrıca, dans, müzik ve yemek Ankara'da ilk kez bir araya geliyordu. Şehir Lokantası'nın kent kültürüne getirdiği modern soluk, hükümet tarafından da destekleniyor olmalı ki, kuruluşu için İş Bankası'ndan alınan krediye ek olarak, Karpiç'in senelik 6,000 TL teşvik aldığını öğreniyoruz.[9] Abdülhak Şinasi Hisar'ın tanıklığını dikkate alırsak, bu teşvik Ankara Belediyesi aracılığıyla iletilmiş gibi görünüyor.[10]

Belgeler, Karpiç Baba'nın Avrupa'da ya da İstanbul'da bulunan başka Rusya mültecilerini de Ankara'ya davet ettiğini göstermektedir. Örneğin Karpiç Baba, 1932 yılında Paris'te yaşayan Bakülü Rusya mültecisi Danial Efendi'nin Türkiye'ye gelmesi ve çalışma izni alması için hükümetten ricada bulunmuştu. Danial Efendi, havyar çıkarma mütehassısıydı ve anlaşılan, Karpiç'in lokantası, Ankara için oldukça yeni olan bu yiyeceği başkentteki kalburüstü müşterilerine sunmak arzusundaydı. 1932'nin son günlerinde, Karpiç'in dilekçesine cevaben Danial Efendi, "havyar çıkarma ve hazırlama işini Türklere öğretmek" koşuluyla vize ve çalışma izni almıştı.[11] Havyar tüketimi modern Ankara'da toplumsal sta-

tünün bir göstergesi ve kent kültürünün değişiminin işaretiyse, bu alanda uzmanlar yetiştirilmesi için gerekli adımları atmak da devletin görevdi.

Bu arada, Danial Efendi'ye izin verilmesinden yalnızca birkaç ay önce yabancı uyrukluların çalışma hayatına katılımını neredeyse imkânsız kılan bir kanunun kabul edildiğini hatırlamak gerekir. 11 Haziran 1932 günü yasalaşan "Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun," uzun bir liste halinde yabancı uyrukluların icra edemeyecekleri meslekleri sıralıyordu. Yalnızca ağır sanayi ya da ordu hizmeti gibi stratejik olarak görülebilecek alanlarda değil, düşük ücretli ve ülke güvenliğiyle hiçbir ilgisi olmayan iş kollarında bile Türk vatandaşı olmayanların çalışması bu kanunla yasaklanmıştı.[12] Emek piyasasını Türkleştirmek amacıyla atılan bir adım olan 1932 kanununa göre, yabancı uyrukluların çalgıcılıktan kapıcılığa, berberlikten kundura imalatına pek çok mesleği icra etmesi imkânsız hale gelmişti. Böyle bir ortamda Rusya mültecilerine çalışma izni verilmesi, hatta bazılarının Avrupa'dan Türkiye'ye bizzat davet edilmesi kayda değerdir. Bu makalenin kapsamını aşsa da kısaca not düşelim: 1932 kanununun kabulünü takip eden yıllarda ağır sanayide çalışmak izin alan Rusya mültecisi mühendisler de vardı.[13]

Erken Cumhuriyet yıllarının pek çok önemli entelektüeli, Karpiç'in önderliğinde Şehir Lokantası'nda bir araya gelen mültecilerin, ama özellikle de Karpiç Baba'nın bizzat kendisinin Ankara'nın dönüşümünde oynadığı role dikkat çekmiştir. Nurullah Ataç, Karpiç'ten "bize yemek yemeyi öğreten insandır" diye söz etmekteydi.[14] Keza ünlü şair Ahmet Muhip Dıranas, Karpiç'in kendi mesleğinin Beethoven'ı olduğunu söylüyordu. Ünlü şaire göre Karpiç, "bir Bethoven [sic] nasıl musikisine, bir Rubens nasıl resmine bağlı ise, aynı sanat aşkı ile aşevine bağlı" idi.[15] Dıranas'ın gözünde Şehir Lokantası, yalnızca yemek yenen bir yer değil, aynı zamanda gelenek oluşturan ve öğrenci yetiştiren bir okuldu. Dıranas, "yabancı bir tebaalıktan ve kültürden gelip, bizim kadar Türkleşmiş ve alaturkalaşmış Baba Karpiç'te Şarkla Garbın izdivacından doğacak ileri bir medeniyetin mütevazı bir temsilcisini" gördüğünü belirtiyordu.[16]

MENU.

Consommé en tasses

Bar poché
Sauce Hollandaise

Chateaubriand garni
Salade

Soufflé au chocolat

Fruits

Café.

Karpiç
Ankara
13/XII/48.

Karpiç Lokantası'nın menüsü. VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi

Bir başka önemli erken dönem Cumhuriyet yazarı Falih Rıfkı Atay, "Anadolu'nun neresine gitseniz ve hangi otel veya lokantada üstü başı, hali tavrı düzgün bir hizmet adamı görseniz, Karpiç lokantasında staj yapanlardan biri olmak ihtimali vardır" diyerek Karpiç'in Ankara'nın da ötesine taşan etkisine değiniyordu.[17] Öte yandan Abdülhak Şinasi Hisar, yabancıların Ankara ile ilgili edindikleri olumlu izlenimlerde Karpiç'in önemli bir rol oynadığını belirtiyordu.[18] Reşat Nuri Güntekin ise, hem Şehir Lokantası'nın Ankara için nasıl bir gurur kaynağı olduğunu açıklıyor hem de Karpiç'in Garplı bir görünümün arkasında alaturka ve alafranga yemek alışkanlıklarını birleştirmek gibi önemli bir görev üstlendiğini belirtiyordu. Ünlü romancı, Karpiç Baba'nın Ankara ve genel olarak Türkiye kültür tarihindeki yerini şöyle özetliyordu: "Tarihçilerimizden biri, günün birinde, ahçılık ve lokantacılık tarihimizi yazmağa kalkacak olursa ona [Karpiç'e] mutlaka büyücek bir rol verecektir sanırım."[19]

Ünlü yazar ve şairlerin bu övgü dolu sözlerinde ortak olan, Şehir Lokantası'nı yalnızca yemek ya da eğlence için bir araya gelinen bir mekân olarak değil, Batı kültürünü yeni başkente taşıyan, Rusya mültecileri aracılığıyla modern kent yaşamı bilgisinin başkent sakinlerine iletildiği bir kültürel aktarım platformu, hatta bir okul olarak tanımlamalarıdır. Karpiç Baba, lokantasında sunduğu yemekler ve kurduğu düzen sayesinde modern şehir kültürünü başkente taşımakla da kalmamış, görünüm açısından Batılı, ancak sunduğu yemekler itibarıyla Karadeniz'in iki kıyısını birleştiren ve bu haliyle Doğu'dan ilham alan bir mekân yaratmıştı.

Krikor Karpoviç'in 1952 yılında hayatını kaybetmesinden sonra Şehir Lokantası yavaş yavaş önemini yitirdi ve bir süre sonra da kapandı. 1940'ların ikinci yarısı ve 1950'ler itibarıyla Ankara'nın yeni gözde mekânı, yine bir Rusya mültecisi olan ve daha sonra adını Süreyya olarak değiştiren Sergey Homyakov tarafından açılan Süreyya Lokantası oldu.[20] Homyakov ya da Süreyya Bey, Rusya İç Savaşı sırasında General Pyotr Wrangel'in (1878-1928) ordusunda subaydı.[21] Ordusunun Kırım'dan tahliye edilmesiyle kendini Türkiye'de bulmuş ve daha sonra Türkiye'ye yerleşmişti. Uzun süre Karpiç Baba'nın yanında başgarson olarak çalışan Süreyya Bey, 1942 yılında Kızılay'da Sosyal Apartmanı'nın alt katında kendi lokantasını açmış ve ustasının oluşturduğu geleneği sürdürmüştü.[22] 1960'ların ortasında Ankara'dan İstanbul'a taşınan Süreyya Bey, 1983'te ölümüne kadar İstanbul

SALT ARAŞTIRMA

BABA KARPİÇ

Yazan: FALİH RIFKI ATAY

ÇARLIK Rusyası göçmenleri geldikten sonra, İstanbul'da hayat üslûp değiştirmiştir. Fiuya bir «fus keşfi» dir: Biz İst nbul'lular daha önce güneşte kararma zevkini tatmamışık. Gerçi denize girerdik ama plâj ilâemi nedir, bilmezdik.

Üslûp değişikliği bilhassa lokantalarda ve eğlence yerlerinde kendini hissettirmişti. Hizmet eden genç hanımları ile, çalgı ve dansla, âdeta bir ekramı a benziyen zengin sofrası ile (ruskâri) lokanta kışın Beyoğlu ve yazın Boğaziçi'ne yayılan bir cazibe getirmişti. Hayli fiderlerimizde Ruslar ve Türkler tâ'izlerimize benzerler. Onlar da türler de açık ellyitdir. İkramcıyızlar. Eğlencede soğ-u hürriyet a çıklık meşhedirler. Kendilerini sıkıntı, dakika ile pek bağlayamıyor. İlfus göçmenleri İstanbul'da bilhassa Türklerle kaynaşıılar. Hıristiyan ve Müslüman cemaatlere daha yabancı kaldılar. Bunun sebebi mimaç ve karakter kaynaşıtlarından başka nasıl izah olunabilir?

Bu göçmenler arasında Karpiç kendini ilk önce tanıtmış ve sevdirmiş olanlardandır. Türk olmıyandan başkasının Ankara'nın sokaklarında bile yadırgandığı günlerde, onu bir lokanta açmağa gelmesi için biz Türkler davet etmiştik. Yeni Türkiye'nin başkentinde Karpiç ahşap dükkânı devrini kapamıştır. Servis terbiyesi gördüğümüz ilk lokanta onuıki idi. Karpiç çömert ve efendi bir adamdı. Hayır işleyici idi. Kârcı, sayguıcu değildi. Anadolu'nun neresine gitseniz, ve hangi otel veya lokantada üstü başı, hali tavrı duruşu bir hizmet adamı görseniz. Karöiç lokantasında staj yapanlardan biri olmak ihtimali vardır.

Karpiç lokantacılığı kta ucuzluk ve kibarlığı uzlaştırabilmişti. İki ve mavzer ikisi aynı sınıf fistında idi amn. Karpiç lokantasına bir saat bile meyhane havası girmemiştir. Müşterileri Karpiç'in dostları idi. Doğru dürüst ne Fransızca ne Türkçe konuşabilirdi. Fakat onunla anlaşmıyan da yoktu.

Karpiç müşterilerinin dostu, vefalı dostu idi. Bununla beraber ne kadar eğlensin, ne kadar samimileşsiniz müşteri ile lokantacı arasındaki mesafeyi bizzat o daraltmaz, ihlâli olmsadı. Fakatnya bakardı. Lokantasının bir köşesi imâret gibi idi.

Hoş fıkraları vardır. Eski Adalet Bakanı Ali Rıza Türel Ankara'da ilkini hep Karpiç'te yemek yerdi. Bir gün gelir, maaşını gider, oturur. Önünde kendinin olmıyan bir bira mayası gördü. Garsona:

— Yanlışlıkla koymuşlar, alın, götürün, der.

Garson bir müddet sonra:

— Bahaya sordum, alınmış! diyip siparişi gene maaşının üstüne koyar. Türel inzar edince bu defa Baba Karpiç gelir:

— Siz her gün benim lokantada yemek yiyorsunuz. Bir türlü beslenip semizlemiyorsunuz. Benim için fena reklâmınız da bira mayası vermeği düşündüm, der.

Ali Rıza Türel bizim arkadaşlarımızın ölçütçe en seyrlî idi.

Ankara-Palas oteli idare meclisiyle Karpiç'in pek ucuz vişki satmasından şikâyet ediliyordu. Bir alçı viskinin fiatı ve bir nişanın kaç kadeh çıkacağı bilindiğine göre Karpiç'in hiç kazanmadığı belli idi. Bunu bilmiyen müşteriler ise Ankara-Palas pavyonunun ve ona benzer yerlerin ehtikâre yapmakta olduğunu sanıyorlardı. Kendilerine haber yollamağa karar verdiler. Baba Karpiç şöyle cevap vermiş:

— Ben artık para kazanıp da ne yapıcağım? Şirketim yok. Çoluk çocuğum yok. Bir kadehe dört buçuk lira veremiyecek olanlara viski içirmek zevki bana yeter.

Hakikat şu idi ki Baba Karpiç tek oğlunu toprağa verdikten sonra, hayattan ayrılmıştı. Aramızda hayaleti dolaşıyordu. O felâketten sonra bile ahşap binden başka hiçbir lmasını kaybetmemişti.

Karpiç'in göz vasları içinde oğlunu gömdüğü mezar, bütün kabeletarin en iyi bakılanı üstünden hiç çiçek eksik olmıyanı idi. Ziyarete gider, bu manzarı üstünde düşünür, sonra yine lokantasına dönerek beyaz cakelini giyerdi.

Artık zoraki gülüyordu. Dostları olan müşterilerinin hatırı için! Yıllarca, görleri, uzun uzun dalarak, yalnız oğluna kavuşmağa düşünüyordu. Geçen gün gazetelerde okuduk ki kavuşmuş!

•

Ankaradaki meşhur Şehir Lokantasını bir zihar ev sahibi gibi idare eden güleryüzlü Karpiç Babayı uzun zaman görmiyen müşteriler böyle hatırlıyor görüyordu.

KARPİÇ BABA

Karpiç Baba, o bir sözle gibi bembeyaz, türlü türlü ipek cekeli ile, insana artmak arzusu veren tertemiz yüzü ve her zaman iyi giden gömleğiyle daima, hem dahili ayakta, işinin başında görmeğe alışık olduğum için onu bir «ölü» olarak zannımak gözleri sönük kapamak ve oturgun FAKE bir halde tahayyül bile edemiyorum.

Ci. işine âşık teşebbüsün en mükemmel örneklerinden biriydi. Büyük vakit patronluk taslamadı. «Müşteriye hizmete mükellefiyetini gösterdi. Karpiç lokantasında insan kendisini evinde hissederdi. Müşterilerin memnun etmek için mümkün olmıyan hiçbir şeyi yapmamış. Fakat daima disiplinli servis kalmasını bildi.

Vedat Nedim Tör

Krikor Karpoviç'in hayatını kaybetmesi üzerine 19 Kasım 1952 tarihinde *Resimli Hayat Gazetesi*'nde Falih Rıfkı Atay ve Vedat Nedim Tör'ün yazıları
SALT Araştırma

Bebek'teki lokantasında çalışmayı sürdürdü.[23] Yine Ankara'nın mutfak kültüründe önemli yeri olan ve 1950'lerde açılan Washington Lokantası da Karpiç'in yanında yetişen aşçıların eseridir.[24]

Burada sözü edilen Şehir, Süreyya ya da Washington Lokantası gibi mekânlar yalnızca diplomatların, entelektüellerin ve siyasetçilerin buluşma mekânı olduğu için önemli değildi, aynı zamanda başkentin yeme-içme kültüründe iz bırakan şefler ve garsonların yetiştiği okullar olarak işlev gördüler. Böylece Karpiç'in oluşturduğu gelenek, yeni mekânlar ve yeni şefler sayesinde defalarca yeniden yorumlandı ve sonraki nesillerin de hayatına dokunan bir kent kültürünün oluşumuna olanak sağladı.

BALE VE GÖRSEL SANATLAR

Yeme-içme kültürü dışında Rusya mültecilerinin bilgilerini aktardıkları, kent kültürüne katkıda bulundukları bir başka önemli alan, bale sanatıydı. Rusyalı bale sanatçıları, resmi kutlamalarda ve bir takım önemli buluşmalarda sahne almışlar, aynı zamanda öğrenci yetiştirerek bale sanatının Türkiye'de kök salmasında rol oynamışlardır. Örneğin, "Paris operası baş dansözü" olduğu belirtilen Nansen pasaportlu[25] Rusya mültecisi Valeriya Ellanskaya, 1937 yılında bizzat Türkiye'ye davet edilmiş, sanatçıya oturma ve çalışma izni verilmişti. Şubat 1937'de bir aylık süreyle başkentin önemli kamusal alanlarından biri olan Ankara Palas'ta sahne alması için görevlendirilen Ellanskaya'ya verilen izin, aynı yılın Mayıs ayında yenilenmişti.[26] 23 Mart 1937 tarihli *Ulus* gazetesine verilen bir reklamdan Ellanskaya'nın Cuma ve Pazartesi akşamları saat 18.45'te sahne aldığını öğreniyoruz.[27]

Elbette Ellanskaya'nın kısa süreli ikametinin Türkiye'de bale sanatının gelişimi üzerinde kayda değer bir etkisi olduğunu söyleyemeyiz. Ellanskaya'dan daha kalıcı bir iz bırakan, yine bir Rusya mültecisi olan Lidya Krassa Arzumanova (1897-1988) ya da Müslüman olduktan sonra benimsediği ismiyle Leyla Arzuman olmuştu. Arzuman, St. Petersburg İmparatorluk Bale Okulu'nda öğrenim görmüş, devrimden sonra ilk önce Yekaterinodar'a (1920'den

YILDIZ ALPAR'IN EVİNDE — Türkiye'de uzun yıllar bale öğretmenliği ve koreografik yapan Arzumanova (solda), son olarak eski öğrencilerinden bale eğitmeni Yıldız Alpar'ın (sağda) Kadıköy'deki evinde yaşıyordu. (Fotoğraf: Uygar Gürkan)

Arzumanova, Türkiye'de klasik balenin ilk adımlarını atmıştı

'Balemizin canlı tarihi' noktalandı

Sonradan İslam dinini yeğleyerek Leyla Arzuman adını alan Lydia Krassa Arzumanova, Türkiye'de ilk özel bale okulunu kurmuş, Atatürk ve İnönü zamanında klasik bale gösterileri düzenlemişti. St. Petersburg Bale Okulu'nda öğrenim gören Arzumanova, ülkemizde balenin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştu.

JAK DELEON

Türkiye'de klasik balenin ilk adımlarını atan ve ilk özel bale okulunu kuran Rus göçmeni **Lydia Krassa Arzumanova** İstanbul'da öldü. **Atatürk** yayımlanır. 1941'de Tepebaşı Belediye Konservatuvarı'nda klasik bale dersleri vermeye başlayan **Arzumanova**, aynı yılın sonunda (**Nedim Akçer**'in desteğiyle) Eminönü Halkevi'nde ilk "**Bedîî Raks**" oku-

Arzumanova'nın vefatı üzerine 29 Mart 1988 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde Jak Deleon'un yazısı. Taha Toros Arşivi

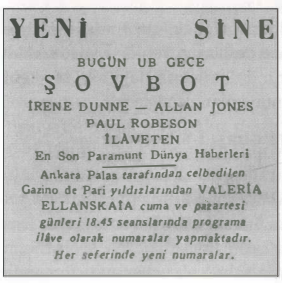
sonra bilinen ismiyle Krasnodar) ve 1921'de de yüz binlerce diğer Rusya mültecisiyle birlikte İstanbul'a gelmişti. Pek çok kaynağa göre Türkiye'deki ilk gayri resmi bale okulunu açan Arzuman'ın öğrencileri, ilk performanslarını 1931 yılında İstanbul'da sergilediler.[28] Tanzimat devrinden beri Osmanlı topraklarına gezici olarak gelen kumpanyalar içinde balerinlere rastlamak mümkündü, ancak Arzuman, yerli nüfus içinde bu sanatı icra edecek öğrenciler yetiştirmesi açısından özel bir yere sahiptir. Arzuman'ın öğrencileri, 1930'lar boyunca pek çok etkinlikte, özellikle hayır işleri için düzenlenen organizasyonlarda sahne aldılar. Arzuman, 1940'larda İstanbul'da Halkevleri'nde de bale dersleri verdi. Aynı dönemde, kariyerini bir süre için Ankara'da da sürdürdü. Arzuman ayrıca müziği Ahmet Adnan Saygun tarafından bestelenen ve Halkevleri'nin kuruluşunun 12. yıldönümü şerefine sahnelenen "Bir Orman Masalı" isimli eserin koreografisini hazırladı. Bu eser, aynı yıl içinde hem İstanbul'da hem de Ankara'da sahneye kondu.

Halkevleri ile bağlantılı olarak sanat çalışmalarını sürdüren bir başka Rusya mültecisi, ressam Nikolay Kalmıkov (1896-1951), ya da Türkiye vatandaşı olduktan sonra benimsediği ve daha yaygın olarak bilinen adıyla Naci Kalmukoğlu'dur. Kalmıkov ya da Kalmukoğlu, devrimden hemen önce Harkov Güzel Sanatlar Okulu'nda öğrenim görmüştü.[29] Bu okuldaki hocaların çoğu, imparatorluk döneminin en önemli ressamı olan İlya Repin'in (1844-1930) St. Petersburg'daki atölyesinde yetişmiş sanatçılardı. Devrim ve İç Savaş'ın patlak vermesiyle Kalmıkov ailesi de evlerini terk etmiş, nihayet Kırım üzerinden İstanbul'a gelmişlerdi.

Türkiye'ye geldikten sonra geçimini sağlamak için tiyatro dekorları, sinemalar ve oteller için duvar panoları hazırlayan sanatçının yolu 1930'larda ve 1940'larda Ankara'ya da düştü. Kalmukoğlu bu dönemde Ankara'da Devlet Konservatuarı Tatbikat Sahnesinde ve Halkevlerinde tiyatro dekorları hazırladı. İlk kişisel sergisini de 1941 yılında Ankara'da "bir mağazada" açtı.[30] Ünlü yazar Fikret Adil, Kalmukoğlu'nun 1945'te İstanbul'da açtığı bir resim sergisinden yola çıkarak kaleme aldığı bir yazıda, dönemin Türkiye burjuvazisinin sosyokültürel panoramasını şöyle çizmişti:

> Naci Kalmukoğlu resimde bir san'atkârdan ziyade bir zanaatkârdır. Burada kendisine hak vermeğe mecburuz. Çünkü o, hayatını yalnız resimden kazanır. Diğer ressamlarımız gibi, muallim veya memur olarak munzam bir vazifesi olmadığı için yaptığı her tabloyu satmak mecburiyetindedir. Bu sebebden zanaat yolunu tutmuştur. Halbuki o da Leonardo da Vinci'nin 'resim bir fikir işidir' dediğini bilir. Amma, tablo satın alçak kimselerin fikir işile alâkadar olmadıklarını, buna sarfedecek vakitleri bulunmadığını da bilir ve mademki dağ bana gelmiyor, ben dağa giderim diyerek, onları düşünmeğe mecbur etmiyecek, sadece seyretmekle memnun edecek tablolar yapar. Bu bakımdan, Naci Kalmukoğlu bir merhale yapmıştır. O, senelerdenberi, binaların duvarlarına dekorlar yapmış, salonlara tablolarını astırmıştır. Resmi, yeni zenginlerin evlerine bir süs olarak sokmuştur, bir süs ihtiyacı yaratmıştır. Şimdi, bu zenginlerin yetişen çocukları süs ihtiyacını, bir san'at ihtiyacı haline getirmekle mükelleftirler.[31]

Fikret Adil, maddi imkânsızlıklar içinde Türkiye'ye yerleşmiş bir mülteci olan Kalmukoğlu'nun geçimini

YENİ SİNE

BUGÜN UB GECE

ŞOVBOT

İRENE DUNNE — ALLAN JONES

PAUL ROBESON

İLÂVETEN

En Son Paramunt Dünya Haberleri

Ankara Palas tarafından celbedilen Gazino de Pari yıldızlarından VALERİA ELLANSKAIA cuma ve pazartesi günleri 18.45 seanslarında programa ilâve olarak numaralar yapmaktadır. Her seferinde yeni numaralar.

***Ulus*, 23 Mart 1937**

sağlamak gibi pratik nedenlerle yeteneğinin sınırlarını zorlamamasını anlayışla karşılıyordu. Buna rağmen Kalmukoğlu'nun "zanaatının" bir işlevi vardı: Modern kültürü yarım yamalak benimseyen İstanbul ve Ankara'nın "yeni zenginleri" sanatın gerçek işlevini anlamaktan uzak olsalar da, evlerine giren "süs" nesneleri sayesinde bu zenginlerin çocuklarının daha derinlikli ve eleştirel bir bakış açısına sahip olması için gerekli koşullar sağlanıyordu.

SONUÇ

Bu makalede sunulan örnekler, Türkiye'de ihtiyaç duyulan alanlarda donanım, bilgi ve tecrübe sahibi olan Rusya mültecilerinin kimi zaman kısa süreli, kimi zaman kalıcı olarak Türkiye'de ikamet etmesine izin verildiğini, bu mültecilerin bir kısmının da yeni başkentin değişiminde belirgin bir rol oynadığını göstermektedir. Rusya mültecilerinin iki dünya savaşı arası dönemde Türkiye'nin emek piyasasına hangi koşullar altında uyum sağladığı hakkında yapılacak daha ayrıntılı bir çalışma, Cumhuriyet'in ilk yıllarının ekonomik ve toplumsal meselelerine dair bazı sonuçlara ulaşmamızı sağlayacaktır.

Ankara'nın kentsel dönüşümünün, ya da meseleye daha geniş bir açıdan bakacak olursak, Cumhuriyet dönemi modernleşmesinin kaynakları tek boyutlu ve tek yönlü değildi. Bu süreçte yaşanan değişimin yüzü yalnızca Batı'ya değil, aynı zamanda Kuzey'e de dönüktü: Batı Avrupa'ya ek olarak Sovyetler Birliği de ekonomik ve siyasi açıdan Cumhuriyet modernleşmesinin önemli kaynakları arasındaydı. Bu dosyada yer alan diğer yazılarda da ayrıntılı bir şekilde açıklandığı gibi, 1920'ler ve 1930'lar boyunca Sovyetler Birliği Türkiye'nin ekonomik kalkınması ve uluslararası ilişkilerdeki konumu açısından önemli bir müttefik olmuştu. Devlet düzeyindeki bu ilişkilerin elbette kültürel yansımaları da vardı. Ancak, Türkiye modernleşmesine katkıda bulunan "Ruslar" yalnızca Sovyet yetkilileri değildi. Türkiye'nin kuzeydeki komşusuyla kültürel etkileşimi Rusya mültecileri gibi devlet dışı aktörleri de kapsıyordu.

Samuel J. Hirst'ün bu dosyadaki makalesinde ayrıntılı biçimde ele aldığı 1933 yapımı "Türkiye'nin Kalbi Ankara" belgeselinin çekildiği yıllarda Ankara'nın kent kültüründe gözle görünür bir değişim yaşanıyordu.[32] Kent, geleneksel sınırlarının ötesine taşıyor ve değişen demografik yapısının ihtiyaçlarını karşılayacak bir yapılaşmaya sahne oluyordu. Sovyet heyetinin oldukça beğendiği ve övgüyle karşıladığı bu değişimde, kaderin bir cilvesi olarak, Bolşeviklerden kaçan Rusya mültecileri de küçük ama önemli bir rol oynamışlardı. Ankara'daki Rusya mültecileri teknik ve sanatsal bilgilerini yeni evleri Türkiye'nin ahalisine aktarmış, kökeni Avrupa'nın batısında olan bale gibi bazı pratikleri, Rusya süzgecinden geçirerek Türkiye şartlarında yeniden yorumlamışlar ve böylece Karadeniz'in kuzey ve güney sahillerini Türkiye'nin yeni başkentinde buluşturmuşlardı.

DİPNOTLAR

1 Editörden, "The Black Sea World and the Question of Boundaries," *Kritika*, C. 19, No. 2 (Bahar 2018), s. 237.

2 Rusya'dan geldikleri için Rus olarak adlandırılsalar da, aslında mülteciler Rusya İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısını yansıtacak bir etnik, dini ve linguistik çeşitlilik gösteriyorlardı. Ancak, Türkiye'de hem resmi kurumların hem de gazetelerin Rusya Müslümanlarını Beyaz Rus olarak adlandırmadıklarını, bunun dışında kalan bütün grupların – ister Budist Kalmuklar olsun, ister Rusya Yahudileri – Beyaz Rus şemsiyesi altında değerlendirildiklerini görüyoruz. Rusya mültecilerine dair demografik bilgi içeren bir belge için, bkz. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivleri (bundan sonra BCA), Kurum Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 116.808.6 (16.08.1927).

3 Bazı örnekler için, bkz. İlhan Tekeli, *Türkiye'de Kentleşme Yazıları* (Ankara: Turhan, 1982) (Özellikle "Başkent Ankara'nın Öyküsü" başlıklı bölüm); Leyla Alpagut, "Hermann Jansen için Ankara'da Yeni Bir Görev: Gazi Orman Çiftliği Planlaması," *Ankara Araştırmaları Dergisi*, C. 5, No. 1 (2017), ss. 1-26; Damla Çinici, "Başkent Ankara'nın İnşasında Etkin bir Mimar: Giulio Mongeri ve Yaşam Öyküsü," *Ankara Araştırmaları Dergisi*, C. 3, No. 1 (2015), ss. 13–41.

4 Rusya mültecilerine yönelik vatandaşlık politikaları hakkında daha ayrıntılı bir tartışma için, bkz. Pınar Üre, "Remnants of Empires: Russian Refugees and Citizenship Regime in Turkey, 1923-1938," *Middle Eastern Studies* (2019), https://doi.org/10.1080/00263206.2019.1653286.

5 Örneğin, bkz. Bülent Bakar, *Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar* (İstanbul: Tarihçi, 2012); Svetlana Uturgauri, *Boğaz'daki Beyaz Ruslar, 1919-1929* (İstanbul: Tarihçi, 2015); Vladimir Alexandrov, *The Black Russian* (New York: Grove Press, 2013); Charles King, Midnight at the Pera Palace: The Birth of Modern İstanbul (New York: W. W. Norton & Company, 2015).

6 BCA, Kurum Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 52.15.9 (28.02.1935).

7 Funda Şenol Cantek, *Yaban'lar ve Yerliler: Başkent Olma Sürecinde Ankara* (İstanbul: İletişim, 2003), ss. 280–81.

8 Hulusi Alkan, "Popüler Kültür ve Eğlence Hayatı, Ankara'nın Eğlence Hayatı Üzerine Sosyo-Kültürel Bir İnceleme," (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2008), ss. 74–75.

9 Necati Tonga, "Ankara Tarihine Damga Vurmuş Bir Edebiyat Mahfili: Karpiç Şehir Lokantası," *Türkiye Notları, No. 1* (Nisan-Mayıs 2019), s. 24.

10 Abdülhak Şinasi Hisar, "Karpiç," *Resimli Hayat Gazetesi*, 19 Kasım 1952, s. 49, https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/19480.

11 BCA, Kurum Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 32.79.13 (25.12.1932).

12 Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun, No. 2007," *Resmi Gazete*, 16 Haziran 1932, No. 2126, s. 1564.

13 Örneğin, Ereğli kömür madenlerinde ve Karabük Demir-Çelik Fabrikasında çalışmak için izin alan iki mühendis için, bkz. BCA, Kurum Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 69.88.20 (16.11.1936); BCA, Kurum Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 77.63.6 (10.07.1937).

14 Cantek, s. 281.

15 Ahmet Muhip Dıranas, "Baba Karpiç," *Yazılar* (İstanbul: Adam, 1994), s. 84.

16 A.g.e., s. 85.

17 Falih Rıfkı Atay, "Baba Karpiç," *Resimli Hayat Gazetesi*, 19 Kasım 1952, s. 48, https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/19480.

18 Abdülhak Şinasi Hisar, "Karpiç," *Resimli Hayat Gazetesi*, 19 Kasım 1952, s. 49, https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/19480.

19 Reşat Nuri Güntekin, "Karpiç Babaya Mersiye," *Resimli Hayat Gazetesi*, 19 Kasım 1952, s. 49, https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/19480.

20 Önder Şenyapılı, "Gençlik Yıllarımın (ve Öncesinin) Ankarasında Eğlenme-Dinlenme Mekanları," *'Cumhuriyet'in' Ankara'sı: Özcan Altaban'a Armağan* (Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2006), ss. 325-326.

21 Wrangel ordusunun Kırım'dan tahliyesi ve Türkiye'ye yerleştirilmeleri hakkında bkz. Oya Dağlar Macar, Elçin Macar, *Beyaz Rus Ordusu Türkiye'de* (İstanbul: Libra, 2010).

22 Turan Tanyer, *Cumhuriyet Dönemi Ankara'sının Sosyal Hayatından Sahneler* (Ankara: VEKAM, 2006), ss. 40–43.

23 "Bebek'teki Ünlü Süreyya Lokantası Yaşamını Sürdürüyor," *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1984, s. 12.

24 Şenyapılı, s. 326.

25 Nansen pasaportu, Birinci Dünya Savaşı sonrasında vatansız duruma düşen milyonlarca mültecinin seyahat özgürlüğüne kavuşması için Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiseri Fridtjof Nansen'in (1861-1930) girişimiyle dağıtılmaya başlanan özel bir pasaporttur. Daha fazla bilgi için, bkz. Martyn Housden, "White Russians Crossing the Black Sea: Fridtjof Nansen, Constantinople and the First Modern Repatriation of Refugees Displaced by Civil Conflict, 1922–23," *The Slavonic and East European Review*, C. 88, No. 3 (Temmuz 2010), ss. 495–524.

26 BCA, Kurum Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 72.13.19 (17.02.1937); BCA, Kurum Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 74.39.20 (14.05.1937).

27 *Ulus*, 23 Mart 1937, s. 8.

28 Gönül Uzelli, "Lidya Krassa Arzumanova'nın Türk Balesine Katkıları," *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri, I. Çalıştay Bildirileri, Ankara, 14-15 Mayıs 2010*, ed. İlyas Kamalov and İrina Svistunova (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2011), ss. 191–96.

29 *Naci Kalmukoğlu Resim Sergisi, 7-28 Ocak 2014* (İstanbul Kültür Üniversitesi Sanat Galerisi, 2014), https://legacy.iku.edu.tr/sergi_kataloglari/naci_kalmukoglu.pdf.

30 Mehmet Üstünipek, "1923-1950 Yılları Arasında Açılan Sergiler," *Türkiye'de Sanat*, No. 40 (Eylül-Ekim 1999), s. 45.

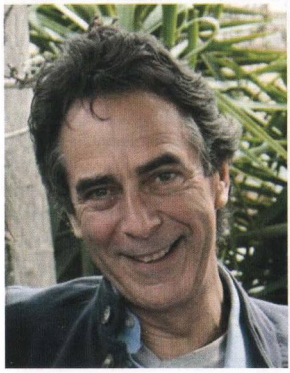
31 Fikret Adil, "Naci Kalmukoğlu Sergisi," *Cumhuriyet*, 14 Mart 1945, s. 3.

32 Daha ayrıntılı bilgi için, bkz. Samuel J. Hirst, "Soviet Orientalism across Borders: Documentary Film for the Turkish Republic," *Kritika*, C. 18, No. 1 (Kış 2017), ss. 36–37.

Garth Fowden'ın *Birinci Binyılı:* Küresel Dünyaya Kapsayıcı Tarihyazımı Önerisi

TURHAN KAÇAR

FOWDEN'IN YAKLAŞIMI, TARİHYAZIMININ ÇAĞDAŞ SİYASİ VEYA DİNİ GELİŞMELERLE İLİŞKİSİNİ VE BU GELİŞMELERDEN NASIL ETKİLENDİĞİNİ SOMUT OLARAK BİR KEZ DAHA GÖSTERMEKTEDİR. FOWDEN'IN ÖNERİSİNİN AKADEMİK ÇEVRELERDE "GEÇ ANTİK ÇAĞ" İÇİN YENİ BİR REVİZYON OLARAK NE KADAR KABUL GÖRECEĞİ ZAMANLA ORTAYA ÇIKACAKTIR.

Garth Fowden

Cambridge Üniversitesinde "Sultan Kâbus İbrahimî İnançlar Profesörü" Garth Fowden, 2014 yılında, *Before and After Muhammad: The First Millenium Refocussed* başlıklı, "program niteliğinde" bir kitap yayımladı. Eser, *Muhammed'den Önce ve Sonra, Birinci Binyıla Yeni Bir Bakış* (Phoenix Yayınları, 2019) başlığıyla Türkçeye çevrilerek geçtiğimiz aylarda piyasaya çıktı. Fowden bu kitapta, İlk, Orta ve Yeni Çağ olarak belirlenen geçmişin batı-merkezli üçlü taksiminin yeniden tasnif edilmesini ve İlk Çağ ve Orta Çağ arasına yeni bir dönem eklenmesini önermektedir: "Birinci Binyıl". Hakkında kaleme alınan kitap eleştiri/tanıtım yazılarını ve *Millenium* dergisinin (*Millenium, Jahrbuch zu kultur und geschichte des ersten jahrtausend N. Chr.*) bu esere ilişkin 2016 yılında hazırladığı 13. sayısındaki özel dosyayı dikkate alarak, bu eserin akademik çevrelerde kayda değer bir ilgi gördüğünü söyleyebiliriz. Bu kısa yazı, Fowden'ın Birinci Binyıl önerisini batıdaki modern tarihyazımında artık müstakil bir alan haline gelen Geç Antik Çağ kavramlaştırmasıyla ilişkilendirerek değerlendirmeyi ve Türkçe çeviride ortaya çıkan tarih terminolojisi ve cümle yapılarındaki bazı problemlere işaret etmeyi amaçlamaktadır.

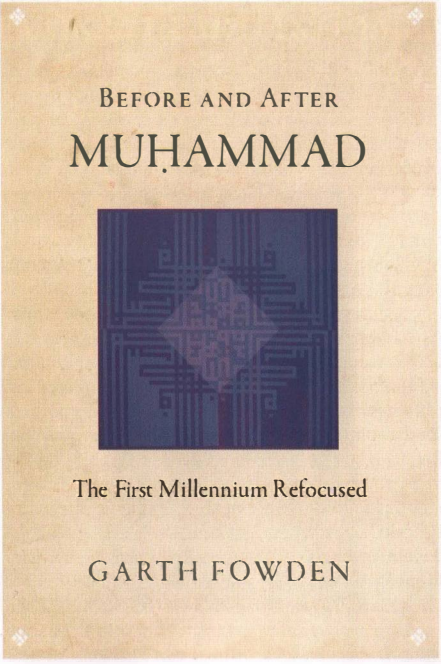
Fowden'ın eserinin kronolojik cetvelinin bir ucunda M.S. I. yüzyılda Hz. İsa ve Augustus, diğer ucunda ise M.S. XI. yüzyılında başlarında Firdevsi, İbni Sina, İhvan-ı Safa risaleleri ve Orta Çağ'ın faal İtalyan kenti Pisa'nın değişen entelektüel iklimi vardır. Bütün birinci binyılı kuşatan bu çalışmanın ana teması Hz. Peygamber'in merkezinde yer aldığı Doğu Akdeniz dünyasıdır. Genelde doğu dünyasına, özelde ise İslam dünyası üzerine odaklanmak, Batıda ne yeni bir şeydir ne de sadece tarihçilerle sınırlıdır. Gazeteciler, politikacılar, ilahiyatçılar gibi pek çok profesyonel disiplin mensubu, tıpkı tarihçiler gibi kendi öznel yaklaşımlarıyla uzun yıllardan bu yana doğu dünyasının altını üstüne getirmişlerdir. Çok iyi bilindiği gibi, Edward Said bu odaklanmayı "Oryantalizm" olarak kavramsallaştırmıştı. Fowden'ın objektifinin doğuya dönmesi de ilk değildir. Burada söz konusu eserine benzer nitelikteki *Empire to Commonwealth: Consequences of Monotheism in Late Antiquity* (Princeton 1993), başlıklı çalışmasında coğrafi olarak Doğu Akdeniz'e ve ötesine odaklanarak, monoteizm ve evrensel imparatorluk iddiası arasındaki ilişkiyi tartışmış ve bir dünya imparatorluğu kurmak için Mezopotamya'nın kontrolünün önemine dikkat çekmişti.

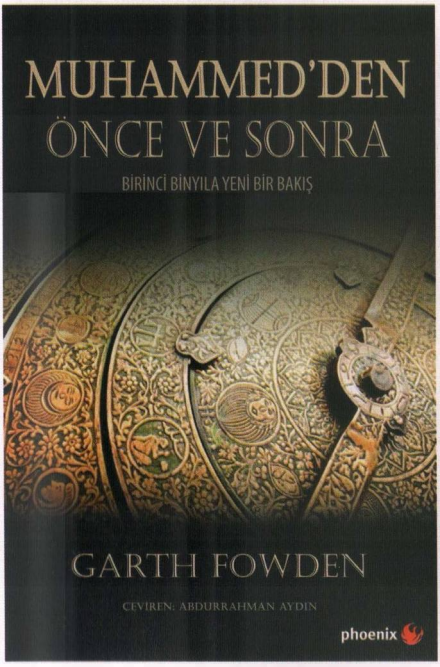
Garth Fowden, yedi bölümden oluşan *Muhammed'den Önce ve Sonra*'nın, "giriş" olarak da okunabilecek ilk bölümünde İslam'ın, klasik Geç Antik Çağ dönemleştirmesinde marjinal kaldığını, dolayısıyla kronolojik çerçevenin genişletilerek "olgun İslam'ın" da bu çerçeveye dahil edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. İslam tarihi ve kültürü çalışmalarının "geniş Geç Antik Çağ dünyasıyla ilişkilendirilmesi"

meselesi modern tarihçilikte 1970'li yıllarda Peter Brown, Patricia Crone ve Michael Cook gibi isimlerle başlamıştı. Ancak Fowden'ın birkaç yıl önce yayımladığı bir makaleyi (*English Historical Review* 131/549) dikkate aldığımız zaman, İslam'ın Batı Antik Çağ tarihyazımının bir parçası olması meselesi Gibbon'a kadar geri götürülmektedir. Geç Antik Çağ çerçevesi içerisine alınan M.S. III.- VIII. yüzyıllar arası dönem, batıda Antik Çağ tarihi çalışmalarının doğduğu rönesansa kadar geri gitmekteyse de, kavramın kendisinin ortaya çıkışı nispeten yeni olup, XIX. yüzyılın sonlarında mimarlık ve sanat tarihçilerinin eseridir. Ancak bu kavramı son elli yılda popüler hale getiren ve akademik bir disipline dönüştüren isim Peter Brown'dır ve onun 1971'de yayınladığı çığır açan eseri *The World of Late Antiquity* (*Geç Antik Çağ* Dünyası) günümüzde bu alanının neredeyse kutsal kitabı veya "kurucu metni" haline gelmiştir.

XX. yüzyılın başlarında Antik Çağ tarih yazıcılığı, III. veya IV. yüzyıllarda sona ererken, aslında bu dönemler Hristiyanlığın zaferi ve klasik kültürün ölümü olarak tespit edildiği için bitiş veya başlangıç çizgisiydi. Peter Brown'un yarattığı Geç Antik Çağ, tam tersine klasik kültürün Hristiyan düşünce dünyası içerisinde nasıl yaşamaya devam ettiğini göstermiştir. Bu bir anlamda, Germanistlerin Roma dünyasındaki Germen işgallerini transformasyon olarak yorumlamaları ve Germen işgallerinin Roma dünyasına taze kan enjekte ettiği düşüncesini ileri sürmeleri gibi, Hristiyanlık da klasik kültüre taze kan enjekte etmişti. Bu durum biraz tersinden Fowden'ın önerisinde de görülmektedir. Fowden'ın yaptığı, kendi ifadesiyle X. yüzyılın "olgun İslam'ını" yaratan enerji, klasik Yunan felsefi mirasıydı. Yani aslında tartışılan konular hep, klasik kültürün ömrünün nasıl ve ne kadar uzatılabileceğidir. Bu bağlamda Fowden, Peter Brown'un klasik kültür ve Hristiyanlık arasında yaptığı kaynaştırmayı, daha da ileriye götürmeye teşebbüs etmekte ve Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'ı, klasik kültür ile kaynaştırarak, modern dünyanın ruhuna uygun ve bunun için yeni bir ortak zemin yaratmaya teşebbüs etmektedir.

Fowden ikinci bölümde Geç Antik Çağ dünyası üzerine oluşan tarihyazımı geleneğini ele alarak, Edward Gibbon'dan Peter Brown'a kadar ulaşan zengin tarihçilik mirasını değerlendirmektedir. İslam'ı merkeze alan bir çalışmanın Edward Gibbon ile başlaması şaşırtıcı değildir. Çünkü M.S. II. yüzyıl sonlarından XV. yüzyılın ortalarına kadar uzun bir dönemi ele alan Gibbon, Fowden'a göre, yaşadığı dönemin kültürel şartlarına nispeten Hz. Muhammed ve İslam tarihi hakkında oldukça detaylı bir anlatım sunmaktadır. Fowden ayrıca Geç Antik Çağ çalışmalarında İslam'ın kronolojik olarak fazla marjinal kaldığını, çünkü zaman sınırını 800 civarına sabitleyen bir disiplinin İslam'ı ciddi manada kapsayamayacağı görüşünü ifade etmektedir. Fowden, Batı dünyasının uzun ve zengin kültürel, dinler tarihi yazım geleneğini J. Burckhardt, J. Strzygowski, A. Riegl, H. Pirenne, A.H.M. Jones, P. Brown ve daha başka isimleri de yakın plana alarak incelemektedir. Garth Fowden'ın bu zengin gelenek içerisinde, geçmişin batı-merkezci tasnifini reddeden Oswald Spengler'i değerlendirmemesi ve hatta hiç söz etmemesi *Millenium* dergisinde

(2016, s. 53-6) Stefan Rebenich tarafından sert bir şekilde eleştirilmektedir.

Fowden temel tezini üçüncü bölümde, ortaya atmakta ve "birinci binyıl" adıyla yeni bir dönemleştirme önermektedir. XX. yüzyılın başlarından itibaren önce Eski Çağ ve Orta Çağ arasında bir geçiş dönemi olarak III.–VI. yüzyıllar arasına yerleştirilen "kısa Geç Antik Çağı" hiç dikkate almayan ve II.–IX. yüzyıllar arasına kadar genişletilen "uzun Geç Antik Çağı" hem bir adlandırma hem de kronolojik çerçeve olarak yetersiz bulan Fowden, bir dönemleştirme kavramı olarak Geç Antik Çağ'ın terk edilmesini, bunun yerine "birinci bin yılın" özgün bir dönem olarak ele alınması gerektiğini öne sürmektedir. Dinsel evrenselciliğin bir dünya imparatorluğuna dönüşümünün başarılı bir örneği olarak İslam'ı ele alan Fowden'a göre, İslam'ın gücü ve enerjisi dışarıdan gelen bir faktör olmayıp, zaten Geç Antik Çağ dünyasında potansiyel olarak mevcuttu. Fowden, Abbasi halifeliğini, bu enerjinin farklı kültürel gelenekleri üzerine inşa edilmiş bir siyasal yapı olarak değerlendirmekte, bu yapının güç kaybetmesiyle ortaya çıkan İran ve Türk kökenli pek çok devletin yarattığı dünyayı da "ilk İslam milletler topluluğu" olarak nitelendirmektedir.

Geç Antik Çağ dönemleştirmesinin bir yandan 200 yıl daha geriye götürülerek, Hz. İsa'nın ortaya çıkması ve Augustus'un klasik Roma Cumhuriyeti'ni imparatorluğa dönüştürmesi gibi iki çok önemli olayı birleştirerek "Birinci Binyılın" başlatılması, yani "tek din, tek imparatorluk" düşüncesi, Fowden'ın veya ondan önce Arnaldo Momigliano'nun 1986 yılında yayınladığı bir makalede (*Classical Philology* 81/4) işaret ettiği gibi, Hıristiyan tarih yazımında Eusebius'a kadar geri götürülebilecek çok köklü ve anlaşılabilir bir yaklaşımdır. Ancak bu yaklaşımın İslam tarihiyle ilişkilendirilmesi Müslüman dünya için aynı derecede anlaşılabilir bir durum değildir. Dolayısıyla amacını İslam'ın şekillendiği dönemi tespit etmek olarak ilan eden Fowden, Avrupa-merkezci bir bakış açısıyla, İslam felsefi düşüncesinin içerisinde var olan Yunan-Latin kültürel unsurları ön plana çıkarmakta ve bu unsurları, İslam'la yeniden bir kaynaştırma denemesi önermektedir. Fowden, bu kaynaştırma denemesinin ön plana çıkarılmasıyla, Avrupa'nın Müslüman nüfusunu asimile etmesinin bir aracı olarak kullanılabileceğini öne sürmektedir. Zaten bu eserin temel işlevi ve "program niteliği" yani İslam'ın Avrupa tarihi içerisine nasıl dâhil edilip kaynaştırılacağı ve bilhassa Avrupa'da artan Müslüman nüfusun Avrupa kültürü içerisine entegrasyonunun nasıl başarılacağı burada ortaya çıkmaktadır. Fowden eserinin amacını, bu asimilasyonunun nasıl sağlanacağı ve bu karmaşık kitlenin batı kültürü içerisinde nasıl dönüştürüleceği meselesine bir perspektif sunmak olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir:

> Söz konusu gelenekleri ve toplumları kendi gelişim ritimleri ve bağlamları içerisinde anlamamızı sağlayan kendi doğasında var olan avantajlarının yanı sıra, daha 1. bölümde de ima ettiğim gibi, "Birinci Bin Yıl" Avrupa'nın Müslüman nüfuslarını "asimile etme" göreviyle de ilgilidir. Kapsayıcı sosyal tutumlar ve politikaların, okul programları vasıtasıyla yayılan kapsayıcı tarihlerle beslenmesi daha muhtemeldir.

Fowden, dördüncü bölümde tarihin doğuya doğru kayan yörüngesini ele almakta ve siyasal evrenselciliği harekete geçiren esas faktörü, monoteizme doğru sürüklenen "kültürel bir hareket" olarak tespit etmektedir. Böyle hareketlerin Geç Antik Çağ'da üç örneği üzerinde durmaktadır: Hristiyanlık, Mazdeizm ve İslam. Bu tür siyasal evrenselciliği bir süreliğine de olsa imparatorluk formatında başarabilen yapıların parçalandığı durumlarda ise, bu imparatorlukların "milletler toplulukları" yarattıklarını ifade etmektedir. Constantinus'un Hristiyanlığı kabul etmesi ve bu dinin devletin resmî ideolojisi haline gelmesiyle, bilhassa doğuda ortaya çıkan İberia, Armenia, Etiyopya ve Nubia gibi lokal Hristiyan oluşumları Dimitri Obolensky'nin *The Byzantine Commonwealth, Eastern Europe 500-1453* başlıklı eserinden ilhamla "ilk Bizans milletler topluluğu" olarak değerlendirmektedir.

Fowden beşinci bölümde Yunan felsefi kültürünün Doğu Akdeniz'de farklı kültürel yapılar içerisindeki etkileşimlerini ele almaktadır. Bilhassa Aristocu felsefi düşüncenin önce Hristiyan tefsir kültürüne katkısı tartışılmakta ve bu düşüncenin Süryaniler vasıtasıyla Müslüman Araplar arasında nasıl yerleştiğini tespit etmektedir. Burada çeviri hareketinin rolü dikkate değerdir, zira Yunancadan Süryaniceye oradan da Arapçaya yapılan çeviriler ve Kindi, Farabi ve İbn Sina gibi ilk Müslüman filozofların çalışmaları, Fowden'ın radarında Aristocu olarak tasnif edilmektedir.

Altıncı bölümde hukuk geleneklerinin paralel tarihleri üzerinde duran Fowden, Roma hukuku geleneğinin, Yahudi, Hristiyan ve İslam hukuk kültürleriyle ilişkisi üzerinde durmakta ve bu bağlamda *Codex Iustinianus*'un ve Mezopotamya'daki Talmud çalışmalarının İslam fıkhının gelişimi üzerindeki rolünü tartışmaktadır. Hiç kuşkusuz bu hukuk gelenekleri ayrı ayrı ele alınsa da, Fowden'a göre, aralarındaki bağlantıları görmek önemlidir. Bütün bu entelektüel canlanmanın siyasal bağlamı ise Abbasi halifeliğinin en parlak dönemi olan IX. yüzyıldır.

Fowden yedinci ve son bölümde ise, dönemleştirmesinin çatısı olarak nitelediği 1000 yılı civarında farklı bakış açılarını, Tus, Basra, Bağdat ve Pisa gibi sembol kentlerle tasvir etmektedir. Bu çerçeveyi oluştururken Tus'ta Avesta geleneğinin kısa bir hikayesi ve Firdevsi'nin Şahname'si; Basra'da ortaya çıkan ansiklopedicilik geleneği ve İhvan-ı Safa risaleleri; X. yüzyıl Bağdat'ında gelişen rasyonalist dinler arası tartışmalar ve bütün bunların Pisa örneğinde Orta Çağ batısına nasıl yansıdığı meseleleri tartışılmaktadır. İslam tarihi açısından dönem sonu olarak nitelenebilecek Haçlı Seferleri'nin başlangıcı (1096) veya Moğolların Bağdat'ı ele geçirmesi (1258) gibi çok daha dikkate değer dönüm noktaları olmasına karşın, İbn Sina, İhvan-ı Safa ve Firdevsi gibi nispeten zararsız

temaların İslam'ın olgunluk çağının çatısı olarak seçilmesi ilginçtir.

Sonuç olarak, Fowden'ın yaklaşımı, tarihyazımının çağdaş siyasi veya dini gelişmelerle ilişkisini ve bu gelişmelerden nasıl etkilendiğini somut olarak bir kez daha göstermektedir. Fowden'ın önerisinin, bilhassa batıdaki rafine akademik çevrelerde "Geç Antik Çağ" için yeni bir revizyon olarak ne kadar kabul göreceği zamanla ortaya çıkacaktır. Ancak işaret edilmesi gereken bir mesele de şudur: Tarihin her döneminde karşılaştığımız kaynaştırma denemeleriyle, farklılıklar önemsizleştirilmekte ve kimliklerin özgün nitelikleri değersizleştirilmektedir. Dolayısıyla dinlerin veya kültürlerin kendi tabi mecraları dışında, ortak söylemler üzerinden yapılmaya çalışılan kaynaştırma denemelerinin, "yozlaştırıcı" bir sonuca ulaşma potansiyeli de dikkat çekicidir. Bu bağlamda Jacques Le Goff'un "tarihin dönemlendirilmesi asla yansız ve masum bir edim değildir" tespitini hatırlamak önemlidir.

Fowden'ın eserinin Türkçe çevirisi üzerine de birkaç söz söylemek gereklidir. Akademik bir tartışma zemini yaratmayı amaçlayan ve başarılı olan bu eser, saygın bir akademik yayın olarak çıkmıştı. Onun için Türkçeye çevrilme düşüncesi övgüyü hak etmektedir. Ancak eserin Türkçe çevirisinin pek de özenli olduğu söylenemez. Hem çevirmenin hem de bu kitabın Türkçe editörünün genel tarih terminolojisine vakıf olmadıkları çevirideki mükerrer hatalardan anlaşılmaktadır. "Toplantı veya meclis" anlamına gelen "konsil veya konsey" diye çevirmesi gereken "council", *konsül* olarak çevrilmiştir. Bilindiği gibi bu terim, Cumhuriyet devri Roma idari geleneğinin en üst yürütme organını ifade etmektedir. Çevirmen, aşağı yukarı Eski ve erken Orta Çağ'da Fransa'ya karşılık gelen İngilizcede "Gaul" ile İngiltere'deki "Galler"i karıştırmış. Hâlbuki "Gaul", Gallia veya Galya olarak çevrilmelidir. Bir başka can alıcı hata olarak İngilizce metinde yer alan "Mazdaism", VI. yüzyılın "sapkın" Zerdüşt başrahip Mazdek'in adıyla karıştırılmıştır. Bilindiği gibi Mazdaizm (veya Mazdeizm) eski İran tanrısı Ahura Mazda ile ilişkili olarak Zerdüştlüğün diğer adıdır. Çevirmen, Antalya'nın küçük ve güzel kıyı ilçesi Finike ile Doğu Akdeniz'in önemli uygarlığı Fenike'yi karıştırmış. Yazarın bibliyografya yerine kullandığı "Prospects for further research" gibi bir başlık bağlama uygun biçimde "İleri Okuma Önerileri" olarak değil de, "Daha İleri Araştırmalardan Beklentiler" gibi bağlam dışı bir ifadeyle çevrilmiştir. Bu hatalar sadece birer kez yapılmış olsaydı, yazım hatası deyip geçmek gerekirdi. Çeviride bir başka problem cümle kurgularıyla ilgilidir. Çevirmen ve editör İngilizcedeki "relative clause"lı cümleleri bir bütünlük içerisinde çeviremedikleri için ya parantez veya kesme işareti kullanarak pek çok ifadeyi anlamsız hale getirmişlerdir. Sonuçta bu hatalara karşın, bu eserin Türk okuyucudan ilgi göreceğini de ümit ediyorum. Onun için ikinci baskısı yapıldığı zaman, çevirinin yeni baştan tarih terminolojisine vakıf bir editör tarafından okunması yerinde olacaktır.

TURHAN KAÇAR - İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARINDA CHP

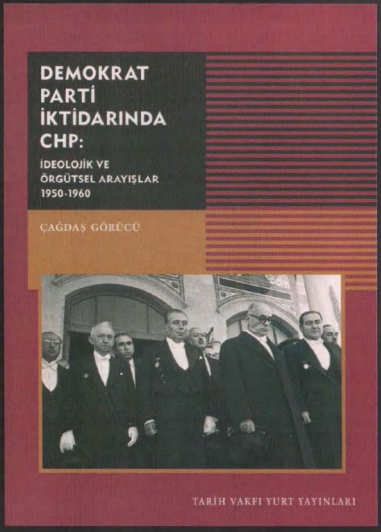
İDEOLOJİK VE ÖRGÜTSEL ARAYIŞLAR 1950-1960

Demokrat Parti İktidarında CHP: İdeolojik ve Örgütsel Arayışlar 1950-1960 kitabımızda 1950-1960 dönemi, Cumhuriyet Halk Partisi açısından kurucu önemde bir anlam taşır; bir bakıma partinin yeniden kurulduğu dönemdir. Çünkü bu dönemde CHP tek-parti ve "devlet partisi" konumundan çıkmış, ilk kez muhalefete düşmüş; üstelik bu dönem hayli uzun sürmüştür: On yıl.

Çağdaş Görücü, ayrıntılı çalışmasında CHP'nin 1950-1960 döneminde yeniden nasıl biçimlendiğini analiz ediyor. Giderek otoriterleşen Demokrat Parti iktidarına muhalefet deneyimi partiyi nasıl etkiledi? İdeoloji nasıl değişti, "Altı Ok"un ilkeleri nasıl yorumlandı? Örgüt yapısı nasıl dönüştü; gerçekten işler bir parti örgütüne dönüşmesi yönünde ne gibi çabalar gösterildi?

DP iktidarı dönemindeki CHP muhalefeti, Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki "kurumsal" siyasal muhalefet geleneğinin oluşumunda da önemli bir deney niteliği taşıyor.

Yazar Hakkında: Çağdaş Görücü, 2002 yılında İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirdi. 2006'da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünden mezun olmasının ardından 2009'da aynı yerde Siyaset Bilimi yüksek lisansını tamamladı. 2016 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalından doktora derecesi aldı. Halen Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde görev yapmaktadır. Temel ilgi alanları, Türkiye'de siyasal partiler ve Türkiye'nin siyasal düşünceler tarihidir.

Online Satış: http://dukkan.tarihvakfi.org.tr/

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

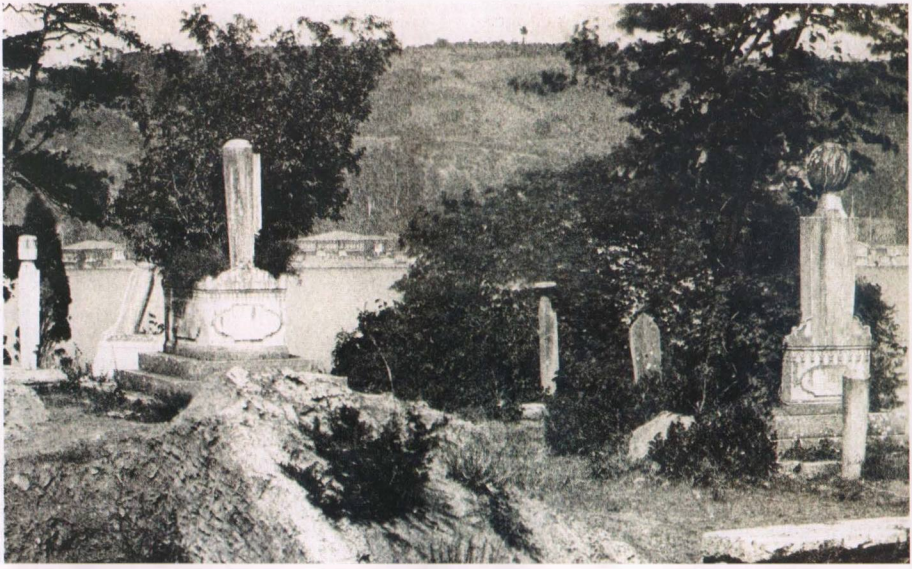
İlk Başvekilin Mezarını da Yıktık!

BURAK ÇETİNTAŞ

128 SENEDEN BERİ BOĞAZİÇİ'Nİ RUMELİHİSARI'NIN GÖLGESİNDEKİ AŞİYAN MEZARLIĞI'NDAN SEYREDEN İLK BAŞVEKİLİMİZ; SİYASETÇİ, HARİCİYECİ, VALİ, HESAP UZMANI, YAZAR, ÇEVİRMEN, NÜKTEDAN VE KOLEKSİYONER AHMED VEFİK PAŞA'NIN TARİHİ AÇIK TÜRBESİ, GEÇTİĞİMİZ AY YERLE BİR EDİLDİ. HEM DE RESTORE ETMEK BAHANESİYLE İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ İLE KURUCUSU OLDUĞU SAYIŞTAY'DAN BİRKAÇ YETKİLİNİN SÖZDE İYİ NİYETLERİ YÜZÜNDEN.

Bilhassa tiyatro çevirileri, bugün de hatırlanan nükteleri ve fıkraları, siyasi dehası ve hariciyeciliği ile tarihimizin unutulmamış simalarından Ahmed Vefik Paşa, doğum tarihi ihtilaflı olmakla birlikte 1812-13 senelerinde İstanbul'da doğmuş ve yine aynı şehirde 1891'de vefat etmişti. Ahmed Vefik Paşa II. Abdülhamid devrinde I. Meşrutiyet'in gereği olarak ilk başvekil sıfatıyla 4 Şubat 1878'de sadarete getirilmişti. Hayatı gibi ölümü de hayli söylenceye söz konusu edilen Paşa, dendiğine göre Çemberlitaş'taki Sultan II. Mahmud türbesinin bahçesine gömülmek istenmiş ve son günlerinde bu husus kendisine de sorulmuş; "Kat'iyyen istemem. Hâl-i hayatımda çekiştiğim adamlarla bir de ahrette itişip tepişemem." demiş.

Bir diğer söylentiye göre de babası Ruhüddin Efendi ile henüz sağlığında vefatını gördüğü büyük oğlu Refik Bey'in birlikte yattıkları Eyüpsultan'da kendisine hazırlattığı yere defnedilmek istemiş ancak II. Abdülhamid, Paşa'nın Rumelihisarı yamaçlarına uzanan geniş arazisinin büyük kısmını Amerikalıların kurduğu Robert Koleji'e satmasından dolayı kızgınlığı sürdüğünden "Onu Hisar'da Kayalar Kabristanı'na gömün ki kıyamete dek kolejin çan seslerini dinlesin..." diyerek Eyüpsultan'a defnine engel olmuş. Bazı kaynaklar işi -daha doğrusu dedikoduyu- daha da ileri götürerek "Sultan Hamid, Hisar'ın ve Müslüman kabristanının tertemiz toprağı kirlenmesin diye onun için hususî bir set yaptırıp içine başka

Ahmed Vefik Paşa'nın açık türbesinin bulunduğu setin 1870'lerdeki görünüşü. Bu taşlar Sipahiler ağası Mehmed Emin Ağa'nın ailesine aittir
Burak Çetintaş arşivi

Parmaklıklı aile sofasının defne ve taflanlardan temizlenmeden sonraki hali. Fotoğraflar: Burak Çetintaş

Sofanın çevresi, etraftaki yeni mezarlara göre hesaplanıp küçültülerek tekrar çevriliyor

yerden gelmiş toprak doldurtup paşayı buraya gömdürmüştü..." demeye vardırmıştı.

Hâlbuki bunların tamamı söylenti ve dedikodudan ibaretti. Paşa'nın vefat ettiği tarihte çoktan elden çıkardığı yalısı ve son nefesini verdiği sırada oturduğu köşkü hep Hisar mahallesindeydi. Ayrıca her ne kadar bugüne ulaşmamışsa da Vefik Paşa'nın dedesi Yahya Nâci Efendi'nin kabri de Kayalar Mezarlığı'nda idi. Yine kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre Paşa'nın Hisar'dan komşusu Hüseyin Vassaf Bey de onun Hisar'a defnedilmeyi vasiyet ettiğini naklet-miştir.[1]

Burada bir detayı daha kaydetmek lazım. II. Abdülhamid'in, Hisar sahilinin her yerinden gözüken ve taş-tuğla malzeme ile örülmüş yüksek seti, Ahmed Vefik Paşa'nın naaşı mezarlığa karışmasın diye yaptırdığı rivayeti de dedikodudan ibarettir. Bu set II. Abdülhamid'den çok daha evvel, malları müsadere olunarak idam edilen tersâne emini Hacı Hüseyin Ağa'nın oğlu ve Dolmabahçe Camii'nin karşısındaki enfes sebilin bânisi olan Sipahiler Ağası Mehmed Emin Ağa'nın yaptırdığı aile sofasıdır. Her ne kadar kendisi ve bazı çocukları Dolmabahçe'deki sebilin haziresinde gömülü iseler de, bir diğer oğlu Mehmed Sâdık Ağa ve onun oğlu Süleymaniye müderrisi Abdülvehhâb Efendi ile torunlarından Enderûnlu hattat Mehmed Tâhir Bey ile yine aileden 7-8 kişi daha bu sette metfundur. Ahmed Vefik Paşa ise set inşa edildikten 127 sene sonra buraya defnedilmiştir.

Paşa 1891'de vefat eder etmesine ama kaynaklar bu tarihte bile mutabık değildir. Mehmed Süreyya Bey *Sicill-i Osmanî*'sinde,[2] İbnülemin Mahmud Kemal İnal *Son Sadrazamlar*'ında,[3] Mehmed Zeki Pakalın da *Ahmed Vefik Paşa* isimli kitabında Paşa'nın vefat tarihini hep 22 Şaban 1308, yani 2 Nisan 1891 Perşembe günü olarak kaydeder. Tuhaftır, kılı kırk yarmasıyla meşhur edebiyat tarihçisi Prof. Dr. Ömer Faruk Akün ise, Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi için kaleme aldığı Ahmed Vefik Paşa maddesi'nde "Ölüm günü istisnasız şekilde hep bir gün sonraki tarihle gösterilir. Aslında bunun için verilen 2 Nisan Perşembe, Vefik Paşa'nın ölüm günü değil bunu bildiren haberin gazetelerde çıktığı tarihtir."[4] diyor ve ölüm tarihi olarak 21 Şaban'ı kaydediyor. Halbuki Ahmed Vefik Paşa, neredeyse bir buçuk asırdır kabrinin üstünde duran iki metrelik mezar taşında bizlere vefat tarihini de söylüyor: 20 Şaban 1308, yani 31 Mart 1891, günlerden ise Salı.

Pekala bütün bunları neden art arda sıraladık? Çünkü maalesef devletin iki koca resmî kurumu 2019'un Mart ayında Ahmed Vefik Paşa'nın parmaklıkla çevrili açık türbesini "restore edeceğiz" diyerek yıktılar.

Ahmed Vefik Paşa, imparatorluk devrinde Divân-ı Muhasebât adıyla anılan Sayıştay'ın kurucusu idi. Sayıştay mensubu olduğunu öğrendiğim ancak kim olduğunu maalesef tespit edemediğim bazı kimseler Paşa'nın mezarını -sanki kayıpmış gibi- kendileri keşfederek(!) harap halinden rahatsız olmuş olacaklar ki, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Mezarlıklar Daire Başkanlığına yazıyla müracaat ederek türbeyi yaptırmak istediklerini bildirmiş. Daire Başkanlığı da Büyükşehir Fen İşleri Müdürlüğüne danışmış, 12 Mart 2019 tarihli cevap ile ise "Türbenin ve içindeki kabirlerin elden geçirilmesinde ve bakımının yapılmasında mahsur görülmediği, ilgili kurumun anlaştığı firmanın bakımı yapabilmesi için gereken kolaylığın gösterilmesi..." söylenmiş.

Bunun üzerine 128 senedir sapasağlam ve yerli yerinde duran perçinli/ dövme demir parmaklıklar ve kubbe kesilerek parçalanmış, mezarı çevreleyen ve sınırlarını belirleyen küfeki taş, tuğla ve mozaik bordür ve harpuştalar yine parçalanarak yerlerinden sökülmüş. Ben kabristanı ziyaret için gittiğimde (19 Mart 2019) mezar dağıtılmış, taşlar, demirler oraya buraya yığılmıştı. O sırada gördüğüm mezarlık güvenliğine sorduğumda "Ankara'dan geldiler. Sayıştay restore ettiriyormuş." cevabını alınca, "Aman bu demirleri muhafaza altına almak, en azından zincirle bağlamak lazım. Yoksa eskiciler çalar." diye safiyâne uyarmıştım. Ne olup bittiğini görmek için birkaç gün sonra tekrar gittiğimde (27 Mart 2019) bu defa parmaklıkların yerinde yeller esiyordu. Yine soluğu güvenliğin yanında aldım, sordum. Cep telefonunu çıkarıp peş peşe resmî plakalı bir kamyonetin birkaç fotoğrafını göstererek "Abi parmaklıklar çürümüş, hurdaya gönderdiler. Yenisi takılacakmış." dedi. O sırada yanımıza gelen ve işi üstlenen firmanın ustaları olduklarını söyleyen diğer iki kişi de aslıyla ve dönemiyle hiç ilgisi olmayan uyduruk döküm parmaklık

Mezarın "restorasyon" sonrasında aldığı hal

resimleri göstererek "Kardeş sen merak etme, eskisinden güzel ve sağlam olacak." diye konuya dahil oldular! Ertesi günden itibaren aradığım ne Sayıştay ilgilileri ve ne de Büyükşehir'deki yetkililer ise bir cevap veremediler.

Sorulması gereken sorulara gelince:

1- Ahmed Vefik Paşa ailesi bugün de devam ediyor. Aileden pek çok önemli sima yetişmiştir. Acaba İstanbul Büyükşehir Belediye, Mezarlıklar Daire Başkanlığı yahut Sayıştay aile mensuplarına ulaşarak bu konuda izin istediler mi? Aileyle akrabalığım olduğu için biliyorum ki kimse aranmamış.

2- Bu mezar yapısı bir buçuk yüzyıllık bir tarihi eserdi. İnşa tekniği, kullanılan malzeme, parmaklık detayları, üslubu ve perçin tekniği ile aslında sekiz ay öncesine kadar sağlam ve ayaktaydı. Sadece çalılardan temizlenip parmaklıkları boyansa ve yerinden çıkmış olan kapısı tekrar takılsa, ömrü yüz sene daha uzayabilirdi. Mezarlığı ziyaretimde Vefik Paşa'nın mezar taşının fotoğrafını çekerken beni görüp yanıma gelen güvenliğin "Fotoğraf çekmek yasak!" diye azarlayıp makinemdeki resimleri sildirmeye çalışmasını düşününce, birkaç iş bilmez işgüzarın bir tarihi eseri bu hale getirebilme cesaretini hem de herkesin gözünün önünde nasıl bulabildiklerine hayret ediyorum. Aslında bu tahribat ağır ceza mahkemesinde işlem görmesi gereken bir suçtur.

3- Böylesi eserlerin elden geçirilmesine niyet edildiğinde Kültür Bakanlığına, Vakıflar Bölge Müdürlüğüne, ilgili Anıtlar Kuruluna, Rölöve ve Restorasyon müdürlüklerine başvurulması gerekmez mi? Bu kurumlardan herhangi birinden resmi izin yahut uygulama onayı alınmadan böyle bir işe nasıl kalkışılır?

4- Şimdi ne olacak? Sökülüp hurdaya yollanan parmaklıkların akıbeti nedir? Bunlar bulunup kurtarılabilirse yerlerine takılabilecek mİ?

4- Mezar sahası da duvarlar yeniden örülürken küçültülmüştür. Buna kimin, hangi kurumun hakkı olabilir? Açık türbenin giriş kapısı da güneye bakıyorken yeni projeye göre batı yönüne alınmıştır. Bu değişikliğe kim karar vermiştir?

5- Bu iş her ne kadar bir restorasyon değil bir cinayet olsa da; böyle bir işe kalkışıldığında işi üstlenen firmanın, işveren kurumun isimlerinin de yer aldığı bir tabelanın oraya yerleştirilmesi gerekli değil midir?

Restorasyon adı altında yapılan bu ve benzeri uygulamaların sayısı son zamanlarda giderek artıyor. Yakın geçmişte bir diğer tahribat da Sahrayıcedid Mezarlığı'nda yaşandı. Senelerdir etrafı parmaklıklarla çevrili ve yerli yerinde duran, Baytar Mektebi'nin kurucusu Mehmed Ali Bey'in 1923 tarihli "sözde kaybolmuş olan" kabri de "restore ediliyor" adı altında mahvedildi. Orijinal parmaklıkları söküldü. Levha kitâbesi de yerinden alınarak mezar duvarına monte edildi. Mutfak tezgahına benzeyen ucuz malzemeden mermerler kesilerek kabrin etrafı çevrildi, bu arada mezarın sahası da küçültüldü.

Tarihimiz bakımından önem taşıyan kimselerin mezarlarının kaybolmaması, bakımlı tutulması ve ziyaret edilmesi elbette arzu edilen bir durum. Ancak her aklına esenin izinli/izinsiz "hayır yapıyorum" yahut "filancanın kayıp mezarını ben buldum" tuhaf sevinciyle işe soyunmasına da dur demek lazım. Yoksa birkaç sene içinde elde kalan tarihî mezarların da canına okunacak.

DİPNOTLAR

1 Mehmed Zeki Pakalın, *Ahmed Vefik Paşa*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1942; s. 67.

2 *Sicill-i Osmanî*, İstanbul, 1996; c. 1, s. 225.

3 *Son Sadrazamlar*, 5. cüz, s. 700. İbnülemin aynı sayfada bir detay daha veriyor, Vefik Paşa'nın mezar taşını "Eazım-ı ulemâ-yı islâmiyeden, efahımı vüzerâ-yı saltanat-ı seniyeden Ahmed Vefik Paşa'nın kabridir. El-fâtiha." şeklinde kaydediyor. Halbuki Paşa'nın bu sayfalarda da görülen mezar taşı kitâbesinin metni şöyledir: "Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî / Ekâbir-i ulemâ-yı islâmiyyeden / ve efâhim-i vüzerâ-yı devlet-i / Osmaniyye'den sadr-ı esbâk Ahmed / Vefik Paşa merhûmun / rûhuna rızâenlillâh fâtiha./ Sene, 1308 fî 20 Şaban"

4 *TDVA*, c. 2, s. 149; İstanbul, 1989.

BOYUT KOLEKSİYON KİTAPLARI

TÜRKİYE TARİHTEKİ HARİTALARI İLE BULUŞUYOR

KLAUDIOS PTOLEMAIOS
COĞRAFYA EL KİTABI
Geographike Hyphegesis
TOPKAPI SARAYI MÜZESİ / İSTANBUL
CODEX SERAGLIENSIS GI 57
FAKSİMİLE / TIPKI BASIM

1300'lerin başında Konstantinopolis scriptorium'da hazırlanın en nadide el yazması...

İlk küresel dünya haritası.

10 Avrupa, 4 Afrika haritası. Anadolu, Ege, Akdeniz ve Kıbrıs dahil 12 Asya haritası.

700 yıl sonra bilim dünyasıyla buluşuyor.

KLAUDIOS
PTOLEMAIOS
El Yazmaları ve Mehmet II'nin (Fatih) Entellektüel Kişiliği Üzerine
ARAŞTIRMA RAPORU

İLBER ORTAYLI EDİTÖRÜ
A.M.CELAL ŞENGÖR KATKILARI İLE
ALFRED STÜCKELBERGER
FLORIAN MITTENHUBER
ROBERT FUCHS

1927-29 ve 2003-2011 restorasyon öyküleri.
Topkapı Sarayı Müzesi, İsviçre Bern Üniversitesi Ptolemaios Araştırma Merkezi ve Boyut Yayın Grubu işbirliğiyle.

TABULA
PEUTINGERIANA
OSMANLI VE TÜRKİYE COĞRAFYASINDAKİ İZLERİYLE ROMA YOLLARI
ZENGİNLEŞTİRİLMİŞ FAKSİMİLE / TIPKI BASIM
BÜLENT ÖZÜKAN

682 cm uzunluğunda 48 cm yüksekliğinde tek parça harita.

Roma ve Osmanlı İmparatorluklarının yolları ve menzilleri üzerine tarihe interaktif yolculuk.

Roma, Konstantinopolis (İstanbul), Antiochia (Antakya), Nicomedia (İzmit), Nicea (İznik) ve Türkiye'den 168 yerleşim yeri.

TARİHTE
TÜRKİYE HARİTALARI
MERKEZİNDE ASIA MINOR'ÜN YER ALDIĞI 2000 YILLIK HARİTA KOLEKSİYONU
BÜLENT ÖZÜKAN

- Antikçağ anlatımları
- İslam coğrafyacıları
- Kilise etkisindeki haritalar
- Coğrafyanın dehası; Ptolemaios
- Keşifler çağının destanı haritaları
- Osmanlı-Rus savaşlarının cephe haritaları
- Osmanlı paylaşılırken...
- Cumhuriyet dönemi

ABD, Almanya, İngiltere, Fransa, Ermenistan, Avusturya, Macaristan ve Rusya arşivlerindeki dijital belgelerle hazırlandı.

İKİ CİLT ÖZEL KUTUSUNDA

2500 YILLIK HARİTA KOLEKSİYONU

TARİHTE İSTANBUL HARİTALARI

BÜLENT ÖZÜKAN

ŞUBAT 2020'de ÇIKIYOR!

DETAYLI BİLGİ ve ERKEN SAHİPOLMA AVANTAJLARINDAN YARARLANMAK İÇİN

BOYUT

Boyut Kültür Ürünleri Danışma Hattı

444 53 53

boyutstore.com